

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

HUKUKTA YORUMUN SINIFSALLIĞI

Yüksek Lisans Tezi

Furkan Yılmaz
19911838

ANKARA, 2023

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

HUKUKTA YORUMUN SINIFSALLIĞI

Yüksek Lisans Tezi

Furkan Yılmaz

19911838

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Gülriz Uygur

ANKARA, 2023

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

Furkan Yılmaz

HUKUKTA YORUMUN SINIFSALLIĞI

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Gülriz Uygur

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Gülriz Uygur

.....

Doç. Dr. Saim Üye

.....

Dr. Öğr. Üyesi Şefik Taylan Akman

.....

Tez Savunma Tarihi: 2.3.2023

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Gülriz Uygur danışmanlığında hazırladığım “Hukukta Yorumun Sınıfsallığı (Ankara, 2023)” adlı yüksek lisans tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 2.3.2023

Furkan Yılmaz

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MARKSİST HUKUK KURAMININ GENEL ÇERÇEVESİ

1. SINIF KAVRAMI.....	9
2. HUKUK VE SINIF	17
2.1. Karl Marx ve Friedrich Engels	17
2.2. Vladimir İlyiç Lenin.....	24
2.3. Sosyalist Hukukilik ve Meta Mübadele Kuramı	31
2.4. Hukukla İlişkileri Bakımından İdeoloji ve Hegemonya	38
2.4.1. Hegemonya	38
2.4.2. İdeoloji	42

İKİNCİ BÖLÜM

HUKUKTA YORUM VE İDEOLOJİ

1. YORUMU İDEOLOJİK BİR FAALİYET OLARAK ELE ALMAK.....	48
2. DİLDE TOPLUMSAL ÇATIŞMA.....	57
2.1. Üstyapı Olarak Dil	58
2.2. Valentin Nikolaeviç Voloşinov	60
3. SÖYLEM VE SINIF İLİŞKİSİ.....	63
3.1. Söylem, Dil ve Sınıf.....	64
3.2. Söylem, Özne ve Sınıf.....	70
4. HÂKİMİN YORUMLAMA PRATİĞİ.....	74
4.1. Hâkimin Yorumunda İdeolojinin Etkisi	74

4.2. Yargıda Sosyalist Yorum.....	78
4.2.1. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği.....	78
4.2.2. Demokratik Almanya Cumhuriyeti	82
4.3. Yargıda Kapitalist Yorum.....	86
4.3.1. Kapitalist Yargılama Pratiğinde Sınıfın Etkisi.....	87
4.3.2. Yargıda Kapitalist Yorumun Çağdaş Düşünsel Temelleri.....	92

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE MAHKEME KARARLARINDA SINIFSAK YORUM

1. TÜRK HUKUKUNUN SINIFSAK MAHİYETİNE GİRİŞ	98
2. İŞÇİ LEHİNE YORUM İLKESİ.....	117
3. İŞVEREN/SERMAYE LEHİNE YORUM.....	122
3.1. Dürüstlük İlkesi.....	132
3.2. Hayatın Olağan Akışına Aykırılık.....	136
SONUÇ	140
KAYNAKÇA.....	147
ÖZET	164
ABSTRACT	165

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
DAC	: Demokratik Almanya Cumhuriyeti
DİSK	: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
EHÇ	: Eleştirel Hukuk Çalışmaları
FAC	: Federal Almanya Cumhuriyeti
HD	: Hukuk Dairesi
HMK	: Hukuk Muhakemeleri Kanunu
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
mad.	: Madde
NEP	: Yeni Ekonomi Politikası
No.	: Numara
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfalar
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TCK	: Türk Ceza Kanunu
TİSK	: Türkiye İşverenler Sendikası
TMK	: Türk Medeni Kanunu
v.	: Versus
vd.	: Ve devamı
YHGK	: Yargıtay Hukuk Genel Kurulu

GİRİŞ

Hukuk kurallarının, hukuki kavramların, soyut hakların, ilkelerin ve hukukla ilgili diğer terimlerin, somut olaylara uygulanırken bir yorumlama ve anlamlandırma sürecinden geçtiği bir gerçektir. Öte yandan hukukun sınıfsal karakterine ilişkin de hayli geniş bir yazın bulunmaktadır. Çalışmada hukukta yorumun sınıfsal olduğu tezi ve bu teze ilişkin argümanlar ileri sürülecektir.

İlgili literatür tarandığında bir hukuk metninin yorumlanmasının sınıf perspektifi kullanılarak başlıca iki şekilde ele alındığı görülmüştür: İlk olarak yorumcu konumundaki hukuk uygulayıcısının, mesleği itibarıyla sınıfsal bir konumu ya da bir sınıf bilinci olup olmadığı sorusundan yola çıkılarak bir “meslek sosyolojisi” çalışması yapılabilir.¹ İkincisi sözcüklerin, kavramların anlamlandırılması, içeriklendirilmesi ve yorumlama sürecinde ilkeler arasında tercih yapılması noktasında, ideolojinin etkisine yönelen bir “söylem çözümlemesi” ortaya konulabilir.² Burada ikinci türden bir çalışmayı hedeflenip, hukukta yorumu Marksist bir sınıf perspektifi doğrultusunda özellikle **Valentin Nikolaevič Voloşinov-Louis Althusser-Michel Pêcheux** çizgisinde ele almak denenecektir.

¹ Örn. bkz. Debra S. EMMELMAN, “The Effect of Social Class on the Adjudication of Criminal Cases: Class-linked Behavior Tendencies, Common Sense, and the Interpretive Procedures of Court-appointed Defense Attorneys”, *Symbolic Interaction*, Bahar 1994, Cilt: 17, Sayı: 1, ss. 1-20.

² Örn. bkz. Michele Benedetto NEITZ, “Socioeconomic Bias in the Judiciary”, *Cleveland State Law Review*, 2013, Cilt: 61, Sayı: 1, ss. 137-165. Susan M. BEHUNIAK, “How Race, Gender, and Class Assumptions Enter the Supreme Court”, *Race, Gender & Class*, 2003, Cilt: 10, Sayı: 1, ss. 79-96.

Çalışmada ele alınan teze neden olan Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'na ait bir yargı kararıdır. Anılan karar kısaca şu şekildedir:

“Ülkede ekonomik bunalımın varlığının kabulü için, Anayasanın 119, 120 maddelerinde öngörülen olağanüstü halin ilanı şart değildir. Uyuşmazlığın kaynaklandığı TİS 37. Maddesinin sözleşmenin imzalandığı tarihteki malî, ekonomik ve sosyal durumlar göz önünde tutularak ileriye dönük tahminlerde bulunularak, muhtemel enflasyondan işçilerin olabildiğince az etkilenmeleri düşüncesiyle düzenlendiği kuskusuzdur. Bu durum sosyal devlet ilkesine uygun iyi niyetli bir yaklaşımdır. Ancak, TİS'in imzalanmasından sonra ülke çapında meydana gelen tüm olumsuz gelişmeler, sözleşme adaletini ve taraflarca yüklenilen edimler arasındaki dengeyi ortadan kaldırmıştır. Ekonomik bunalım ve buna karşı ekonomik önlemler ortada ve herkes tarafından bilinmekte ve milli dayanışma içinde göğüs gerilmekte iken; işverenin anılan ekonomik önlemler paketinin bir gereği olarak uyuşmazlık konusu ücret zammını birkaç aylık gecikme ile ödeme önerisinin, davacı işçi tarafından kabul edilmemesi, Medeni Kanunun 2. maddesinde öngörülen doğruluk ve dürüstlük kurallarıyla bağdaşmaz. O halde, davacı yararına ayrıca faize hükmedilmesi doğru değildir.”³

Yargıtay, 1958 tarihli bir içtihadı birleştirme kararında kararlarında hâlen değindiği “işçi lehine yorum ilkesi”ni benimsemiştir:

“kanun koyucuya İş Kanunlarını kabul ettiren tarihî sebepler ve bunlar arasında iktisadi durumca zayıf olan işçiyi iktisadi durumu daha kuvvetli olan işverene karşı özel şekilde koruyarak içtimai muvazeneyi ve cemiyetin sükûnunu sağlama hedefi ve hukuk hükümlerinin tefsirine lafzın gayenin ışığı altında manalandırılmasının gerektiği göz önünde tutulunca iş hukukuna ait hükümlerini tefsirine tereddüt halinde işçinin lehine olan hal şeklinin kabul edilmesi iş hukukunun ana kaidelerinden olduğu neticesine varılır.

³ Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, Esas No:1995/9-474, Karar No: 1995/722, Tarih: 5.7.1995.

Zaten mahkemelerin iş hukuku tatbikatı da bu esas benimsenmiş bulunmaktadır. Hâdiseye tatbiki gerekli metinler incelenince hemen hemen tereddüde yer olmamakla beraber, bir tereddüdün söz konusu olabileceği kabul edilse dahi, heyetçe varılan netice burada hatırlatılan tefsir esasına da uygun bulunmaktadır”.⁴

Ancak yukarıda alıntılanan Yargıtay Hukuk Genel Kurulu kararında Kurul söz konusu ilkeye veya buna hiç gerek kalmaksızın doğrudan toplu iş sözleşmesi hükümlerini uygulamak yerine, ekonomik bunalım döneminde işçiden “doğruluk ve dürüstlük ilkesi” uyarınca davranmasını bekleyerek; işçinin ücret zammının gecikmeli ödenmesi önerisini kabul etmemesini “doğruluk ve dürüstlük ilkesi”ne aykırı bulmuş, ayrıca faize hükmedilmesinin de doğru olmadığını ifade etmiştir.

Söz konusu kararın ardından şu soru sorulabilir: İşçi lehine yorum ilkesi”nin bizzat kendisinin sınıfsal bir konumu var mıdır? Soruyu takiben diğer sorular birbirini izleyebilir: Hukuk ile sınıf arasındaki ilişki nedir? Sınıf nedir? Sınıf, üretim tarzları bağlamında anlaşılan bir kavramsa, kapitalist bir üretim tarzında hangi sınıflardan söz edilebilir? Hukuk ile sınıf arasındaki ilişkide hukuk tarafsız mıdır, belli bir sınıfın çıkarlarını korur mu, nasıl ve hangi sınıfın çıkarlarını korur? Kapitalist üretim tarzındaki bir toplum, sermaye sınıfı ile işçi sınıfından müteşekkilse, hukuk -mahiyeti gereği- tarafsız olmak yerine sermaye sınıfının çıkarlarını koruyorsa, işçi lehine hükümler nasıl açıklanabilir? Örneğin işçi lehine yorum ilkesinin mevcudiyeti hukukun sınıfsal olduğu iddiasıyla çelişki oluşturur mu? İdeoloji ve hegemonya kavramlarının Marksist literatür içindeki kullanımları bunun bir çelişki oluşturmadığının anlaşılmasını sağlar. Öyleyse ideoloji ve hegemonya kavramları nedir, hukukla ilişkileri nasıl kurulabilir? Kapitalist bir üretim tarzında işçi lehine hükümlerin, ilkelerin varlığı nasıl bir hegemonya tasarımının

⁴ Temyiz Mahkemesi Tevhidi İçtihat Büyük Heyeti, Esas No: 1957/15 Karar No: 1958/5 Tarih: 27.05.1958.

sonucudur? Örneğin Türkiye’de yargılamalarda uzunca bir süre genellikle işçi lehine yorum ilkesine bağlı yorum yapılagelirken hegemonya ilişkilerinde, ideolojide nasıl bir değişiklik gerçekleşmiştir ki buna bağlı olarak aksine kararların verilmesi olanaklı hâle gelmiştir?

Çalışmanın tezi hukukun sınıfsal yorumuna ilişkin olduğundan, yukarıdaki soruları ve tezin argümanını ortaya koymak açısından Marksizm temel olarak alınmaya elverişlidir. Marksistlerin hukuk hakkındaki görüşleri çeşitlilik ve farklılık gösterse de, literatürde bunlar Marksist Hukuk Kuramı başlığı altında toplanmaktadır. Bu nedenle *Marksist Hukuk Kuramının Genel Çerçevesi: Temel Kavramlar* başlıklı birinci bölümde Marksizm bağlamında sınıf kavramına, hukuk ile sınıf ilişkisine, tezin diğer bölümlerinde de sıkça başvurulacak olan ideoloji ve hegemonya kavramlarının hukukla ilgilerine odaklanılacaktır.

Öte yandan yargılamanın ve hüküm vermenin kendisi de bir araştırma konusudur. Hüküm vermek, yorum yapmaktır. Hukuk taraflıysa, hukukun yorum vasıtasıyla uygulanması da taraflıdır denilebilir mi? Biçimsel olarak tarafsızlık iddiasındaki bir hukuk metni, öznesi olan herkesi tarafsızca bağlar ve herkese eşit şekilde uygulanır gibi görünür. Ancak hakikat böyle midir? Hukuktaki taraflılık, hukuk uygulayıcılarının yorumlama faaliyetlerinde nasıl tezahür eder? Yorum ile ideoloji arasındaki ilişki nedir? Söz konusu ilişki hukuk uygulayıcılarının, özellikle hâkimlerin yorumlama faaliyetlerinde ne şekillerde ortaya çıkmaktadır? *Hukukta Yorum ve İdeoloji* başlıklı ikinci bölüm bu soruları yanıtlamayı amaçlamaktadır.

Söylem çözümlemesi, yorum ve ideoloji arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya yarar. Hukukta yorum ile ideoloji arasındaki ilişki yargı kararlarının söylem çözümlemesine tabi tutulmasıyla açığa çıkar. Yargı kararlarında belli sözcüklere, ilkelere, kalıplara yükledikleri anlamlar, yaptıkları tercihler, yorumlar hâkimlerin ideolojilerini gösterir.

Voloşinov, dilin doğrudan ideolojik niteliği olmasa da ideoloji taşıyan bir gösterge olmasına odaklanır. Dilin toplumsal (ve sınıfsal) ilişkilerde ve bağlamlarda üretilen, toplumsal çatışma alanı mahiyetini vurgular. Bu niteliğiyle **Voloşinov**, sınıf perspektifli bir yorum incelemesine giriş sağlamaktadır. **Althusser** ise ideoloji ile özne, yani bu çalışma açısından ideoloji ile yorumcu (hukukun uygulayıcısı) arasındaki ilişkiyi inceler. **Voloşinov**'da dil, ideoloji taşıyan bir göstergedir;⁵ **Althusser**'de de bireyi özne kılan ideolojidir.⁶ Özne konuşur, özne yorumlar, özne hak sahibidir. Birey kendisine egemen olan ideolojiyle özdeşleşir ve yaptığı yorumlama faaliyeti büyük ölçüde bu ideolojiyi ifade eder. **Pêcheux** bu düşünceleri geliştirir. Temelini **Althusser**'den alarak **Voloşinov**'un kuramını ileri taşır. Dil, **Voloşinov**'un dediği gibi bir sistem olarak tarafsızdır, herkes için aynıdır; ancak söylemler, yani dilin toplumsal kullanımları, farklıdır. **Pêcheux**, **Althusser**'in ideoloji ve özne anlayışını benimser. Söylem ile kastettiği şey bir nevi ideolojinin dildeki karşılığıdır.⁷ Yani ideolojiyle ilişkisi ölçüsünde söylemin sınıfsal bir karakteri vardır. Yorum da anlamın açığa çıkarıldığı, söylemsel bir faaliyettir ve bu nedenle sınıfsaldır.

Hukukta yorum ile ideoloji arasındaki ilişkinin hâkimlerin yorumlama pratiklerinde nasıl somutlaştığı, çalışmada sınıf perspektifinden hareket edildiği için farklı üretim tarzlarına sahip olan sosyalist ve kapitalist ülkeler üzerinden karşılaştırılmaya çalışılacaktır. İlk olarak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve

⁵ V. N. VOLOSHINOV, *Marksizm ve Dil Felsefesi*, Çev.: Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2020, ss. 52-59.

⁶ Louis ALTHUSSER, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, Çev.: Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, İstanbul, 2016, s. 81.

⁷ Michel PÊCHEUX, *Language, Semantics and Ideology*, Çev.: Harbans Nagpal, The Macmillan Press LTD, 1983. ss. 97- 129.

Demokratik Almanya Cumhuriyeti gibi sosyalist yargılama pratiklerinde hâkimlerin nasıl yorum yaptıkları incelenecektir. İkinci olarak kapitalist üretim tarzına sahip ülkelerde hâkimlerin yorumlama pratiğine genel bir giriş yapılacaktır ve neoliberal hukuk söyleminin düşünsel zemini ortaya koyulacaktır.

Türkiye’de Mahkeme Kararlarında Sınıfsal Yorum başlıklı üçüncü bölümde, kapitalist üretim tarzına sahip Türkiye’deki mahkeme ve bilhassa Yargıtay kararları, hâkimlerin yorumlarındaki ideolojik niteliği açığa çıkarmak için söylem çözümlemesine tabi tutulacaktır. Yargıtay kararları verildikleri dönemin ekonomi-politik koşulları, işçi-işveren ilişkileri bağlamında analiz edilecektir. Bu nedenle Türkiye’nin ekonomi-politik tarihine ilişkin bir giriş yapılacaktır. Yargıtay içtihatlarında kendisine yer bulan işçi lehine yorum ilkesinin tarihsel olarak ortaya çıkışı, Türk hukuk sisteminin geçirdiği neoliberal dönüşümler ile ilkenin uygulamasında geline guncel durum ve Türkiye’de mevcut üretim tarzı ile söz konusu neoliberal dönüşümler karşısında fiilen ortaya çıkan işveren lehine yorum uygulamasının ne şekillerde kendisini gösterdiği açıklanacaktır. Böylece mahkeme kararlarında karşılaşılan yorum faaliyetinin Marksist bir ekonomi-politik yaklaşımı içerisinde söylemsel analizi ve nihayetinde sınıfsal karakteri ortaya koyulmuş olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MARKSİST HUKUK KURAMININ GENEL ÇERÇEVESİ

Çalışmanın temel tezi hukukta yorumun sınıfsal olduğudur. Hukukta yorum ile ideolojinin ilişkisine geçmeden önce hukuk ile ideolojinin, hukuk ile sınıfın ilişkisine değinmek gerekir. Hukukta yorum ile ideoloji arasındaki ilişki tarihsel materyalist yaklaşımla ve ağırlıklı olarak ekonomi-politik bakımından ele alınmak istendiğinden hukuk ile sınıf ilişkisinde bu zemini sağlayan Marksizm'in sınıf yaklaşımı benimsenmiştir. Bu bölümde sınıf kavramının ne olduğu; Marksizm bakımından sınıf, üretim tarzları bağlamında anlaşılan bir kavramsa, yine bu bağlamda kapitalist bir üretim tarzında hangi sınıflardan söz edilebileceği, hukuk ile sınıf arasındaki ilişki, hukukun taraflılığı, belli bir sınıfın çıkarlarını koruyup korumadığı, koruyorsa nasıl ve hangi sınıfın çıkarlarını koruduğu sorularına yanıt aranacaktır.

Marksizm, hukuka sınıf perspektifiyle yaklaşır. Bu bakımdan Marksist Hukuk Kuramı başlığı altında hukuka yönelik çeşitli Marksist yaklaşımların incelenmesi soruların yanıtlanması bakımından yerinde olacaktır. Marksizm içinde hukuka yönelik bazı yaklaşımlar “ekonomik indirgemecilik” ve “sınıfsal araçsalcılık” gibi eleştirilere maruz kalmışlardır. Anılan eleştirilere göre Marksizm hukuku ekonomik ilişkilerce belirlenmiş ve bir sınıfın egemenliğini dayatan bir araçtan ibaret görmektedir.⁸ Söz konusu eleştirileri aşmayı özellikle Batı Marksizmi içerisinde gelişen ideoloji ve hegemonya kavramları sağlamıştır. Bu nedenle çalışmanın ilerleyen kısımlarında hem Marksist Hukuk Kuramı'nın genel çerçevesini ortaya koymak, hem de tezin ilerleyen

⁸ Hugh COLLINS, *Marxism and Law*, Oxford University Press, Oxford, 1984, ss. 28-34.

bölümlerinde özne kavramı, söylem çözümlemesi, yorumlama faaliyeti ile ilişkileri bakımından önem arz eden ideoloji ve hegemonya kavramlarından bahsedilecektir.

Marx ve **Engels**, devleti ve hukuku tarihsel materyalist bir yöntemle incelemişlerdir. Hukuk bu noktada, üretim tarzının üzerine inşa edilmiş bir üstyapı kurumu olarak ele alınmıştır ve hukukun sınıflar arası ilişkide bir yeri vardır. **Vladimir İlyiç Lenin** bu tezleri geliştirmiştir. Bolşevik Devrimi'nin ardından yeni bir üretim tarzı uygulamaya koyan, dolayısıyla sınıf ilişkilerinin devrim öncesinden farklı bir noktaya evrildiği SSCB deneyimi, Marksist Hukuk Kuramı'nda hukuka yönelik yeni eleştirilere ve önerilere imkân sağlamıştır. SSCB'de hukuka yönelik tartışmalarda iki ana ekolden söz etmek mümkündür. Bunlar “meta mübadele okulu” ve “sosyalist hukukilik”tir.⁹ Anılan ekollerin düşünceleri, ekoller arasındaki tartışmalar ve siyasal çekişmeler SSCB dışında da ciddiyle takip edilmiş, üzerlerine çokça yazılmıştır.

Batı Marksizmi içindeyse farklı tartışmalar söz konusu olmuştur. Daha önceden kullanıldığı bilinse de özellikle **Antonio Gramsci**'ye atfedilen hegemonya kavramı, **Gramsci**'nin yazılarında mahiyeti belli belirsiz bir kavram olarak devlete, hukuka, sivil topluma, sınıf ilişkilerine yönelik içinden çıkılması güç soruların ve eleştirilerin savuşturulmasına yaramıştır.¹⁰ Yine kullanımı daha eskilere dayanan ideoloji kavramı da

⁹ Piers BEIRNE, Robert SHARLET, “Paşukanis ve Sosyalist Yasallık”, Çev.: Fehmi Ünsalan, Ed.: Taner Yelkenci, *Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi*, NotaBene Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2017 içinde, ss. 149-183.

¹⁰ Ekrem EKİCİ, “Antonio Gramsci ve Louis Althusser: Hukuk İdeolojisinin Eleştirisi”, , Ed.: Taner Yelkenci, *Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi*, NotaBene Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2017 içinde, ss. 259-270.

Althusser ve çevresi tarafından hukuk ile sınıf ilişkilerinin ve öznenin anlaşılmasında merkezi bir konuma oturtulmuştur.¹¹

Aşağıda, şimdiye kadar çizilen çerçevede öncelikle sınıf kavramı, ardından hukuk ile sınıf ilişkisi incelenecektir. Hukuk ile sınıf ilişkisi incelenirken **Marx, Engels, Lenin**, meta mübadele okulu, sosyalist hukukilik, **Gramsci, Althusser** ve **Nicos Poulantzas**'ın hukuk ile sınıf ilişkisi üzerine görüşleri ortaya koyulacaktır.

1. SINIF KAVRAMI

Karl Marx, *Feuerbach Üzerine Tezler*'in on birincisinde şöyle demektedir: “Filozoflar dünyayı yalnızca çeşitli biçimlerde yorumladılar, aslolan onu değiştirmektir”¹². Sekizinci tez ise şöyle başlamaktadır: “Toplumsal hayatın tamamı, özünde pratiktir”.¹³ *Komünist Manifesto*'nun da tarihin sınıf mücadeleleri tarihi olduğu şeklinde bir tezle başladığı da hatırlanırsa tüm bunların anlattığı, Marksizm'in toplumsal pratikleri, yapıyı, dolayısıyla üretim ilişkilerini inceleme nesnesi olarak sınıf mücadelelerinin tarihinden hareketle dünyayı dönüştürmeyi hedefleyeceğidir.

¹¹ Louis ALTHUSSER, *Yeniden Üretim Üzerine*, Çev.: A. Işık Ergüden, İthaki Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 93-95. Nicos POULANTZAS, *Kapitalist Devlette Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*, Çev.: Şule Ünsaldı, Epos Yayınları, Ankara, 2014, ss. 150, 151. Nicos POULANTZAS, *State, Power, Socialism*, Verso, Londra, 2000, ss. 83-89.

¹² Karl MARX, Friedrich ENGELS, *Alman İdeolojisi*, Çev.: Tonguç Ok, Olcay Geridönmez, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2013, s. 17.

¹³ MARX, ENGELS, 2013a, s. 16.

Sınıf kavramı, “*belirli bir tarihsel dönemde, üretim sürecindeki konumu tarafından – bütünüyle olmasa da – esaslı olarak tanımlanan toplumsal faaliyet odaklarının (faillerin) oluşturduğu göreceli bütünsellik*” olarak tanımlanabilir.¹⁴ Sınıf, **Marx** tarafından keşfedilmiş bir mefhum değildir, hatta kendisi kavrama yönelik sistematik bir tanım da vermemiştir. Sözcüğün kökeni hayli eskilere uzanmaktadır.¹⁵ Yazının icadından bu yana tarih toplumsal tabakalaşmanın varlığına işaret etmektedir. Söz konusu tabakalaşmanın, yani sınıfların bir ekonomik analize konu oluşu **Marx**’tan daha önce **François Quesnay**, **Adam Smith**, **David Ricardo** gibi iktisatçılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Örneğin sermayenin sürekli dolaşımına dayanan kapitalizmin evrensel işleyiş yasalarını tarihten kopuk bir şekilde ve toplumsal adaleti inkâr ederek ortaya koymaya çalışan **Quesnay**, *Ekonomik Tablo*’da üçlü bir sınıf ayrımı yapar, bu sınıflar şunlardır: üretici sınıf, toprak sahiplerinin, hükümdarın ve aşar sahiplerinin oluşturduğu sınıf ve verimsiz sınıf (örn. tüccarlar).¹⁶ **Ricardo** da *Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri*’nin daha önsözüne başlarken üçlü bir sınıf ayrımına gider ki bunlar toprağın maliki, toprağı ekmek için gereken sermayenin sahibi ve emekçilerdir.¹⁷ **Marx**, aşağıdaki alıntıda görüleceği

¹⁴ Ali Murat ÖZDEMİR, Abdurrahman SAYGILI, Hamdi Gökçe ZABUNOĞLU, Aynur DEMİRLİ, Ebubekir AYKUT, Ezgi Nur TÜRKOĞLU KARACAOVA, Göksu UĞURLU, Ozan Giray ŞAHİN, *Genel Kamu Hukuku: Kuramsal Yaklaşım*, İmge Kitabevi, Ankara, 2019, s. 185. Nicos POULANTZAS, “On Social Classes”, *The Poulantzas Reader*, Ed.: James Martin Verso, Londra, 2008 içinde, s.186.

¹⁵ Modern anlamda sınıf kavramının doğuşu için bkz. Philippe BENETON, *Toplumsal Sınıflar*, Çev.: Hüsnü Dilli, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 12-19.

¹⁶ Henri DENIS, *Ekonomik Doktrinler Tarihi Cilt:1*, Çev.: Attila Tokatlı, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1973, ss. 171, 175, 176.

¹⁷ David RICARDO, *Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri*, Çev.: Barış Zeren, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 1.

üzere sınıfları ve sınıflar arasındaki mücadeleyi kendisinin keşfetmediğini kabul eder ve devamında aslında bu bölümde ve bir sonraki bölümde ele alınacak konulara ilişkin bir özet sunar:

*“Modern toplumda sınıfların varlığını ya da bunlar arasındaki mücadeleyi keşfetme onuru, haliyle bana ait değildir. Benden çok daha önce burjuva tarihçileri, bu sınıf savaşımının tarihsel gelişmelerini, burjuva iktisatçıları da sınıfların ekonomik yapısını açıkça anlatmışlardır. Benim yeni olarak tanıtladığım şey: 1) **sınıfların varlığının ancak üretimin gelişmesindeki belirli tarihi aşamalar ile sıkı ilişki içerisinde bulunduğu**, 2) **sınıf mücadelesinin zorunlu olarak proletarya diktatörlüğüne varacağı**, 3) **bu diktatörlüğün kendisinin de sadece, bütün sınıfların ortadan kalkmasına ve sınıfsız bir topluma geçişten ibaret bulunduğu gerçeğidir**”.*¹⁸

Smith ve özellikle **Ricardo**, **Marx**’ın ihtiyaç duyduğu tüm iktisadi temelleri, teorilerindeki çelişkilere rağmen ona sağlamıştır. **Marx**’a kalan tüm bunları tarihsel materyalist bilimin ışığında diyalektik materyalist yöntemle/felsefeyle inşa etmek ve dünyayı dönüştürmeye yönelik bir rehber sağlamak olmuştur. Kavram **Marx**’tan sonra

¹⁸ Karl MARX, , “Marx’tan New York’taki J. Weydemeyer’e, 5 Mart 1852”, Karl MARX, Friedrich ENGELS, *Seçme Mektuplar 1844 – 1895 içinde*, Çev.: Alaattin Bilgi, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 1996, s. 40. (vurgu bana ait).

Marksistler kadar **Max Weber**,¹⁹ **Vilfredo Pareto**²⁰ ve **Pierre Bourdieu**²¹ gibi Marksist olmayan sosyal bilimciler tarafından ve Marksizm'in temel kavramlarını Marksist olmayan yöntemlerle analiz eden sınıf kavramı hususunda bilhassa **Erik Olin Wright** gibi Analitik Marksistler tarafından da çeşitli veçheleriyle ele alınmıştır.²²

Sınıf kavramı, Marksist siyaset bilimci **Ellen Meiksins Wood**'a göre, ya iktisadi ölçütlere göre hiyerarşik bir tabakalaşma içerisinde yapısal bir yer ya da üreticiler ile artığa el koyanlar arasında tarihsel ve toplumsal olarak kavranabilecek bir ilişki olarak düşünülebilir. Marksizm'in paradigması, izi tarih boyunca sürülebilen toplumsal çatışmadır. Anılan çatışma üretim araçlarına sahip sömürücü sınıf ile sömürülen sınıf arasındadır. Bu nedenle ikinci kavrayış tarzı Marksizm açısından daha esastır.²³ Nitekim **Marx ve Engels**, *Alman İdeolojisi*'nde ortaya koydukları tarih anlayışıyla üretici güçlerin gelişimi sürecinde *toplumun avantajlarından yararlanamadığı halde onun tüm yükünü taşımak zorunda kalan, toplumdan dışlanmış ve öteki tüm sınıflarla kesin bir çelişki içine sokulmuş bir sınıfın doğduğunu* (ekonomide sınıf/ekonomik bir özne olarak²⁴ “kendinde

¹⁹ Max WEBER, *Economy and Society*, Ed.: Guenther Roth, Claus Wittich, Çev.: Eprahim Fischhoff, C. Wright Mills, Talcott Parsons vd., University of California Press, Berkeley, 1978, ss. 302-305.

²⁰ Bkz. Vilfredo PARETO, *The Mind and Society*, Çev.: Arthur Livingstone, Andrew Bongiorno, Jonathan Cape Ltd, Londra, 1935.

²¹ Pierre BOURDIEU, “What Makes a Social Class? On The Theoretical and Practical Existence of Groups”, *Berkeley Journal of Sociology*, 1987, Sayı: 32, ss. 1-17.

²² Bkz. Erik Olin WRIGHT, *Sınıflar*, Çev.: Selma Toral, NotaBene Yayınları, İstanbul, 2016.

²³ Ellen Meiksins WOOD, “İlişki ve Süreç Olarak Sınıf”, Çev.: E. Attila AYTEKİN, *Praksis*, 2001, Sayı: 1, s. 1.

²⁴ Tülin ÖNGEN, “Marx ve Sınıf”, *Praksis*, 2002, Sayı: 8, s.11.

sınıf”) ve bu sınıfın bilince kavuşarak (politikada sınıf/toplumsal bir özne olarak²⁵ “*kendi için sınıf*”) etkin şekilde *bugüne kadar var olan faaliyet tarzını* hedef alacağını ortaya koyar.²⁶ *Proletaryanın devrimci rolü* işçi sınıfının bilince kavuşmasıyla, kendi için sınıf olmasıyla, sınıfın kendisinin bir özne olmasıyla mümkündür.

Sınıfa tarihsel bir “özne”lik yükleyen Tarihselci Okul ve sınıf/sınıf mücadelesi ayırımını reddeden, dolayısıyla “kendinde sınıf”-“kendi için sınıf” ayırımına katılmadığını söyleyebileceğimiz “devrimci özne”den ziyade yapı(lar)dan hareket eden “Yapısalcı Okul” şeklinde iki farklı Marksist kuramsal pozisyonun mevcut olduğu söylenebilir.²⁷ Gerçi **Althusser**, *Özeleştirici Öğeleri*’nde yapısalcı olmadıklarını, *Kapital*’i *Okumak*’ı yazarken yapısalcılıkla “flört” ettiklerini ve sonuçta *yapısalcılık tabutunda toprağa verildiklerini* iddia ederek söz konusu adlandırmadan memnun kalmaz.²⁸ **Gramsci** ve **Georg Lukacs**’ın içerisinde yer aldığı Tarihselci Okul ise işçi sınıfında devrimci özneyi bulup, onun bilince kavuşarak iktidarı ele geçirmeye yönelik bir mücadeleye girişeceğini savunmuştur. Örneğin **Lukacs**, sınıfı kavramını sınıf bilinci üzerinden tarihsel olarak ele alır. **Lukacs**’a göre sınıf bilinci, üretim sürecindeki belirli bir tipe yakıştırılan veya akılcı biçimde uygun ve layık görülen reaksiyondur.²⁹ Dolayısıyla burada sınıf kavramından üretim sürecindeki belirli konumlar anlaşılmaktadır. Bu yaklaşımda sınıf hem bir özne hem bir nesnedir; sınıfın kendisini anlaması toplumu bir bütün olarak anlaması

²⁵ ÖNGEN, s.11.

²⁶ MARX, ENGELS, 2013a, s. 71.

²⁷ ÖNGEN, s.11-12.

²⁸ Louis ALTHUSSER, *Özeleştirici Öğeleri*, Çev.: Levent Targu, Belge Yayınları, İstanbul, 2000, s. 34-35.

²⁹ György LUKACS, *Tarih ve Sınıf Bilinci*, Çev.: Yılmaz Öner, Belge Yayınları, İstanbul, 1998, s. 118.

demektir.³⁰ Proletaryanın kendi sınıfsal durumunun farkına varması *onun eylemlerinin vazgeçilmez önkoşullarını* yaratır.³¹ **Lukacs**'a göre proletaryanın tarihsel misyonu "kendi için sınıf" olmak ve *yeni toplumun öğelerini özgürlüğe kavuşturmadır*.³² Bu misyonun gerçekleşmesi ve sınıf bilincinin işlerlik kazanması ise tarihsel sürecin buyruğundadır.³³

Üretim ilişkilerinin sonucunda ortaya çıkan sınıfların varlıkları ve mücadeleleri, ayrı veya aynı olsun, neticede somut ve gerçektir. Üretim ilişkilerinin oluşturduğu *altyapı*, hukuk ve devleti içeren *üstyapıya* tesir edecektir. Üretim ilişkilerine ve sınıfa atfedilen önem Marksizm'e yönelik ekonomik indirgemecilik ve sınıfsal araçsallık gibi eleştirilere yol açmış ve bu eleştirilere çeşitli Marksizmler tarafından farklı refleksler geliştirilmiştir. "Yapısalcı Okul" bu bağlamda ele alınabilir.

"Yapısalcı Okul" diye nitelenen **Althusser** ve çevresi için, "*sınıf mücadelesi toplumsal sınıfların varlığının bir türevi değildir: Sınıfların varlığı ve sınıf mücadelesi tek ve aynı şeydir*".³⁴ **Althusser** tarihsel bir öznenen hareket etmez. **Althusser**'e göre "tarih gerçekten de içinde "insanların" toplumsal ilişkilerin belirlenimi altında özne olarak hareket ettikleri verili koşulların sınıf mücadelesinin ürünü olduğu, 'Öznelerin ya da Ereklere olmadığı bir süreçtir'. Dolayısıyla, tarihin, terimin felsefedeki anlamında bir Öznesi değil, bir motoru vardır: O motor sınıf mücadelesinin ta kendisidir".³⁵ **Althusser** tarihsel bir özne yerine yapılardan hareket eder. Sınıf ekonomik, siyasal ve

³⁰ LUKACS, ss. 55, 89.

³¹ LUKACS, s. 79.

³² LUKACS, s. 82.

³³ LUKACS, s. 103.

³⁴ Louis ALTHUSSER, "Marksizm ve Sınıf Mücadelesi", *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* içinde, Çev.: Yusuf Alp, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 77-85, s. 79.

³⁵ Louis ALTHUSSER, *Essays in Self-Criticism*, Çev.: Grahame Lock, NLB, 1976, s. 99.

ideolojik düzeylerden oluşan yapılarda, bu düzeylerin toplam etkisi ile ortaya çıkar.³⁶ “Üstyapının çeşitli öğeleri” birbirleri üzerinde etkide ve tepkide bulunurlar, sonsuz etki üretirler.³⁷ Ancak ekonomik olan, **Althusser**’in **Engels**’ten devraldığı bir tabirle “son kertede” belirleyicidir.³⁸

Althusser’in ardılı **Nicos Poulantzas** da aynı yapısalcı çizgiyi izlemiştir. **Poulantzas**’a göre toplumsal sınıflar tarihin öznesi veya toplumsal formasyonun oluşturucusu ve dönüştürücüsü değil, yapının toplumsal ilişkiler içindeki tezahürü ve pasif taşıyıcısıdır.³⁹ **Poulantzas** da **Althusser** gibi her olgunun ekonomik olduğu kadar politik ve ideolojik belirlenimin etkisi altında olduğunu kabul etmektedir.⁴⁰ Toplumsal ilişkiler, yapılar sisteminin oluşturduğu bir etki alanıdır ve ekonomik sınıf mücadelesinin toplumsal ilişkiler alanında son kertede belirleyiciliği, egemen rolün, sınıf mücadelesinin politik ve/veya ideolojik düzeyine geçmesi şeklinde gerçekleşir.⁴¹ Devlet ve hukuk tek başına ekonomik sistemin yansıması veya tek başına egemen bir sınıfın baskı aracından ibaret değildir. Hukuksal ve politik yapıları da kapsayacak şekilde “*yapı ve pratik düzeyleri, bir üretim tarzında ve tarihsel olarak belirlenmiş toplumsal bir formasyon*

³⁶ Arif KOŞAR, “Poulantzas’ın Sınıf Analizinin Eleştirisi-2”, *Teori ve Eylem*, Şubat 2017, Sayı: 3, s.64.

³⁷ Louis ALTHUSSER, *Marx İçin*, Çev.: Işık Ergüden, İthaki Yayınları, İstanbul, 2015, s.148.

³⁸ ALTHUSSER, 2015, ss. 140-142, 147, 148.

³⁹ Arif KOŞAR, “Poulantzas’ın Sınıf Analizinin Eleştirisi-1”, *Teori ve Eylem*, Ocak 2017, Sayı: 2, s.62. KOŞAR, 2017a, s.64.

⁴⁰ POULANTZAS, 2008, s. 186. KOŞAR, 2017b, s. 63.

⁴¹ Nicos POULANTZAS, *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*, Çev.: Şule Ünsaldı, Epos Yayınları, Ankara, 2014, s. 76.

*içerisinde, hem bir özgüllük, bir “görece özerklik” ve bir özel etki, hem de ritimli zamansallıklar ve ayrımsal düzenler gösterir”.*⁴²

Althusser ve **Poulantzas**, sınıfsal bir görece özerklikten yana tavır alırken, buna karşı olarak **Barry Hindess** ve **Paul Hirst**, sınıf ve politika arasında hiçbir zorunlu bağlantı olmadığını savunmuş, Marksizm’in determinist varsayımlarını ampirik temellerden yoksun bularak reddetmişlerdir.⁴³ **Wood** ise *Sınıftan Kaçış* adlı eserinde **Hindess**, **Hirst**, **Ernesto Laclau** ve **Gareth Stedman Jones**’u “yeni ‘hakiki’ sosyalizm” adı altında sınıfı ve sınıf mücadelesini sosyalist projeden tamamen koparmakla suçlamıştır.⁴⁴ “Yeni ‘hakiki’ sosyalizm” ile birlikte ideoloji ve söylem sınıftan bağımsız, özerk şekilde kavranmaya başlamıştır.⁴⁵ **Wood** buna karşıdır siyasette “halk”a seslenerek sınıftan kaçmak değil, sınıfa seslenmeye dönmek gerekir.

Sınıf ve sınıflar arası mücadeleyi anlamak, hukukta yorumun sınıfsal bir karakter teşkil edip etmediğini, mahkemelerin sınıfsal yorum yapıp yapmadıklarını cevaplayabilmek için önemlidir. Bu bölümde sınıf kavramına yönelik Marksizm içindeki başat yaklaşımlar özetlenmeye çalışılmıştır. Sınıfa, sınıf mücadelesine yönelik yaklaşımlar hukuk ile sınıf arasındaki ilişkinin anlaşılması açısından da önem taşırlar.

⁴² POULANTZAS, 2014, s. 41.

⁴³ Uwe BECKER, “Class Theory: Still the Axis of Critical Social Scientific Analysis?”, *The Debate on Classes*, Ed.: Erik Olin Wright, Verso, Londra, 1989 içinde, s.132.

⁴⁴ Ellen Meiksins WOOD, *Sınıftan Kaçış: Yeni “Hakiki” Sosyalizm*, Çev.: Şükrü Alpagut, Yordam Kitap, 3. Baskı, İstanbul, 2018, s. 20.

⁴⁵ WOOD, 2018, s. 75.

2. HUKUK VE SINIF

Bu başlık altında hukuk taraflı mıdır, belli bir sınıfın çıkarlarını korur mu, koruyorsa nasıl ve hangi sınıfın çıkarlarını korur soruları Marksist Hukuk Kuramı açısından incelenecektir. Hukukun hangi sınıfın çıkarlarını ne şekilde koruduğu sorusunun cevabı ilgili bölümlerde tarihsel olarak somutlaştırılacaktır. Marksist Hukuk Kuramı çerçevesinde aşağıda **Marx, Engels, Lenin**, meta mübadele okulu, sosyalist hukukilik bakımından hukuk ile sınıf ilişkisi; ardından Marksizm’de ideoloji ve hegemonya kavramlarının hukuk ile sınıf ilişkisindeki yeri incelenecektir.

2.1. Karl Marx ve Friedrich Engels

Hukuk eğitimi almış olan **Marx**, daha erken dönem yazılarında, örneğin 1842’de *Rheinische Zeitung*’da yazdığı “*Odun Hırsızlığı Yasasına İlişkin Tartışmalar*”da hukuka eleştirel bir şekilde yaklaşacağının sinyallerini verir. 1843’te yazmaya başladığı ve yarım bıraktığı *Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, hukuk veya hukuk felsefesi eleştirisi olmaktan ziyade **G. W. F. Hegel**’in idealizminin devlet üzerinden genel bir eleştirisi gibi gözükmetedir.⁴⁶ **Marx**, yine de burada felsefeye hukukun foyasını ortaya çıkarmak gibi bir görev atfeder.⁴⁷

⁴⁶ Karl MARX, *Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, Çev.: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 2009, ss. 36, 53, 91.

⁴⁷ MARX, 2009, s. 193.

Hukuk, politika ve etik eleştirilerini başka bir dizi broşüre saklayacağını vadeden⁴⁸ **Marx**, bunu gerçekleştirmemiş ve esas meselesinin burjuva ekonomi politliğini eleştirmek olduğu kanısına ulaşarak ilgisini bu yöne kaydırmıştır.⁴⁹

Marx, 1844 *Elyazmaları*'nda sermayeye ve başkalarının emeğinin ürünlerine el koymanın nasıl mümkün olduğu sorusunu klasik iktisatçı **Jean-Baptiste Say**'dan alıntılarla “*hukuk sayesinde*” diye yanıtlar⁵⁰ ve devam eder: Özel mülkiyet insanın kendisine yabancılaşmasıdır, insanın toplumsal bir varlık olarak kendi kendisine dönmesi için özel mülkiyetin olumlu şekilde aşılması gerekir. İşte bu yabancılaşmış insanın gerçekliği olan *din, aile, devlet, hukuk, ahlak, bilim, sanat, vb., sadece tikel üretim tarzlarıdır ve genel yasaya uyarlar*.⁵¹ Hukuk ve devletin genel yasaya uyan tikel üretim tarzları olduğu fikri, fikirlerinin olgunlaştığı dönemde de benzer şekillerde kendisini göstermiştir. İlerleyen yıllarda, içerisinde hukuka ilişkin bir bölüme yer verdiği ancak yine –muhtemelen esas problemin bu olmadığını düşündüğünden– bu kısmını tamamlamadığı *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın Önsöz'ünde yazdığı ifadeler, hukuka ve devlete ilişkin genel kanısını ortaya koymak açısından önemlidir:

⁴⁸ Karl MARX, 1844 *Elyazmaları*, Çev.: Murat Belge, Birikim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 12.

⁴⁹ Marx, kendi ifadeleriyle bu durumu şöyle açıklar: “*Kafamda biriken kuşkuları gidermek için ilk girdiğim çalışma, Hegelci hukuk felsefesini eleştirici bir gözle yeniden gözden geçirmek oldu (...) Araştırmalarım, devlet biçimleri kadar hukuki ilişkilerin de ne kendilerinden, ne de iddia edildiği gibi insan zihninin genel evriminden aşılamayacağı, tam tersine, bu ilişkilerin köklerinin (...) ekonomi politiğin içinde aranması gerektiği sonucuna ulaştı*”. Karl MARX, “Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı’ya Ön Söz”, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* içinde, Çev.: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1979, ss. 23-29.

⁵⁰ MARX, 2013b, s. 35.

⁵¹ MARX, 2013b, ss. 111, 112.

*“Varlıklarının toplumsal üretiminde, insanlar, aralarında, zorunlu, kendi iradelerine bağlı olmayan belirli ilişkiler kurarlar; bu üretim ilişkileri, onların maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişme derecesine tekabül eder. Bu üretim ilişkilerinin tümü, toplumun iktisadi yapısını, belirli toplumsal bilinç şekillerine tekabül eden bir hukuki ve siyasal üstyapının üzerinde yükseldiği somut temeli oluşturur. Maddi hayatın üretim tarzı, genel olarak toplumsal, siyasal ve entelektüel hayat sürecini koşullandırır. İnsanların varlığını belirleyen şey, bilinçleri değildir; tam tersine, onların bilincini belirleyen, toplumsal varlıklardır”.*⁵²

Marx’a göre hukuksal ve politik üstyapıyı koşullandıracak olan üretim ilişkilerinden meydana gelen altyapıdır. Yani esas itibarıyla toplumsal ilişkiler hukuktan kaynaklanmaz, hukuk toplumsal ilişkilerden kaynaklanır. Tıpkı kendisinin Ren Bölgesi Demokratlar Komitesi Davası’nda yaptığı konuşmada ifade etti gibi:

*“Burada, elimde tutmakta olduğum ‘Code Napoleon’ modern burjuva toplumunu yaratmış değildir. Tersine, 18. yüzyılda oluşan ve 19. yüzyılda gelişen burjuva toplumu, bu kodda salt yasal anlatımını bulmaktadır. Toplumsal ilişkilere ayak uyduramadığı anda, salt bir kâğıt parçası olarak değer taşıyacaktır”.*⁵³

Engels’in de hukuk ve devlet konusunda yaklaşımı aynıdır:

“Bütün geçmiş tarihin bir sınıflar savaşımları tarihi olduğu, birbirine karşı savaşım durumundaki bu toplumsal sınıfların her zaman üretim ve değişim ilişkilerinin, kısacası çağlarındaki iktisadi ilişkilerin ürünleri oldukları; buna göre, toplumun iktisadi yapısının,

⁵² MARX, 1979, s. 25.

⁵³ MARX, Karl, “Ren Bölgesi Demokratlar Komitesi Davasındaki Konuşma”, Karl MARX, Friedrich ENGELS, *Devlet ve Hukuk*, Der. ve Çev.: Rona Serozan, Ayrıntı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2020 içinde, s. 69.

*her kez, son çözümlemede, hukuksal ve siyasal kurumların tüm üstyapısını olduğu gibi, her tarihsel dönemin dinsel, felsefi ve öbür fikirlerini de açıklamayı sağlayan gerçek temeli oluşturduğu görüldü”.*⁵⁴

Öte yandan **Engels**, *Konut Sorunu*’nda karmaşık hukuk sistemlerinin profesyonel hukukçular zümresi yarattığını, bunların da hukuk sistemlerinde ortak olduğunu varsaydıkları birtakım unsurları “doğal hukuk” adı altında topladıkları bir “hukukbilim” meydana getirdiğini anlatır. Bahsi geçen doğal hukukun “adalet”i sınıfsal bir karakter taşımaktadır; tutucu veya devrimci olabilir ama neticede belli ekonomik ilişkilere karşılık gelir. **Engels**’e göre Yunan ve Roma adaleti köleliği adil bulurken, 1789 burjuva adaleti feodalizmi, Prusyalı Junker adaleti ise toprak reformunu adaletsiz bulmuştur.⁵⁵ Örnekleri çeşitlendirmek mümkündür.

Madeleine R. Levy ve **Michael E. Tigar**, **Marx** ve **Engels**’in hukuk ile sınıf ilişkisine yaklaşımını tarihsel olarak daha kapsamlı bir şekilde somutlaştırmaktadır. **Marx** ve **Engels**’in hukuk yaklaşımı böylece daha anlaşılır hâle gelmektedir. Buna göre burjuva hukuku, aristokratlar ve ruhban sınıf karşısında artık tanınması zorunlu, vazgeçilmez bir sınıf haline geldiğinde tüccarların sözleşme, mülkiyet ve seyahat özgürlüğüne yönelik taleplerini “doğal hukuk”a dayandırmasıyla ortaya çıkmıştır. Burjuvazi, bu itibarı uzun ve güç mücadelelerin sonucunda feodal lordlardan kazanmıştır. Feodal mahkemelerin yargılamaları çoğu durumda aristokratlar lehine verilen kararlarla sonuçlanmıştır. Böylece tüccarlar, dayanağı Roma’da bulunan doğal akıl, doğal hukuk, doğal hak fikirlerine yönelmek zorunda kalmıştır.⁵⁶ 12. yüzyılda İtalyan kent devletlerinde tüccar sınıfı önderliğindeki ekonomik gelişmeler yeni hukuki uygulamaları

⁵⁴ Friedrich ENGELS, *Anti-Dühring*, Çev.: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1977, s. 78.

⁵⁵ Friedrich ENGELS, *Konut Sorunu*, Çev.: Güneş Özduval, Eriş Yayınları, 2003, s. 89.

⁵⁶ TIGAR, LEVY, ss. 23, 65, 66.

gerektirmiştir.⁵⁷ Hukukçular burjuvazinin lehine çalışmış, sözleşmeler bu nedenle eşitsiz şartlar altında, ayrıca halkın anlamaması, denetlememesi için fazlasıyla teknik biçimde ve özellikle Latince yapılmıştır.⁵⁸

Burjuvazi kendi hukuk düzenini özellikle 16. yüzyıl itibarıyla şekillendirmeye başlamıştır. İngiltere’de 15. yüzyıl sonunda *common law* feodalizmle uygun, onun çıkarlarına hizmet eden bir taşınmaz hukukuyken giderek burjuvazinin hukuk ideolojisiyle uyumlu bir şekle bürünmüş ve 17. yüzyıla gelindiğinde burjuvazinin çıkarlarını koruyacak şekilde ticaret hukukunu da içine almıştır.⁵⁹

Fransa, benzer bir süreci gecikmeli olarak yaşamıştır. 1789 devrimiyle feodalizm kaldırılmış ve burjuva doğal akıl ve doğal hukukla temellendirdiği, yüzyıllardır taşıdığı ideallerini 1791 Anayasası ve 1804 tarihli *Code Napoleon* ile yasallaştırabilmiştir. **Marx**’ın yukarıda alıntılanan; “*Code Napoleon modern burjuva toplumunu yaratmış değildir. Tersine, 18. yüzyılda oluşan ve 19. yüzyılda gelişen burjuva toplumu, bu kodda salt yasal anlatımını bulmaktadır*” şeklindeki ifadesi ancak bu tarihsel bağlam içerisinde anlam kazanır.

Devrim kendi hedefine ulaştığında Kraliyet yasalarındaki kamu yararı ve kamu düzeni kavramlarına dayanarak işçi örgütlenmelerini, bunların toplanıp ortak çıkarlarına yönelik istemlerde bulunmalarını yasaklamıştır.⁶⁰ Bu örnekler hukukun üretim ilişkilerine ve sınıf mücadelelerine paralel olarak şekillendiğini somutlaştırmaktadır. Neticede **Marx** ile **Engels**’in tezlerini desteklemektedir.

Altyapı-üstyapı kavramsallaştırmasına rağmen **Marx** da **Engels** de ekonominin ve dolayısıyla sınıfsallığın belirleyici tek öge olduğunu ileri sürmemiştir. Hatta **Engels**

⁵⁷ TIGAR, LEVY, s. 78.

⁵⁸ TIGAR, LEVY, s. 84.

⁵⁹ TIGAR, LEVY, ss. 226, 227.

⁶⁰ TIGAR, LEVY, s. 255.

ekonomik durum temelse ve en sonunda kendini gösterecekse de sınıf savaşımının alabileceği politik biçimlerin, hukuki ve felsefi teorilerin, dinsel görüşlerin sınıf savaşımı üzerinde etki gösterdiklerini açıkça kabul etmiştir.⁶¹ **Engels**, ayrıca hukukun genel ekonomik duruma uygun düşmesinin modern bir devlet için yeterli olmadığını, aynı zamanda kendi içerisinde tutarlı bir sistem olması gerektiğini de ifade etmiştir.⁶²

Ortaçağa hâkim olmuş *teolojik dünya anlayışı*, burjuva sınıfının yükselip mutlak monarşiye ve aristokrasiye karşı savaşıma girmesiyle yerini *hukuksal dünya anlayışına* bırakmıştır.⁶³ Kaotik feodal hukukun aksine tutarlı ve tarafsız görünümlü bir sistem olarak burjuvazinin hukuku ve söz konusu *hukuksal dünya anlayışı* hukukçuların *a priori* önermeleri uyguladıklarını düşünmelerini sağlar. Ekonomik ilişkilerin sınıfsal, taraflı, hukuki ilkeler şeklinde hukuka zuhur edişi, tarafsız görünümünü koruduğu sürece *ideolojik görüşü* oluşturur, böylece hukuk ekonomik altyapıda etki göstererek onda sınırlı birtakım değişiklikler yapabilir.⁶⁴

Hukuksal yanılısama, sözleşmelerde (örn. bir iş akdinde) tarafların *—kâğıt üzerinde—* eşitliğini öngörür.⁶⁵ Hukuken “eşitlik” gerçek eşitsizliği gizler. Nitekim **Engels**’in *Hukukçular Sosyalizmi*’nde de ifade ettiği gibi ilk proleter siyasal oluşumlar ve bunların teorisyenleri de eşitlik sorununun hukuksal bir mücadele ile aşılabileceğine dair bir

⁶¹ Friedrich ENGELS, “Engels’ten Königsberg’deki J. Bloch’a, 21-22 Eylül 1890”, MARX, ENGELS, 1996 içinde, s. 101.

⁶² Friedrich ENGELS, “Engels’ten Berlin’deki C. Schmidt’e, 27 Ekim 1890”, MARX, ENGELS, 1996 içinde, s. 107.

⁶³ Friedrich ENGELS, “Hukukçular Sosyalizmi”, Karl MARX, Friedrich ENGELS, *Din Üzerine* içinde, Çev.: Kaya Güvenç, Sol Yayınları, Ankara, 2002, ss. 249, 250.

⁶⁴ ENGELS, “Engels’ten Berlin’deki C. Schmidt’e, 27 Ekim 1890”, s. 108.

⁶⁵ Friedrich ENGELS, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Çev.: Mustafa Tüzel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s. 61.

umuda sahiptir; ancak burjuvazinin sunduğu hukuksal yanılsama işçi sınıfının içinde bulunduğu durumu ifade etmesi için yetersizdir. Eşitsizliği ortadan kaldırmaya asla tamamen izin vermez ve proletaryanın esaslı bir değişiklik için kendi dünya anlayışına sahip olması gerekir.⁶⁶

Öte yandan **Engels** *baskı altında tutulacak hiçbir toplumsal sınıf kalmadığında* devletin ve hukukun “sönümleneceğini”, kendiliğinden ortadan kalkacağını düşünmüştür.⁶⁷ Ancak bunun öncesinde proletaryanın devlet iktidarını ele geçirmesi ve bir geçiş aşaması olarak proletarya diktatörlüğünün idaresi kaçınılmaz görülmüştür. Söz konusu geçiş toplumu, **Marx**’ın ifadeleriyle;

“kendine özgü olan temeller üzerinde gelişmiş olan bir komünist toplum değildir, tersine kapitalist toplumdaki çıkıp geldiği şekliyle bir komünist toplumdur; dolayısıyla, iktisadi, manevi, entelektüel, bütün bakımlardan, bağrından çıktığı eski toplumun damgasını hala taşıyan bir toplumdur”.⁶⁸

Anılan ifadeler bir geçiş hukukuna imkân sağlar, (**Paşukanis** gibi aksi görüşlere rağmen) hukukun salt burjuva, kapitalist bir şey olmadığını sosyalist bir amaçla da varlık gösterebileceğinin zeminini hazırlar.

⁶⁶ ENGELS, “Hukukçular Sosyalizmi”, ss. 251, 252.

⁶⁷ ENGELS, 1977, ss. 443, 444.

⁶⁸ Karl MARX, “Alman İşçi Partisi Programının Kenar Notları”, Karl MARX, Friedrich ENGELS, *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi* içinde, Çev.: M. Kabagil, Sol Yayınları, Ankara 1976, ss. 28-31.

2.2. Vladimir İlyiç Lenin

1917 yılında Rusya’da açlık, işsizlik, I. Birinci Dünya Savaşı’nın getirdiği toplumsal buhran fazlasıyla yoğunlaşmıştı. Aziz Baba bildikleri **Çar II. Nikolay Romanov**’a 1905 Ocak ayında taleplerini iletmek için saf niyetlerle giden **Papaz Gapon** önderliğindeki işçi sınıfı, Petrograd Kışlık Sarayı önüne vardıklarında ateşe tutulmuştu (Kanlı Pazar). Hem işçi sınıfının hem de burjuvazinin bu olayı takiben Rus aristokrasisine duyduğu kin artmış ve 23 Şubat 1917’de Şubat Devrimi başlamıştır. Uluslararası Kadınlar Günü’nde fabrikalarda çok düşük ücretlerle çalışan binlerce kadın işçinin Petrograd merkezine doğru yürümesiyle başlayan olaylar, fabrikaların iş bırakması ve öğrenciler ile işsizlerin katılımıyla büyümüştür. Birkaç gün içinde askerlerin de Çar’ın emirlerini yerine getirmeyerek devrime katılmasıyla **Romanov** iktidarı fiilen sona ermiştir. Bunlar yaşanırken işçi sınıfının parti düzeyindeki siyasal liderlerinin ve teorisyenlerinin çoğu henüz beklemedikleri, kendilerinin örgütlenmediği bir devrimle karşılaşmış bir hâlde yurtdışında veya sürgündedir.⁶⁹

Şubat Devrimi’nden Ekim Devrimi’ne dek I. Dünya Savaşı’na devam etme politikası izleyen, liberal üç geçici hükümet kurulmuş, Bolşevikler ise muhalif konumda kalmışlardır. Bolşevikler için iktidar uzak değildir.

Avusturya Marksizmi’nin saygın isimlerinden **Karl Renner**’in 1904 tarihli *Özel Hukuk Kurumları ve Sosyal İşlevleri* adlı eseri de neo-Kantçı bir hukuki formalizme ve tarih-üstü bir sosyal işlevselciliğe sapması nedeniyle Bolşevikler açısından uygun bir

⁶⁹ Aleksandr KERENSKİ, *Kerenski ve Rus İhtilali*, Çev.: Rasih Güran, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul, 1967, ss. 177, 219. Bertram D. WOLFE, *Devrimi Yapan Üç Adam I-II*, Çev.: Yunus Murat, Kuzey Yayınları, Ankara, 1985, ss. 316-319. Ayrıca bkz. Neil FAULKNER, *Halkların Rus Devrimi Tarihi*, Çev.: Tuncel Öncel, Yordam Kitap, İstanbul, 2017. S. A. SMITH, *Rus Devrimi*, Çev.: Ümit Hüsrev Yolsal, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2010.

hareket noktası olarak görülmemiştir.⁷⁰ **Lenin**'in *Nisan Tezleri* ile *Devlet ve Devrim* bu süreçte kaleme alınmıştır. Anılan eserlerde, mevcut koşullar içerisinde **Marx** ve **Engels**'i değerlendirip bir devlet teorisi kurmaya, devrim sonrasında izleyeceği bir kılavuz, yol haritası hazırlamaya çalışırken dolaylı yoldan hukuka ilişkin görüşlerini açığa vurur. **Lenin**'in sınıf yaklaşımına göre sınıflar;

*“tarihsel olarak belirlenmiş bir toplumsal üretim sisteminde işgal ettikleri yere, üretim araçlarıyla olan (çoğu durumda kanunlarla sabitlenmiş ve açık ve kesin biçimde belirtilmiş) ilişkilerine, emeğin toplumsal örgütlenmesinde oynadıkları rollerine ve nihayet mevcut toplumsal servetten aldıkları payın miktarına ve onu elde etme biçimine göre birbirinden ayrılan büyük insan gruplarıdır. Sınıflar, belirli bir toplumsal ekonomi sisteminde işgal ettikleri farklı yerler nedeniyle birinin diğerinin emeğine el koyabildiği insan gruplarıdır”.*⁷¹

Kapitalist bir üretim tarzında proletarya, kendini ezen sınıfa başkaldıracaktır. **Lenin**, söz konusu başkaldırının iki tarzına dikkat çeker: kendiliğindenlik ve bilinçlilik. Kitlelerin kendiliğindenliği, henüz tam anlamıyla sosyal-demokrat sınıf bilincinin oluşmadığı, mücadeleden net bir şekilde söz edilemeyeceği bir aşamaya tekabül eder. Anılan aşamada, salt sendikal mücadele yahut umutsuzluk ve intikam hissi, nihayetinde

⁷⁰ Maureen CAIN, Alan HUNT, *Marx and Engels on Law*, Academic Press, Londra, 1979, ss. 65, 66. Paul HIRST, *On Law and Ideology*, The Macmillan Press, Londra ve Basingstoke, 1979, s. 100.

⁷¹ V. İ. LENİN, *Collected Works: Volume 29*, Ed. ve Çev.: George Hanna, Progress Publishers, Moskova, 1974, s. 421.

de işçilerin burjuvaziye ideolojik köleliği söz konusudur.⁷² **Lenin**'e göre işçilere gerçek mücadele bilincini Rus sosyal-demokrasisi kazandıracaktır.⁷³

“Sosyal-demokrasi, işçi hareketinin sosyalizmle birliğidir, onun görevi, işçi hareketine tek tek bütün aşamalarda pasif bir şekilde hizmet etmek değil, hareketin tümünün çıkarlarını temsil etmek, bu harekete onun nihai hedefini ve politik görevlerini göstermek, hareketin politik ve ideolojik bağımsızlığını korumaktır. Sosyal-demokrasiden kopuk işçi hareketi, parçalanmak ve kaçınılmaz olarak burjuvalaşmak zorundadır; eğer işçi sınıfı sadece ekonomik mücadele yürütürse, politik bağımsızlığını kaybeder, öteki partilerin bir uzantısı haline gelir ve şu vasiyete ihanet eder: “işçi sınıfının kurtuluşu ancak işçi sınıfının kendi eseri olabilir”.”⁷⁴

Marx gibi **Lenin** de aslen bir hukukçu olmasına rağmen hukuka özel bir ilgi göstermez. Erken tarihli, özellikle iş hukukuna yönelik pek de kuramsal olmayan birkaç yazısı bunun istisnasıdır. Örneğin, *Fabrika İşçilerine Verilecek Para Cezalarına İlişkin Kanunun İzahı*'nda fabrika sahiplerine işçilerine gerekçe dahi göstermeden, takdir ettikleri gibi para cezası uygulamalarını öngören ve hakikaten hukukun sınıfsal olduğunu açık açık gösteren kanunu eleştirir.⁷⁵ **Lenin**'e göre para cezası, sınıflı kapitalist sistemle,

⁷² V. İ. LENİN, *Ne Yapmalı?: Hareketimizin Can Alıcı Sorunları*, Çev.: Ferit Burak Aydar, Agora Kitaplığı, 3. Baskı, İstanbul, 2017, ss. 30, 31, 44.

⁷³ Robert MAYER, “Lenin, Kautsky and Working-Class Consciousness”, *History of European Ideas*, 1994, Cilt: 18, Sayı: 5, ss. 674-676.

⁷⁴ V. İ. LENİN, “Hareketimizin En Acil Görevleri”, Çev.: Süheyla Kaya-İsmail Yarkin, V. İ. LENİN, *Seçme Eserler Cilt: 2*, İnter Yayınları, İstanbul, 1993 içinde, s.23.

⁷⁵ V. İ. LENİN, “Explanation of the Law on Fines Imposed on Factory Workers”, V. İ. LENİN, *Collected Works: Volume 2*, Ed. ve Çev.: George Hanna, Progress Publishers, Moskova, 1972 içinde, s. 35.

işçinin tam köleleşmesiyle ortaya çıkmıştır.⁷⁶ İşçilere hukukun sınıfsal mahiyetini gösterip onları eyleme çağırmaya yönelik bu tür birkaç yazı dışında **Lenin** doğrudan hukuka ilişkin pek bir şey söylemez. İşlevleri ve üstyapıda yer almaları bakımından hukuk ve devleti kısmen eşitler.

Lenin, Marx ve Engels'e döner. Onlara göre kapitalist toplumdan komünist topluma geçene kadar proleter devriminin ardından kaçınılmaz tek devlet biçimi, ilhamını Paris Komünü'nden aldıkları, *proletaryanın devrimci diktatörlüğüdür*.⁷⁷ Proletarya diktatörlüğü, Paris Komünü örneğinde olduğu gibi demokratik biçim ve devrimci içerik arasındaki diyalektikten doğar.⁷⁸ **Engels**, devrimle başlayacak ve devletin sönümlenmesiyle sona erecek olan süreci şöyle anlatır:

“Proletarya, devlet iktidarını ele geçirir ve üretim araçlarını önce devlet mülkiyeti durumuna dönüştürür. Ama, bunu yapmakla, proletarya olarak kendi kendini ortadan kaldırır, bütün sınıf farklılıkları ile sınıf karşıtlıklarını, ve aynı biçimde, devlet olarak devleti de ortadan kaldırır. (...) Devlet, tüm toplumun resmi temsilcisi, onun gözle görülür bir kurul biçimindeki bireşimi idi, ama bu, tüm toplumu, zamanı için, kendi başına temsil eden sınıfın devleti olduğu ölçüde böyle idi: ilkçağda, köle sahibi yurttaşların; ortaçağda, feodal soyluluğun; çağımızda, burjuvazinin devleti. Sonunda gerçekten tüm toplumun temsilcisi durumuna geldiği zaman, kendi kendini gereksiz kılar. Baskı altında tutulacak hiç bir toplumsal sınıf kalmayınca; sınıf egemenliği ve üretimdeki güncel anarşi üzerine kurulu bireysel yaşama savaşımı ile birlikte, bunlardan doğan çatışma ve aşırılıklar da ortadan kalkınca, artık baskı altında tutulacak hiç bir şey yok demektir ve özel bir baskı iktidarı, bir devlet, zorunlu olmaktan çıkar. (...) Devlet iktidarının toplumsal ilişkilere müdahalesi, bir alandan sonra bir başkasında gereksiz

⁷⁶ LENİN, 1972, ss. 70, 71.

⁷⁷ Karl MARX, “Gotha Programının Eleştirisi”, MARX, ENGELS, 1976 içinde, s. 41.

⁷⁸ Dimitrios KİVOTİDİS, “Marksist Hukuk Kuramı: Proletarya Diktatörlüğü”, Çev.: Furkan Yılmaz, *Hukuk Kuramı*, C. 7, S. 1-2, Ocak-Ağustos 2020, s. 64.

*duruma gelir ve sonra kendiliğinden uykuya dalar. Kişilerin hükümeti, yerini, şeylerin idaresi ve üretim işlemlerinin yönetimine bırakır. Devlet “ilga” edilmez, sönümlenir”.*⁷⁹

Engels’in bahsettiği şekilde devlet *sönümlenene* ve komünist topluma tamamen geçilene kadar bir geçiş aşaması, proletarya diktatörlüğü kaçınılmazdır.

Engels’in ölümünün ardından o güne dek Marksistler arasında itibar kazanmış Alman sosyal demokrat **Eduard Bernstein**, *Sosyalizmin Önvarsayımları ve Sosyal Demokrasinin Görevleri* kitabında devrim yerine barışçıl bir şekilde toplumsal reformlarla sosyalizme geçilebileceğini öngören “revizyonist” bir yaklaşım önermiştir.⁸⁰ Söz konusu yaklaşım, **Rosa Luxemburg**’un *Sosyal Reform mu Devrim mi?* kitabında, bilimsel sosyalizmden, materyalizmden, diyalektikten tamamen kopmakla, burjuva liberalizmiyle barışmakla suçlanmıştır.⁸¹ **Bernstein**, aynı zamanda **Marx** ve **Engels**’le taban tabana zıt bir şekilde hukuk sisteminde reforma gidilmeden sosyalist bir yasamanın oluşturulamayacağını ifade ederken⁸² altyapının doğrudan üstyapı tarafından değiştirilebileceğini iddia etmiş olur ki bu hukukun sınıfsal mahiyetine aykırı bir ifadedir.

Hâl böyleyken revizyonist yaklaşımın karşıtı olarak proletarya diktatörlüğünün kuramını geliştirmek büyük ölçüde **Lenin**’e kalmıştır. **Lenin**, *Devlet ve Devrim*’e devletin, sınıf uzlaşmazlıklarının bir ürünü, egemen sınıfın baskı aracı olduğu kabulüyle

⁷⁹ ENGELS, 1977, ss. 443, 444.

⁸⁰ Eduard BERNSTEIN, *Evrimsel Sosyalizm*, Çev.: B. Alkım Cerit, Evren Bülaycı, Kavram Yayınları, 1. Baskı, 1991, ss. 24, 121.

⁸¹ Rosa LUXEMBURG, *Sosyal Reform mu Devrim mi?*, Çev.: Nihal Yılmaz, Belge Yayınları, 1. Baskı, 1993, ss. 104, 106.

⁸² BERNSTEIN, 1991, s. 123.

başlar.⁸³ Bu sınıflar mücadelesinde tüm burjuva devlet biçimleri özünde burjuva diktatörlüğüdür;⁸⁴ burjuva devletin yerini devrimle proleter devlet, proletarya diktatörlüğü alacak, o da zamanla *sönümlenecektir*. **Marx**'tan yaptığı alıntılar **Lenin**'i devrim sonrasında burjuvazinin “hazır devlet aygıtı”nı işçi sınıfının öylece kullanamayacağı, aksine onu parçalaması gerektiği sonucuna ulaştırır.⁸⁵ Bu doğrultuda proletarya diktatörlüğü “*herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre*” ilkesinin sağlanmasına ve kol emeği ile kafa emeği arasındaki karşıtlığın kalkışına dek var olacak ve nihayetinde sönümlenip gidecektir. Devlet var oldukça özgürlük söz konusu olmayacaktır.⁸⁶

Hukuka gelince **Lenin**, daha 1906 tarihli *Kadetlerin Zaferi ve İşçi Partisinin Görevleri* başlıklı yazısında diktatörlüğü “hukuka değil, güce dayalı sınırsız iktidar” olarak tanımlar. **Lenin** burada soyguncu, zorba bir azınlığın halk iktidarını gasp eden diktatörlüğünü kınamış, bunun yerine proletarya diktatörlüğünü savunmuştur.⁸⁷ En net şekilde *Nisan Tezleri* ile *Devlet ve Devrim*'de dillendirdiği proletarya diktatörlüğü, devrimci halkın demokratik diktatörlüğüdür. Proletarya diktatörlüğü gücünü hukuktan değil, halktan almaktadır. Devrim ile komünist toplumun ilk evresine geçilecektir. Anılan evrede eşitsizliği hiçbir zaman ortadan kaldırmayan burjuva hukuku ancak kısmen ortadan kaldırılır:

⁸³ V. İ. LENİN, *Devlet ve Devrim*, Çev.: Tonguç Ok, Evrensel Basım Yayın, 2. Baskı, 2015, s. 17.

⁸⁴ LENİN, 2015, s. 44.

⁸⁵ LENİN, 2015, s. 46.

⁸⁶ LENİN, 2015, ss. 101, 102.

⁸⁷ V. İ. LENİN, “The Victory of the Cadets and the Tasks of the Workers’ Party”, V. İ. LENİN, *Collected Works: Volume 10*, Ed. ve Çev.: Andrew Rothstein, Progress Publishers, Moskova, 1978 içinde, s. 216.

*“Komünist toplumun ilk evresinde “burjuva hukuku” tamamen değil yalnızca kısmen, yalnızca o güne kadar gerçekleştirilen ekonomik devrim oranında yani üretim araçları bakımından yürürlükten kaldırılmaktadır. “Burjuva hukuku”, üretim araçlarını bireylerin özel mülkü kabul eder. Sosyalizm ise bunları toplumun ortak mülkiyetine dönüştürür. “Burjuva hukuk” yalnızca bu bakımdan -ve yalnızca bu bakımdan- yürürlükten kalkar”.*⁸⁸

Lenin, bir sosyalist hukukilik kuramcısı değildir, sosyalist hukukilik ve meta mübadelesi kuramlarının ortaya çıkması için Sovyet deneyiminin daha alması gereken bir yol vardır. O’nun bu ifadesi Ekim Devrimi’nin ardından sosyalist bir hukukun mümkün olduğu fikrine kapı aralar. **Lenin** söz konusu satırları kaleme alırken toplumun geçici hükümetten talepleri açlık, işsizlik sorunlarının çözülmesi, barışın sağlanması ve toprak reformu yapılmasıyken bu taleplerin hiçbiri gerçekleşmemiştir. **Lenin** ise tüm bu talepleri daha *Nisan Tezleri*’nde dikkate almış, onaylamış, geliştirmiş ve gereğini yerine getirmeyi vaat etmiştir.⁸⁹

1917 sonbaharı boyunca talepleri yerine gelmeyen köylülerin başlattığı isyanlar katlanarak büyümüş, kentlerde de grevler artmıştır. Şubat Devrimi’nin dolaşıma soktuğu demokrasi söylemi yaz itibarıyla yerini sınıf söylemine bırakmış, yurttaş sözcüğünün yerini giderek yoldaş sözcüğü almıştır.⁹⁰ Eylül 1917 boyunca **Lenin**, Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi (Bolşevik) Merkez Komitesi’ne yazdığı mektuplarda ısrarla Bolşevikleri iktidarı silahlı bir ayaklanmayla almaya çağırır: “*Eğer şu andan başlayarak*

⁸⁸ LENİN, 2015, s. 100.

⁸⁹ V. İ. LENİN, *Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi*, Çev.: M. Ardos, Sol Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 1979, s. 124.

⁹⁰ S. A. SMITH, s. 45.

iktidarı ele almazsak, tarih bizi bağışlamayacaktır”.⁹¹ Lenin’e göre zafer kesindir; çünkü halk umutsuzluğun kıyısındadır.⁹² Bu inançla Bolşevik Merkez Komitesi oy çokluğuyla silahlı ayaklanma kararı almış ve 25 Ekim 1917’de Komite, ciddi bir direnişle karşılaşmaksızın iktidarı ele geçirmiştir. 26 Ekim’den itibaren kuruluşu resmen onaylanan Halk Komiserleri Konseyi (*Sovnarkom*) ardı ardına kararnameler çıkarmıştır. Bu kararnamelerin **Lenin**’in *Nisan Tezleri*’yle uyumlu olduğu görülür. Kararnamelere bakıldığında hukuk ortadan kalkmamaktadır, iktidar sahibi sınıfın değişmesiyle hukukun formu ve içeriği değişmektedir. Yargılamaya ilişkin esas önem taşıyan Mevcut Hukuk Kurumlarının İlgası Hakkında Kararname’dir. Bununla mevcut bütün mahkemeler demokratik seçimlerle kurulan mahkemelerle değiştirilmek üzere kaldırılmıştır. Yerel mahkemelerin, hüküm ve kararlarında “devrimci bilinç” ve “devrimci hak” doğrultusunda devrimce iptal edilmedikçe ve devrimci yasalara aykırı düşmedikçe devrik hükümetlerden kalma yasalarca yönlendirilecekleri belirtilmiştir.⁹³

2.3. Sosyalist Hukukilik ve Meta Mübadele Kuramı

Bolşevik devriminin ardından SSCB’de hukuk ile sınıf ilişkisine dair kayda değer bir Marksist literatür oluşmuştur. Marksist Hukuk Kuramını ve buna yöneltlen eleştirileri layıkıyla anlamak için devrim sonrasında tartışılmış sosyalist hukukilik ve meta mübadele kuramı akımlarını da incelemek gerekmektedir.

⁹¹ V. İ. LENİN, 1979, s. 156.

⁹² V. İ. LENİN, “Marksizm ve Ayaklanma: RSDİP(B) Merkez Komitesine Mektup”, LENİN, 1979, içinde s. 160.

⁹³ James BUNYAN ve H. H. FISHER, *The Bolshevik Revolution 1917-1918: Documents and Materials*, Stanford University Press, California, 1934, ss. 291-292.

Devrimi takiben **Georgy Oppokov**’un üç haftalık Adalet Komiserliği’nin ardından bu pozisyona **Pēteris I. Stučka** atanmıştır. **Stučka**, hukuka ilişkin kararnamelerin hazırlanmasında önemli rol oynamıştır.⁹⁴ Esas teorik katkılarını ise 1920’lerin Marksist hukuk teorisinin gelişimi açısından verimli ortamında gerçekleştirmiştir. İç savaşla ve ağır şartlarla mücadele edilen “Savaş Komünizmi” yıllarının ardından “Yeni Ekonomi Politikası (NEP)” dönemi boyunca **P. I. Stučka, E. Paşukanis, N. Krilenko, F. D. Kornilov, E. A. Korovin, I. Podvolotski, A. A. Piontkovski, A. Gojbarg, A. Vişinski, M. Reisner, I. P. Razumovski** ve **I. Naumov** gibi pek çok Sovyet teorisyen hukuk ve devlete ilişkin incelemelerde bulunmuştur.

Sosyalizme geçişle hukukun sönümlenmesi gerektiğine ilişkin iddialarla sosyalist bir hukukun gerekliliğine ilişkin iddialar arasında bir tartışma ortamı oluşmuştur. İşte sosyalist hukukilik ile Meta Mübadelesi Okulu arasındaki tartışma bu noktada ortaya çıkmıştır. İç savaş şartları hukukun sönümlenmesine ilişkin savları peşinen imkânsız kılmışken, Yeni Ekonomi Politikası’nın özellikle köylülerin rızasını kazanmaya yönelik bir çeşit karma ekonomi modeline geçişle Fransız, Alman ve İsviçreli kodifikasyon modellerine dayalı büsbütün yeni bir hukuk sistemi ortaya çıkmıştır.

Stučka, 1921 tarihli *Hukuk ve Devletin Devrimci Rolü* adlı eserinde dönemin resmi hukuk düşüncesini yansıtırken başlıca şu üç savı öne sürmüştür:

“1. Hukuk, egemen sınıfın çıkarlarına karşılık gelen ve o sınıfın örgütlü gücü tarafından korunan sosyal ilişkiler sistemi veya düzenidir. Hukukun iki tipi vardır: (a) bölünebilir, özel çıkarlardan kaynaklı kurallar ve (b) tamamen idari nitelikteki teknik kurallar.

⁹⁴ Robert SHARLET, Peter B. MAGGS, Piers BEIRNE, “P. I. Stuchka and Soviet Law”, Ed.: Piers Beirne, *Revolution in Law: Contributions to Legal Development of Soviet Legal Theory 1917-1938*, Routledge, New York, 1990 içinde, s. 46.

2. *Hukuk, sınıf mücadelelerinin ürünüdür. Sınıf mücadeleleri üretim ve mübadele süreçlerinde meydana gelir.*

3. *Kapitalizm ile komünizm arasındaki geçiş döneminde hukuk hayati bir role sahiptir.*

*Geçiş dönemi hukuku -Sovyet hukuku veya proleter hukuk- öncelikle yeni toplumsal düzenin sadeleştirilmesini ve kitleselleştirilmesini içeren, baskı ve ideolojik ikna ile desteklenen geçici bir otorite formudur”.*⁹⁵

Stuçka, hukuku kesinlikle maddi üretim süreçlerinden ayrı, sınıfsallıktan bağımsız bir şeymiş gibi düşünmez. **Stuçka**’nın öğrencisi **Paşukanis** ise 1924’te *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm* adlı eserinde hukuku, mahiyeti gereği burjuva olarak niteler. Çünkü hukuk meta formunu yansıtır, meta mübadelesindeki sosyal ilişkileri açıklar. Hukuku basitçe, yüzeysel bir şekilde toplumsal ilişkileri düzenler diyerek açıklayamayız. Hukuk, belirli bir toplumsal ilişki biçimini, yani meta mübadelesini düzenler, ona mistik bir örtü sunar.⁹⁶ İçeriğinden ayrı biçimsel olarak da burjuvadır.⁹⁷ Yani ayrı bir hukuki form yoktur, hukuk da meta formundadır, dolayısıyla burjuvadır.

Hukuk, yalnızca burjuva kapitalist toplumda tam anlamıyla kendini gösterir.⁹⁸ Hukuk öznesi de dayanağını, yani bencil iktisadi özneyi para ve meta ekonomisinin var olduğu

⁹⁵ SHARLET, MAGGS, BEIRNE, 1990, ss. 49, 50.

⁹⁶ Evgeny B. PASUKANİS, *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*, Çev.: Onur Karahanoğulları, Birikim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 75.

⁹⁷ Ronnie WARRINGTON, “Paşukanis ve Meta Biçimi Teorisi”, Çev.: Mehmet Evren Dinçer, Ed.: Taner Yelkenci, *Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi*, NotaBene Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2017 içinde, s.123.

⁹⁸ PASUKANİS, 2002, s. 53.

bu toplumda bulur.⁹⁹ Hukuk öznesi bir mal sahibidir, iradesinin temelini satma ve satın alma isteği oluşturur. Hatta bu yüzden hukuk fikrinin temeli sözleşmedir.¹⁰⁰

Marx, Engels ve **Lenin**'in devletin sönümlenmesi yönündeki öngörüsünden hareketle **Paşukanis**, hukukun sönümlenmesini kuramlaştırır. **Paşukanis**, burada hukukun sınıfsallığından bahsetmez, sınıf ilişkilerinin, üretim sürecinin tarihselliğini görmez, sosyalist hukukun kendiyle çelişikliğinden ve imkânsızlığından söz ederek hocasını eleştirir.

Yeni Ekonomi Politikası hukuku **Paşukanis**'e göre burjuva hukukudur.¹⁰¹ Geçiş hukuku, sosyalist hukuk vb. söz konusu olamaz; devrimin ardı, sosyalist hukuk değil hukukun sönümlenmesidir. **Aleksandr Gojbarg** da benzer şekilde 1924 tarihli *Hukuk Üzerine Bazı Düşünceler* adlı makalesinde hukuk fetişizmine gönderme yaparcasına hukuku halkın afyonu diye nitelendirmiş ve üstü kapalı bir şekilde Sovyet hukuku ile burjuva hukukunun farklı olmadıklarını açıklamıştır.¹⁰² Oysa **Stuçka**, Yeni Ekonomi Politikası hukukunun ödünç alınmış bir burjuva hukuku olduğunu kabul etmesine, yer yer **Paşukanis**'i övmesine rağmen, onu fazla soyut bulmuş ve Sovyet hukukunun, sosyalist hukukiliğin yaratıcı rolünü savunmuş, hukukun sosyalist planlamada bir araç olduğunu düşünmüştür.¹⁰³ **Paşukanis**, sönümlenmenin bir süreç olduğunu, bir geçiş hukuku ihtiva etmesi gerektiğini anlamamakta, onu bir çırpıda gerçekleşecek bir şey sanmaktadır.

⁹⁹ PASUKANİS, 2002, s. 91.

¹⁰⁰ PASUKANİS, 2002, s. 122.

¹⁰¹ Onur KARAHANOGULLARI, *Marksizm ve Hukuk: Diyalektik Hukuk Bilimi*, Yordam Kitap, İstanbul, 2018, ss. 180, 181.

¹⁰² Aleksandr Grigoryeviç GOJBARG, “Hukuk Üzerine Bazı Düşünceler”, Çev.: Taner Yelkenci, Ed.: Taner Yelkenci, *Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi*, NotaBene Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2017 içinde, ss. 202, 203.

¹⁰³ SHARLET, MAGGS, BEIRNE, 1990, s. 56.

Stuçka ise sönümlenmeyi kabul etmekle birlikte çatışan çıkarlar ve sınıflar tamamen ortadan kalkana kadar geçiş hukukunu savunmaktadır.¹⁰⁴ Devrimci hukukilik, “*hukukun hızla sönümlenmesini beklemek yerine devrimci hukuka güvenmek demektir*”.¹⁰⁵

1920’lerde kısmen ve zımnen **Stuçka**’yı benimsemiş gibi görünen **Andrey Vişinski** 1925 tarihli *Proleter Adalet* adlı makalesinde hâkime ait sosyalist hukuk bilinci altında yazılı hukuka rağmen yürürlükte kalacak, hayli geniş bir takdir yetkisi öngörür. Yıllar sonra kendisinden karşıdevrimci diye bahsedeceği **Buharin**’den faydalanarak proleter hukuku devrimi güçlendirmek doğrultusunda proletaryanın elindeki baltaya benzetir ve ona bir araçsallık yükler.¹⁰⁶ **Nikolay Krilenko** da aynı şekilde *Devrimci Hukuk* adlı kitabında devrimci hukuku proletarya diktatörlüğünün silahı olarak nitelendirmiştir.¹⁰⁷

Vişinski, **Stalin** döneminde kaleme aldığı *Sovyet Devletinin Hukuku* adlı kitabında ise **Stuçka**, **Krilenko** ve **Paşukanis**’i aynı kefedede değerlendirir ve bunları karşıdevrimci Troçkist-Buharinist sapkınlar gibi ifadelerle acımasızca eleştirir.¹⁰⁸ **Vişinski**’ye göre

¹⁰⁴ Pēteris STUCHKA, “State and Law in the Period of Socialist Construction”, Pēteris STUCHKA, *Selected Writings on Soviet Law and Marxism*, Ed. ve Çev.: Robert Sharlet, Peter B. Maggs, Piers Beirne, Routledge, New York, 2015 içinde, s. 183. Harold J. BERMAN, *Justice in the U. S. S. R.: An Interpretation of Soviet Law*, Harvard University Press, Cambridge, 1963, s. 26.

¹⁰⁵ Pēteris STUCHKA, “The Revolution and Revolutionary Legality”, STUCHKA, 2015 içinde, s. 213

¹⁰⁶ Andrei Y. VYSHINSKY, “Proletarian Justice”, Ed. ve Çev.: Michael Jaworskyi, *Soviet Political Thought: An Anthology*, The Johns Hopkins Press, Baltimore, Maryland, 1967 içinde, ss. 201, 202.

¹⁰⁷ Aktaran WARRINGTON, 2017, s.132.

¹⁰⁸ Andrei Y. VYSHINSKY, *The Law of the Soviet State*, Çev.: Hugh W. Babb, The Macmillan Company, New York, 1948, ss. 53, 54.

Paşukanis hukuku mübadeleden, **Stuçka** ise üretim ve mübadeleden ibaret görmektedir. Bu bakımından benzerdirler. İkisi de Sovyet Medeni Kanunu’nu burjuva bulmuştur; ancak örneğin evlilik ve aile ilişkilerini “mübadele ilişkileri” veya “sosyalist planlama” ile açıklamak mümkün değildir.¹⁰⁹

Paşukanis’in *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*’deki tezleri **Stalin**’in 1929-1937 yılları arasını kapsayan Beş Yıllık Planlarıyla bağdaşmaz. 16. Parti Kongresi’nde alınan hızlı endüstriyelleşme kararı SSCB’nin bekası için zorunlu hukuki ve politik kurumların varlığını gerektirdiğinde **Paşukanis**’in Meta Mübadelesi Okulu, bu kararla ciddi bir uyumsuzluk içine düşmüştür.¹¹⁰ Bu andan itibaren **Paşukanis**, kendi tezlerine sırt çevirmiştir. Hukukun parti politikalarının aracı hâline gelmesine isteyerek veya istemeyerek destek vermiştir.¹¹¹ 1930’dan itibaren **Paşukanis** özeleştirici sürecine girmiş ve **Stalin**’in çizgisinde bir yol izlemiştir. Öyle ki Yeni Ekonomi Politikası döneminde **Yevgeniy Korovin**’in “uluslararası hukukun öznesi devletler değil, devletleri yöneten sınıflardır” şeklindeki tezine sınıf-özne yaklaşımı bakımından katılırken, 1930’larda yeni bir uluslararası hukuk teorisi geliştirerek devleti uluslararası hukukun başlıca öznesi, hukuku da bir süreklilik olarak ele almıştır.¹¹² **Gintsburg** ile birlikte kaleme aldığı *Sovyet Ekonomi Hukuku Üzerine Bir Ders*’te Sovyet hukukun proleter sınıf mücadelesinin silahlarından biri ve özgün bir form olduğunu, özel mahiyetinin devrimci hukukilik

¹⁰⁹ VYSHINSKY, 1948, s. 54.

¹¹⁰ Piers BEIRNE, Robert SHARLET, 2017, s.173.

¹¹¹ BEIRNE, SHARLET, 2017, s. 176.

¹¹² Ateş USLU, “Sovyet Hukuk Doktrinde Uluslararası Hukuk Teorileri”, Ed.: Taner Yelkenci, *Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi*, NotaBene Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2017 içinde, ss. 215, 218, 224- 226.

tarafından belirlendiğini açıkça kabul etmiştir.¹¹³ Yine de bütün bunlar 1937’de onun ve öğrencilerinin ortadan kaldırılmasına engel olmamıştır, eski tezler yerini **Vişinski** önderliğinde Romanist Sovyet hukuk sisteminin inşasına bırakmıştır.¹¹⁴

Vişinski ise sosyalist hukukiliğin ve Sovyet hukukunun ayırıcı niteliğini halka hizmet etmesinde görür. Sosyalist hukuk, SSCB’nin ekonomik ve politik temelini, emekçi kitlelerin çıkarlarını korumaktadır. Ona göre;

*“sadece hainler ve sosyalizmin çıkarlarına ihanet edenler (Paşukanis, Krilenko ve diğerleri) Sovyet hukukunun sosyalist mahiyetini inkâr edebilir ve bunun burjuva hukukunun bir kopyası veya uyarlaması olduğunu iddia edebilir”.*¹¹⁵

Sosyalist sosyal ilişkilerin ve sosyalist disiplinin istikrarı için sosyalist hukuk düzeni gereklidir.¹¹⁶ Sosyalist hukukilik düşüncesi diğer sosyalist ülkelerce de kabul görmüş, resmi hukuk düşüncesini hâlini almıştır.

SSCB’deki pratikle şekillenen hukuka ilişkin mülahazalar Marksist Hukuk Kuramına yöneltilen ekonomik indirgemecilik ve sınıfsal araçsalcılık eleştirilerinin kaynağını göstermek bakımından önemlidir. **Paşukanis**’in tutumun ekonomik indirgemecilik eleştirisine, **Stuçka**’nın ve genç **Vişinski**’nin tutumunun sınıfsal araçsalcılık eleştirisine açık oldukları görülmektedir. Eleştirilere rağmen bu kuramlar hukuk ile sınıf ilişkine dair içerdikleri tespitler nedeniyle önemlerini sürdürmektedir. **Vişinski**’nin ilerleyen

¹¹³ Evgeny B. PASHUKANIS, L. Ia. GINTSBURG, “A Course on Soviet Economic Law”, Evgeny B. PASHUKANIS, *Selected Writings on Marxism and Law*, Ed.: Piers Beirne, Robert Sharlet, Çev.: Peter B. Maggs, Academic Press, Londra, 1980 içinde, s. 306.

¹¹⁴ BEIRNE, SHARLET, 2017, s. 179.

¹¹⁵ VYSHINSKY, 1948, s. 75.

¹¹⁶ VYSHINSKY, 1948, s. 47.

yıllardaki sosyalist hukukilik tutumu ise ilerleyen bölümlerde yargıda sosyalist yorumlama faaliyetinin düşünsel zeminini hazırlaması bakımından ayrıca akılda tutulmalıdır.

2.4. Hukukla İlişkileri Bakımından İdeoloji ve Hegemonya

Hukuk ile sınıf ilişkisine yönelik sosyalist deneyim içerisinde gelişen düşünce çizgisinin pratikle paralelliği belirgindir. Batı Marksizmi'nde ise bu ilişki, daha çok hegemonya ve ideoloji kavramları üzerinden daha teorik bir çerçevede ele alınmıştır.

2.4.1. Hegemonya

Hegemonya kavramı, **Gramsci**'nin entelektüel mirasının en temel mefhumudur ve bir toplumsal grubun kendi menfaatlerini tüm toplumun menfaatleri olarak diğer toplumsal gruplara dayatması, ancak bunu onların rızalarını alacak şekilde yapması şeklinde anlaşılabilir. Yalnızca iktisadi ve/veya siyasal bir hegemonya yoktur. Entelektüel, ahlaki, kültürel ve hatta dilbilimsel bir hegemonya da mevcuttur. **Gramsci**, *Hapishane Defterleri*'nde bu hususa şu şekilde değinir:

“Bellonci şöyle yazar: “Dilbilimsel formlar, on altıncı yüzyıla kadar yukarıdan inmişlerdir; on yedinci yüzyıl itibariyle ise, aşağıdan yukarıya yükselmişlerdir.” Yüzeyselliğin neden olduğu, büyük bir acemilik. Tam da iktisadi bir hegemonya uygulamasından dolayı (Papa Boniface VIII, Floransalılar'ın dünyanın beşinci elementi olduğunu söylemiştir), Floransa'nın kültürel bir hegemonya uyguladığı ve halktan, kültürlü sınıfa doğru, aşağıdan bir gelişmenin söz konusu olduğu on altıncı yüzyıla kadar. Floransa'nın zayıflamasının

*ardından, İtalyanca, tarihsel konuşma dili ile hiçbir teması olmayan, kendine has bir kastın dili olmuştur. Bu, belki de, Manzoni tarafından ortaya konulan ve tarihsici olan iktisadi-kültürel bir yapı olmaksızın dilbilimsel hegemonyaların bir hükmü olduğuna inanmayan Ascoli'nin reddettiği bir Floransa hegemonyasına dönüş sorunu değil midir?''.*¹¹⁷

Gramsci, kültürel, entelektüel, ahlaki ve dilbilimsel hegemonyalardan söz eder.¹¹⁸

Diğer hegemonyaların kaynağını büyük ölçüde iktisadi bir hegemonyada görür. Hegemonya, **Gramsci**'nin sivil toplum ile siyasal toplum ayrımıyla anlaşılabilir. Buna göre siyasal toplum, devlete ve doğrudan tahakküme tekabül ederken; sivil toplum, hegemonyanın oluşumuna, rıza ve ideoloji üretimine denk düşer. **Gramsci**'ye göre *tarihsel blok*, siyasal toplum ile sivil toplum ilişkilerinden doğar, yönetici sınıflara hastır

¹¹⁷ Antonio GRAMSCI, *Hapishane Defterleri Cilt I*, Ed.: Joseph A. Buttigieg, Çev.: Ekrem Ekici, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2011, s. 219.

¹¹⁸ **Gramsci**'den dil, dilbilim ile hegemonya ilişkisine dair çıkarabileceklerimiz büyük ölçüde İtalyan dilbiliminin *Risorgimento* (İtalya'nın birleşmesi) ile girdiği krizle sınırlı kalmaktadır. Dönemin neo-gramercilik, idealist dilbilim gibi çeşitli yaklaşımları karşısında **Gramsci**, dilin kültürden, toplumdan ve onu kullanan insanların tarihinden ayrı kalamayacağını kabul eder. (Peter IVES, *Gramsci'de Dil ve Hegemonya*, Çev.: Ekrem Ekici, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 93) İtalyan ulusal birliği adına dil tartışmalarının döndüğü bir dönemde İtalyan Sosyalist Partisi, yapay dil Esperanto'nun yaygınlaştırılmasından, klasistler ile **Alessandro Manzoni** ise Floransa lehçesinin tüm İtalya'ya dayatılmasından yanayken **Gramsci** bu tür dayatmaları burjuva kozmopolitizmi ile ilişkilendirir ve bunların alt sınıfların bilinç ve özgürlüklerine zarar vereceğini savunur. Yapay veya ölü bir dili dayatmak insanların deneyimlerini, hislerini, dile katılımlarını hiçe saymak olacaktır. (IVES, 2011, ss. 94-101.) Parçalı mahiyeti gereği **Gramsci**'nin yazılarının tam manasıyla bir dil, anlam veya yorum kuramı geliştirdiğinden söz edilemez. Dil üzerine yazılarının İtalya'nın ulusal dili ne olacak tartışmalarında temellenmesi nedeniyle ilerleyen bölümlerde **Gramsci**'nin dil hakkındaki düşüncelerine yeniden dönülmeyecektir.

ve devletin (**Gramsci** bu kavramı siyasal toplum ile sivil toplumun toplamı, başka bir deyişle *baskı zırhıyla korunan hegemonya* olarak anlamaktadır.¹¹⁹) tarihine içkindir. Burjuvazinin iktidara gelmesi, diğer sınıfların aktif ya da pasif desteğini alarak belli toplumsal güçleri tasfiye etmesiyle mümkün olmuştur.¹²⁰ İşte diğer sınıfların aktif ya da pasif desteğini almak hegemonyadır. Hegemonyanın inşasında burjuva aydınlarının da payı büyüktür. **Gramsci** tüm bunları söylerken aydınların içerisinde yer aldığı üstyapının toplumsal ilişkiler üzerindeki belirleyiciliğini vurgulayarak, ekonomik indirgemecilikle ilgisi olmadığını ortaya koyar.

Hegemonya hem bir olguya hem de epistemolojik bir alana karşılık gelir¹²¹ ve sınıf ideolojileri arasında süregiden savaşımı içerir. **Gramsci**, örneğin, tarihsel materyalizmin eski entelektüel dünya üzerinde hegemonya uygulamaya başladığından söz eder. Ancak mücadelenin sürdüğüne ve idealist veya materyalist bir genel teori tarafından tarihsel materyalizmin massedilmesinin mümkün olduğuna da dikkat çeker.¹²²

Hukuk da hegemonya içerisinde anlaşılması gereken bir kurumdur. Hegemonya doğrudan ve belirgin bir tahakküme karşılık gelmediği için uygulandığı grupların “çıkarlarının ve eğilimlerinin dikkate alınmasını ve belli bir dengenin kurulmasını gerektirir. Diğer bir deyişle, hegemonik grubun iktisadi-tüzel türden fedakârlıklar yapmasını gerektirir”.¹²³ İş kanunun bir ölçüde işçi lehine hükümler içermesi buna örnektir. **Engels**’in de daha önce ifade ettiği gibi iş sözleşmelerinde öngörülen eşitlik

¹¹⁹ Antonio GRAMSCI, *Hapishane Defterleri Cilt III*, Ed.: Joseph A. Buttigieg, Çev.: Barış Baysal, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2012, s. 218.

¹²⁰ Antonio GRAMSCI, *Hapishane Defterleri Cilt II*, Ed.: Joseph A. Buttigieg, Çev.: Barış Baysal, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 104, 105.

¹²¹ GRAMSCI, 2012b s. 206.

¹²² GRAMSCI, 2012b s. 172.

¹²³ GRAMSCI, 2012b s. 202.

tamamıyla biçimseldir. İşçinin işe hayatta kalmak için ihtiyaç duymasına rağmen işverenin işçiye nazaran kaybedeceği bir şey yoktur, işçi şartlara uymadığında yeni bir işçi bulabilir.

*“Bu fedakârlıklar, ne var ki, aslolana dokunamaz zira hegemonya siyasidir fakat her şeyden önce iktisadidir, onun hegemonik grup tarafından iktisadi faaliyetin belirleyici merkezinde yürüttüğü belirleyici işlevde, kendi maddi dayanağı vardır”.*¹²⁴

Yani hukuk, özünde hâkim toplumsal grubun menfaatlerini korusa da diğerlerinin rızasını alabilmek için söz konusu menfaatlerden bazı tavizler vererek diğerlerine sınırlı ve kısmi bir mücadele alanı sunar. Kapitalizm altında işçiye koruyan hükümler ve işçi yanlısı bazı yorumlama pratikleri mevcuttur. Söz konusu pratiklerin bu bağlamda ele alınması gerekir. Bunlar esasında aslolanı korurlar.

Siyasal hegemonyanın parlamento, yargı ve hükümet şeklinde üç organı vardır ve yargı halk üzerinde derin bir etki yaratır.¹²⁵ Hukukun *baskı yoluyla, başka bir sınıfın dayatmasıyla* değil de *kendiliğinden ve özgürce* kabul edileceğini varsaymak Gramsci’ye göre ütopyacıdır.¹²⁶ Hukuk toplumun bütünüdür değil, *“topluma kendi varoluş sebebi ve kendi genişlemesiyle fazlasıyla bağlantılı davranış normlarını “dayatan” yönetici sınıfın bir tezahürüdür”*. Hukukun esas fonksiyonu *tüm yurttaşların yönetici sınıfın üyeleri olabilmesi için herkesin yasalarla belirlenen uzlaşıya özgür iradeleriyle boyun eğmesini sağlamaktır*.¹²⁷ Hukuk, kitleleri egemen sınıfı homojen kılmak üzere eğitir,¹²⁸

¹²⁴ GRAMSCI, 2012b s. 202.

¹²⁵ GRAMSCI, 2012a, s. 208.

¹²⁶ GRAMSCI, 2012a, s. 218.

¹²⁷ GRAMSCI, 2012a, s. 226.

¹²⁸ GRAMSCI, 2012a, s. 212.

rıza inşa eder, “*farklı düzeylerdeki çeşitli gruplar için farklı farklı işleyen hegemonik bir düzen*” olarak karşımıza çıkar.¹²⁹

Hukuk yalnızca bir baskı aygıtı değildir, aynı zamanda toplumsal gerçekliği yeniden üreterek gizlemesi bakımından başlı başına bir ideolojidir.¹³⁰ Öyleyse ideoloji kavramına da değinmek gerekir.

2.4.2. İdeoloji

İdeoloji hususunda Marksizm içerisinde bir uzlaşma yoktur. Çeşitli Marksist düşünürlerin ideoloji yaklaşımları belli başlıklar altında farklı yazarlarca farklı şekillerde sınıflandırılabilirler. Örneğin **Jan Rehmann**, Marksizm’de “birincisi, özellikle **György Lukács**’ın ve Frankfurt Okulu’nun temsil ettikleri, ideolojiyi “başsağma” ya da “şeyleşmiş” bilinç olarak yorumlayan *ideoloji eleştirisi* yaklaşımı; ikincisi, özellikle **Lenin**’in formüle ettiğı ve Marksizm-Leninizm’de başat olan, ideolojiyi sınıfa özgü bir dünya anlayışı olarak gören ve bu nedenle, Marksizm’in de bir ideoloji olduğunu düşünen “nötr” bir ideoloji kavramı; üçüncüsü de **Antonio Gramsci**’den **Louis Althusser**’e ve **Stuart Hall**’den *Projeht Ideologietheorie*’ye uzanan, ideolojiyi bireylerin kendileriyle ve dünyayla ilişkilerini düzenleyen aygıtların ve praksis biçimlerinin bütünü olarak kavrayan anlayış şeklinde üç ana ideoloji eğiliminden söz eder.¹³¹ **Serpil Sancar** ise ideolojiyi “yanlış

¹²⁹ Duncan KENNEDY, “Antonio Gramsci ve Hukuk Düzeni”, Çev.: Kasım Akbaş, *mülkiye*, 2007, Cilt: 31, Sayı: 257, s. 178.

¹³⁰ Kasım AKBAŞ, “İdeoloji Olarak Hukuk”, *Hukuk Kuramı*, 2018, Cilt: 5, Sayı: 3, s. 64.

¹³¹ Jan REHMANN, *İdeoloji Kuramları: Yabancılaşmanın ve Boyun Eğmenin Güçleri*, Çev.: Şükrü Alpagut, Yordam Kitap, 2. Baskı, İstanbul, 2020, s. 31.

bilinç” olarak tanımlayan yaklaşım, toplumsal sistemin kendini yeniden üretmesini sağlayan “egemen ideoloji” yaklaşımı, toplumsal ilişkilerin ancak dil dolayımıyla gerçekleştiğine dayanan “söylem” yaklaşımı şeklinde bir ayrıma gitmektedir.¹³²

Marx, ideolojiyi, bir üstyapı olarak, toplumsal ilişkileri *camera obscura* misali baş aşağı gösteren bir gerçeklik soyutlaması olarak ele alır.¹³³ İdeoloji, bireyin içerisinde bulunduğu algılayabileceği bir şey değildir. Yine **Marx** ve **Engels**, *Alman İdeolojisi*’nde üretim araçlarını elinde tutan sınıfın fikri üretim araçlarını da elinde tuttuğuna, böylece kendi sınıf egemenliklerini egemen düşünceler olarak kabul ettireceklerine dikkat çekerler. Buna örnek olarak kraliyet, aristokrasi ve burjuvazi arasındaki egemenlik mücadelesinde kuvvetler ayrılığı ilkesinin “ebedi yasa” ilan edilmesini gösterirler.¹³⁴ **Gramsci**’nin hegemonya savı bunu andırmaktadır.

Gramsci’de ideoloji hegemonya aracılığıyla yaratılır ve hegemonya tarafından kapsanır. Bir üstyapı kurumu başka bir üstyapı kurumu üzerinde etki gösterir. **Gramsci** keyfi, rasyonalist, iradi ideolojiler ile tarihsel bir zorunluluk olarak ortaya çıkan organik ideolojiler arasında bir ayrıma gider. **Gramsci**’ye göre organik ideolojiler “kitleleri ‘örgütler’; insanların hareket ettiği, kendi konumlarından ve mücadelelerinden haberdar olduğu zemini kurarlar. ‘Keyfi’ ideolojiler ise bireysel ‘hareketlerden’, polemiklerden başka bir şey üretmezler”.¹³⁵ **Gramsci**, ideolojinin altyapıda ve üstyapıda şekillenen

¹³² Serpil SANCAR, *İdeolojinin Serüveni: Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme*, İmge Kitabevi Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2014, ss. 7,8.

¹³³ MARX, ENGELS, 2013a, s. 34.

¹³⁴ MARX, ENGELS, 2013a s. 53.

¹³⁵ Antonio GRAMSCI, *Hapishane Defterleri Cilt IV*, Ed.: Joseph A. Buttigieg, Çev.: Barış Baysal, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2014, s. 36.

birleştirici bir unsur olduğunu vurgular. Hukuk da egemen sınıfın sivil toplum üzerindeki ideolojik aygıtıdır.¹³⁶

Althusser ise ideolojiyi *bireylerin içinde yaşadıkları gerçek ilişkilerle kurdukları maddi varoluşa sahip hayali ilişki* olarak tanımlar.¹³⁷ Söz konusu ilişki ileride daha detaylı bahsedileceği üzere bilinçdışı bir ilişkidir, bireyi özne olarak çağırır, inşa eder. Gerek hukuk gerek devlet, egemen sınıfın ideolojisine göre işler. Ancak egemen ideoloji *sınıf mücadelesinin elinden kurtulabilecek tamamlanmış bir olgu değildir*.¹³⁸ Kendisinin devletin baskı aygıtlarıyla ve ideolojik aygıtlarıyla sürekli dayatması, kendi kendini ve mevcut üretim koşullarını yeniden üretmesi gerekir. Böylece altyapı, üstyapıyı görece özerk olarak belirlerken, üstyapı da altyapının yeniden üretimini sağlar.¹³⁹ Devletin ideolojik aygıtları (okul, parti, aile, sendika, kilise, medya, hukuk) sınıf mücadelesinin verildiği bir alan olduğu gibi sınıf mücadelesinin konusudur da.¹⁴⁰ Bu noktada hukuk ile mücadeleyi karşıt şeyler gibi görmek de, hukuki ideolojiye saplanıp kalmak da hatadır. Hukuku bir eylem ve mücadele unsuru olarak görmek daha doğrudur.¹⁴¹

Althusser'e göre hukuk,

¹³⁶ Ekrem EKİCİ, “Antonio Gramsci ve Louis Althusser: Hukuk İdeolojisinin Eleştirisi”, Ed.: Taner Yelkenci, *Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi*, NotaBene Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2017 içinde, s. 266.

¹³⁷ Louis ALTHUSSER, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, Çev.: Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 69, 72.

¹³⁸ ALTHUSSER, 2016, s. 12.

¹³⁹ ALTHUSSER, 2016, ss. 40, 43.

¹⁴⁰ ALTHUSSER, 2016, s. 14.

¹⁴¹ Monique – Roland WEYL, *Gerçekte ve Eylemde Hukukun Payı*, Çev.: Şiar Yalçın, Konuk Yayınları, İstanbul, 1975, ss. 8-10, 17.

*“1) ancak mevcut üretim ilişkilerine bağlı olarak vardır, 2) ancak varlığını borçlu olduğu üretim ilişkilerinin hukukun kendisinde tamamen var olmaması koşuluyla hukuk biçimine, yani biçimsel sistematikliğine sahiptir”.*¹⁴²

Hukuk, hem bir baskı aygıtı hem ideolojik bir aygıt hem de hukuki ideoloji altında başlı başına bir ideolojidir. Hukuki ideoloji, **Althusser**’in deyiimiyle burjuva hukuk düzeninin işleyişi için vazgeçilmezdir¹⁴³ ve aslında **Engels**’in de *hukuksal dünya anlayışı* diye eleştirdiği şeyle örtüşür. Hukuk üstyapıya ait bir merci ve ideoloji olarak son kertede ekonomik altyapı tarafından -görece özerk olarak- belirlenir. Hukuki ideoloji bir Truva atına benzer şekilde içerisinde egemen ideolojiyi taşır ve gündelik bilinçle bütünleşerek bireylerin farkında olmadan kendilerini bu ideoloji içerisinde anlamlandırmaya çalışmalarına yol açar. Hukuka ideoloji ve politika üstü bir nitelik atfedilmesi onun üretim ilişkilerini daha da gizlemesine yardım eder.¹⁴⁴

Althusser okulu içerisinde sayılan, **Althusser** ve **Gramsci**’yi izleyen hukukçu **Nicos Poulantzas**’a göreyse hukuk, iktidar ilişkileri içerisinde stratejik bir yer, hegemonyanın örgütlenmesine, güç ilişkilerinin yoğunlaşmasına yönelik bir devlet tekniğidir.¹⁴⁵ **Poulantzas** da **Althusser** gibi hukuk ve devlet söz konusuyken son kertede ekonomik belirleyiciliği kabul eden bir görece özerkliği savunmuş, araçsalci yaklaşımları eleştirmiştir. **Poulantzas**’a göre hukuk, ekonomik düzeyin işleyişinin bir koşulu, devletin

¹⁴² ALTHUSSER, 2005, s. 82.

¹⁴³ ALTHUSSER, 2016, s. 20.

¹⁴⁴ ALTHUSSER, 2005, s. 82. EKİCİ, 2017, s. 283.

¹⁴⁵ Sonja BUCKEL, “Güç İlişkilerinin Hukuki Yoğunlaşması: Nicos Poulantzas ve Hukuk”, Çev.: Toros Güneş Esgün, *Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi*, Ed.: Taner Yelkenci, NotaBene Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2017 içinde, s. 266.

emek sürecini, kapitalist mübadeleleri düzenleme fonksiyonun bir veçhesidir.¹⁴⁶ Hukuki-politik üstyapı ideolojiyle ilişki içerisindedir. Hukuk ideolojinin tezahürlerinden biridir. *Hukuki ve ideolojik etkinin sonucunda yalıtılmış biçimde ortaya çıkan ekonomik toplumsal ilişkilerle ilişki içerisinde bulunan kapitalist devlet;*

*“kendisini ‘genel çıkarın’, sınıf karakterini faillerden gizleyerek ayrımcı ve rekabetçi ekonomik çıkarların temsilcisi gibi gösterir. Kapitalist devlet doğrudan sonuca gitme yoluyla ve ideolojinin tamamen kompleks işleyişi aracılığıyla, politik sınıf karakterini politik kurumlar düzeyinde sistematik olarak gizler: İdeolojik burada, hem özgün yalıtıcı etkisiyle ekonomik toplumsal ilişkilere, hem de bu etki oranında devletin somut işleyişine müdahale eder. Bu müdahale hiçbir zaman parlamenter temsiliyet gibi reel kurumlarda, halk egemenliğinde, genel oy hakkında, vb. kısıntı yapmaz... Özellikle normatif hukuki sistem, hukuki realite görünümüyle sınıflara dağılmış üretim faillerini hukuki-politik öznelerle dönüştürerek ekonomik toplumsal ilişkilerdeki yalıtıcı etkiye katkıda bulunur”.*¹⁴⁷

Dolayısıyla **Poulantzas**’a göre hukuk ve ideoloji, ekonomik temelden görece özerk bir politik yapının, yani devletin sınıfsal karakterini gizleyici bir işlev barındırmaktadır.

Bölümü özetlersek Marksizm’in sınıf kavramından esas itibarıyla üretim tarzlarına göre şekillenen toplumsal grupları anladığı görülmektedir. Üretim tarzlarına tarih boyunca kölecî, feodal ve kapitalist biçimlerde rastlanmış ve her biri kendi ideolojik ve hukuki üstyapısını beraberinde getirmiştir. İçerisinde yaşadığımız kapitalist üretim tarzında sınıflar sermaye sınıfı ve işçi sınıfı şeklinde belirmektedir. Üretim tarzı, üretim ilişkileri ve üretim araçlarına sahip olan sermaye sınıfı devlet ve hukuk mekanizmalarının esas belirleyicisi konumundadır. Sermaye sınıfının ideolojisi egemen ideolojidir. Hukuk

¹⁴⁶ POULANTZAS, 2014, ss. 56, 59.

¹⁴⁷ POULANTZAS, 2014, ss. 150, 151.

sınıflar üstü gözükürken egemen ideolojiyi, hegemonyayı sürdürmeye yönelik hem bir baskı aygıtı hem de rıza inşa eden bir ideolojik aygıttır. Sunulan hukuki yanılsama işçi sınıfının içinde bulunduğu maddi gerçeklikle uyuşmaz, taraflıdır, biçimsel eşitlik altında maddi eşitsizliği sürdürür. Egemen toplumsal grubun menfaatlerini korur ve sınıf mücadelesinin baskısı bunu zorunlu kıldığında sistemi yeniden üretebilmek için işçi sınıfı lehine küçük tavizler verir.

Hukuk somut olaya yargı eliyle uygulanır. Uygulama yorum faaliyetini zorunlu kılar. Hukuk ve ideoloji nasıl bir üretim tarzına karşılık geliyorsa yorum da bir ideolojiye denk düşmektedir. Yorum ideolojiktir. Sıradaki bölümün konusunu yorum ve ideoloji arasındaki ilişki oluşturmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

HUKUKTA YORUM VE İDEOLOJİ

Hukukun ideolojik boyutu hukukun sınıfla ilişkisi üzerinden Marksizm bakımından açıklanmıştı. Bu bölüm hukukun içerdiği yorumlama faaliyeti bakımından ideolojik yönünü yine Marksizm bakımından ele almayı hedeflemektedir. Hedef doğrultusunda ilk olarak hukukta yorumu sınıf perspektifiyle ele alırken neden Marksist bir söylem çözümlemesi yolu izlendiği açıklanacaktır. Ardından dilin ideolojiyle ilişkisi ve bu ilişki doğrultusunda Marksist bir izleği takip eden **Pêcheux**'nün söylem anlayışı izah edilecektir. Son olarak hukuktaki taraflılığın hukuk uygulayıcılarının yorumlama faaliyetlerinde ne şekilde ortaya çıktığı, sosyalist yargılama pratiklerinde ve neoliberal hukuk söyleminin düşünsel zemini ile kapitalist yargılama pratiklerinde yorumlama faaliyetlerinin nasıl tezahür ettiği ideolojik farklılıklarıyla örneklendirilecektir.

1. YORUMU İDEOLOJİK BİR FAALİYET OLARAK ELE ALMAK

Yorum hususundaki kuramlar ve yoruma ilişkin yapılan araştırmalar oldukça geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Gelişimi bilhassa kutsal metin yorumlarıyla ilişkilendirilen hermeneutik (yorumbilim) çeşitli veçhelerde ele alınmıştır. Hermeneutiğin felsefi ve etimolojik kökeni bugünkü anlamıyla olmasa da **Platon** ve **Aristoteles**'e kadar dayanmaktadır.¹⁴⁸ **Hans-Georg Gadamer**'in verdiği tanıma göre hermeneutik “*bildirme*,

¹⁴⁸ Jean GRONDİN, “Hermeneutik”, Çev.: Kaan H. Ökten, *Cogito*, 2017, Sayı 89, s. 9. Hans-Georg GADAMER, “Hermeneutik”, Çev.: Doğan Özlem, *Cogito*, 2017, Sayı 89, s. 42. Y. Gurur

haber verme, çeviri yapma, açıklama ve açıklama sanatı”dır.¹⁴⁹ **Richard E. Palmer**, hermeneutiği, “*hermeneuein*” kökünün sözcüklerle ifade etme, bir durumu açıklama ve farklı bir dilden tercüme yapma faaliyeti şeklindeki üç anlamı üzerinden inceler.¹⁵⁰ Her üç durumda da esas meselenin anlama ve yorumlama olduğuna dikkat çeker.¹⁵¹ Hermeneutiğin aşağı yukarı bir kronolojik sıralama ile altı tanımını sunar:

“1) *kutsal metin tefsirinin teorisi*; 2) *genel filolojik metodoloji*; 3) *dilbilimsel anlama bilimleri*; 4) *Geisteswissenschaften’in metodolojik temeli*; 5) *varoluş ve varoluşsal anlama fenomenolojisi*; ve 6) *mit ve sembollerin ardındaki anlama ulaşmak için kullanılan anımsatıcı ve ikonoklastik yorumlama sistemleri*”.¹⁵²

Yorum, bir metnin, kavramın, ifadenin, hükmün anlamının açıklığa kavuşturulmasıdır. Yorumcu, yorumlama faaliyetini gerçekleştirirken içerisinde bulunduğu koşullarla, tarihsel konumuyla, ideolojiyle bağlıdır ve bunlara bağlı olarak yaptığı faaliyet sırasında mantıktan, çeşitli ilkelerden, argümantasyon tekniklerinden faydalanır.

Günümüze dek yorum meselesi farklı felsefi bağlamlarda incelenmiştir. Alman idealizmini izleyerek Alman romantizmine varan **Friedrich Schleiermacher** geliştirdiği “romantik hermeneutik” kuramı ile modern hermeneutiğin kurucusu kabul edilir, onu

SEV, “Dağ Fare Doğurdu: Aristoteles Külliyyatında *Hermēneia*”, *Cogito*, 2017, Sayı 89, s.84. Osman BİLEN, *Çağdaş Yorumbilim Kuramları: Felsefi ve Eleştirel Hermeneutik*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2016, ss. 26, 27.

¹⁴⁹ GADAMER, 2017, s. 89.

¹⁵⁰ Richard E. PALMER, *Hermeneutics: Interpretation Theory in Schleiermacher, Dilthey, Heidegger, and Gadamer*, Northwestern University Press, Evanston, 1969, s. 13.

¹⁵¹ PALMER, s. 14.

¹⁵² PALMER, s. 33.

yine Alman romantizmi geleneğinden **Wilhelm Dilthey**, doğa bilimlerinin olgu; tin bilimlerininse anlam ve iç tecrübe üzerine kurulu olduğunu belirtirken, hermeneutiği tin bilimlerinde pozitivizmin karşısına açıkça bir yöntem olarak koyarak takip eder.¹⁵³ Devamında **Friedrich Nietzsche, Martin Heidegger, Gadamer, Paul Ricoeur, Ernst Bloch, Walter Benjamin, Fredric Jameson, Jürgen Habermas, Gianni Vattimo ve Santiago Zabala** gibi pek çok isim de farklı boyutlarıyla hermeneutik üzerine eserler vermiştir.

Hermeneutikte baş gösteren çeşitlilik hukukta yorum söz konusuken de devam eder, nihayetinde hukuk metnlerinin yorumlanacak metinler olarak diğer metinlerden farkı yoktur ve tüm bu yorum kuramları hukuk metinleri söz konusuken de geçerlidir.¹⁵⁴ Tin bilimlerinin diğer alanlarına göre hukukta kendisini daha geç gösteren hermeneutik, mevcut yasaların uygulanması veya yeni hukuk yaratılması imkânı noktasında dikkate alınmaktadır.¹⁵⁵ Hukuki bağlamda hermeneutik özellikle hukuki formalizmin karşısına oturtulur. Hukuki formalizmin basitçe hukuk metnlerinin lafzen açık ve kesin olduğu, norm açığa çıkarılırken yorumun tarihsel, toplumsal, ekonomik, politik gerçekliklerden

¹⁵³ Doğan ÖZLEM, *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*, Notos Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012, ss. 40-42. BİLEN, ss. 92, 105.

¹⁵⁴ Aynı doğrultuda, bkz. Ertuğrul UZUN, “Yorumu Hukuktan Kurtarmak”, *Ankara Barosu Dergisi*, 2016, Sayı: 2, ss. 227-263 ve Ertuğrul UZUN, *Hukuk Göstergebilimi*, Nora Kitap, İstanbul, 2017, ss. 226, 227.

¹⁵⁵ Melike Belkıs AYDIN, *Hukuka Hermeneutik Yaklaşım: Hans-Georg Gadamer’in Felsefi Hermeneutiği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir, 2019, ss. 11, 12.

azade olduğu şeklindeki iddiasına (ki bu, liberal hukukun gerektiği gibi işlemlerini sağlar¹⁵⁶) çeşitli yorum yaklaşımları farklı gerekçelerle karşı koyarlar.

Örneğin **Friedrich Carl von Savigny**, hukuk ile dili karşılaştırır; kökenleri (*halkın bilinci*) toplumsallıkları, işleyiş ve işlevleri bakımından aralarında benzerlik görür.¹⁵⁷ Bu doğrultuda yasa yorumunda *dilsel*, *mantıksal*, *tarihsel* ve *sistemati*k ilkelerden bahseder.¹⁵⁸ Hâkimler halkın ruhuyla ve tarihiyle bütünleşik olmalılardır ki halkın bilinci olarak hukuku en doğru ve etkin şekilde yorumlayabilsinler. **Gadamer**, **Savigny**'deki bu salt tarihselciliğin karşısındadır; anlama elbette tarihten etkilenir fakat geçmişe şimdiyi aşarak tepeden bakmak mümkün değildir. **Gadamer**, *Yöntem ve Hakikat*'te (**Heidegger**'i takiben) fenomenolojinin tesiriyle dili dünyayı tecrübe etmenin insani bir yolu olarak ele alır¹⁵⁹, varlıkların dile gelmekle varlık kazandıklarına dikkat çeker.¹⁶⁰ Yorum meselesi ontolojik bir mesele halini alır. Öyleyse hukuk metni yorumlamakla, somut bir hükme dönüşüp somut olaya tatbik edilmekle varlık kazanacaktır.

Hukukta yorumu ideolojik bir faaliyet olarak ele almak ve Marksist bağlamda yorumun sınıfsal mahiyetini göstermek noktasında ne **Savigny**'nin tarihselciliği ne de

¹⁵⁶ Şefik Taylan AKMAN, *Hukuk ve Politika İlişkisi: Hukukun Ekonomi Politik Analizi ve Liberal Hukuk Düzeninin Eleştirisi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2016, ss. 41, 42.

¹⁵⁷ Friedrich Carl von SAVIGNY, *Çağımızın Yasama ve Hukuk Bilimi Konusundaki Görevi Üzerine*, Çev.: Ali Acar, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2018, s. 43. Ali ACAR, “Friedrich Karl von Savigny'nin Hukuk Anlayışı”, *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2006, Cilt: 1, Sayı 1, s. 67.

¹⁵⁸ ACAR, ss. 79, 80.

¹⁵⁹ Hans-Georg GADAMER, *Hakikat ve Yöntem II. Cilt*, Çev.: Hüsametdin Arslan-İsmail Yavuzcan, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2009, ss. 257, 258.

¹⁶⁰ GADAMER, 2009, s. 298.

Heidegger ve **Gadamer**'in varoluşçu hermeneutiği yeterli zemini sağlamaktadır çünkü her ikisi de öznenin tarihsel ve kültürel varoluşunun ardındaki üretim ilişkileri hakkında bir şey sunmamaktadır. Burada hukuki hermeneutiğe ilişkin tüm çalışmalara değinmek mümkün değildir. Dolayısıyla doğrudan hukukta yorumun ideolojik boyutuna eğilen Eleştirel Hukuk Çalışmaları'na ve bu çalışmada neden **Pêcheux**'nün söylem anlayışına dayalı bir söylem çözümlemesinin tercih edildiğine değinilecektir.

Hukukta yorumun ideolojik boyutuna ilişkin güncel araştırmalar Eleştirel Hukuk Çalışmaları (EHÇ) ekolü içerisinde çıkmıştır. 1970'lerin ikinci yarısında ortaya çıkan bu ekol esas itibarıyla hukukun belirsiz, taraflı ve ideolojik olduğunu ileri sürmüştür.¹⁶¹ Yorum hususunda ekol içerisinde **Duncan Kennedy**, *A Critique of Adjudication* adlı eserinde ideolojinin hüküm verirken yorumlama faaliyetinde etki gösterdiğinin altını çizmiştir.¹⁶² Yazara göre yargıçlar kabul etmeseler veya onların ideolojiden münezzeh oldukları kabul edilse bile yargı, mevcut toplumsal ve ekonomik durumda entelijansiyanın sınıfsal ve ideolojik çıkarlarını güvence altına almaktadır.¹⁶³ İdeoloji, hukuki söylemi yapılandırmakta ve yorumlama faaliyeti sırasında yapılan stratejik seçimler yargıyı etkilemektedir.¹⁶⁴ Ne var ki **Kennedy**'nin yaklaşımı, yargıcın yorumundaki ideolojiyi Marksist ekonomi-politik bir çizgiden değil bireysel ve psikolojik bir açıdan açıklar.¹⁶⁵ **Kennedy**'nin ideoloji anlayışı bir önceki bölümde açıklanan

¹⁶¹ Kasım AKBAŞ, *Hukukun Büyübozumu*, NotaBene Yayınları, Ankara, 2015, ss. 74-83. AKMAN, 2016, s. 74.

¹⁶² Duncan KENNEDY, *A Critique of Adjudication*, Harvard University Press, Cambridge, 1998, s. 1.

¹⁶³ KENNEDY, 1998, ss. 2, 3.

¹⁶⁴ KENNEDY, 1998, s. 19.

¹⁶⁵ KENNEDY, 1998, ss. 54, 55, 191.

Marksist ideoloji anlayışlarından farklı olarak “liberal”, “muhafazakâr” gibi şahsi siyasal mülahazaları kasteder.¹⁶⁶ Fakat **Kennedy** her halükarda “tarafsız” yargıcın ideolojik bir icracı olarak bir taraftan yana olduğunu ifade etmesi bakımından hukukta yorumun ideolojik yönünü desteklemektedir.¹⁶⁷

Ekol içerisinde **Mark Tushnet**’ın fikirleriyle başlarda ortodoks Marksizm’le ilişkilendirilirken, **Tushnet**’ın bu çizgiden ilerleyen yıllarda ayrıldığı görülmektedir.¹⁶⁸ **Tushnet** hukuku özellikle yüksek mahkemelerin yargı kararlarındaki sınıfsallık üzerinden okumaya yönelmiştir. Bu doğrultuda 1972 yılının yüksek mahkeme kararlarına ilişkin incelemesindeki tezi mahkemeden çıkan kararların orta sınıfın çıkarlarını ihtiva ettiği yönündedir.¹⁶⁹ **Tushnet** verdiği karar örnekleriyle mahkemenin “orta sınıfa yardım etmeye fazlasıyla istekli” olduğunu ileri sürmüştür¹⁷⁰. Sınıflı toplumlarda yargıçların kararları gerekçelendirirken keyfi davrandıklarını ifade etmiştir.¹⁷¹

Eleştirel hukukçular, hukukun belirsiz, tutarsız ve çelişkilerle dolu olduğunu savlamaktadır.¹⁷² Söz konusu belirsizlik yaygın ve radikaldir. Hukukun belirsizliği yargıçları birbirinden farklı ve istikrarsız sonuçlara ulaştırmaya götürür. Böylece kurulu

¹⁶⁶ KENNEDY, 1998,s. 155.

¹⁶⁷ KENNEDY, 1998, s. 156.

¹⁶⁸ AKMAN, 2016, s. 72.

¹⁶⁹ Mark TUSHNET, “ ‘...And Only Wealth Will Buy You Justice’ - Some Notes On The Supreme Court. 1972 Term”, *Wisconsin Law Review*, 1974, Sayı:1, s. 184. AKBAŞ, 2015, s. 53.

¹⁷⁰ TUSHNET, 1974, s. 192.

¹⁷¹ Mark TUSHNET, “Critical Legal Studies and Constitutional Law: An Essay in Deconstruction”, *Stanford Law Review*, 1984, Vol. 36, No. 1/2, Critical Legal Studies Symposium, s. 646.

¹⁷² Ken KRESS, “Legal Indeterminacy”, *California Law Review*, 1989, Cilt: 77, Sayı: 2, s. 283.

düzen içerisinde egemen çıkar sahiplerinin lehine bir sonuç ortaya çıkar.¹⁷³ **Lawrence Solum**'a göre eleştirel hukukçular genellikle her sözde hukuk kuralının bir karşı kuralı bulunduğunu, bu nedenle bir davada kesin sonucunun öngörülemediğini iddia etmektedir.¹⁷⁴ Yani yargı kararlarındaki taraflılığa imkân veren hukukun belirsizliğidir. Eleştirel hukukçuların bir diğer tezi olan mistifikasyon tezine göreyse hukuki söylem *meşrulaştırma*, *gizleme* ve *şeyleştirme* yöntemleriyle tahakküm ilişkilerini örterek bir hukuki belirlilik yanılsaması oluşturur.¹⁷⁵ Hukuki belirlilik yanılsaması altında yargıçların geçmişleri, toplumsal ve siyasi muhakemeleri onları karar aşamasında iktidar lehine faaliyette bulunmaya yönlendirir.¹⁷⁶

Tushnet, hukuki belirsizlik ve mistifikasyon tezlerini savunur. Ona göre belirsizlik tezi davalar ya da hukuki olaylar karşısında hukuki önermenin belirsiz olmasıdır. Özellikle anayasayı yorumlayan Yüksek Mahkeme kararlarında hemen herkes üzerinde tartışılan hukuki önermelerin belirsiz olduğunu kabul edecektir.¹⁷⁷ Hukuki belirliliğe ilişkin örnekler belirsizlik tezini sarsmaz. Tartışma sonucun doğruluğu ya da sonucu önceden kestirebilmekle ilgili değildir. Her hukuki önerme esasında belirsizdir.¹⁷⁸ **Tushnet**'ın da ifade ettiği üzere EHÇ'nin hukuktaki belirsizlik kabulü klasik sosyal teoremin öngörülerıyla çelişik ve onun determinist eğilimlerine karşı kuşkucudur. Söz

¹⁷³ Sururi AKTAŞ, *Eleştirel Hukuk Çalışmaları*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2011, ss. 83-85.

¹⁷⁴ Lawrence B. SOLUM, “On the Indeterminacy Crisis: Critiquing Critical Dogma”, *University of Chicago Law Review*, 1987, Cilt: 54, Sayı: 2, s. 465.

¹⁷⁵ SOLUM, ss. 467-469.

¹⁷⁶ SOLUM, s. 470.

¹⁷⁷ Mark TUSHNET, “Defending the Indeterminacy Thesis”, *Quinnipiac Law Review*, 1996, Cilt: 16, s. 341.

¹⁷⁸ TUSHNET, 1996, s. 343.

konusu kabul, **Weber**'in *bürokratik toplumun “demir kafes”inin* veya **Marx**'in *işçi sınıfının kaçınılmaz zaferini* boşa çıkartır.¹⁷⁹ Öte yandan **Tushnet**'in sınıf perspektifi üretim ilişkilerinden, Marksist bir ekonomi-politik izleğinden hareket etmez; hukukçuları başlı başına bir sınıf olarak ele alması da bunun bir göstergesidir.¹⁸⁰

EHÇ'nin hukukun ideolojik ve taraflı olduğu iddiası şüphesiz Marksist gelenekten ve özellikle Batı Marksizmi'nden beslenir ancak EHÇ, Marksizm'e ve özellikle onun ortodoks kanadına karşı mesafelidir.¹⁸¹ **Stefan Sciaraffa**, Marksizm ile EHÇ yazarlarının çatıştığı noktaları ortaya koymuştur. Buna göre EHÇ yazarları yargı kararlarının siyaseten taraflılığını gösterirken hukukun ideolojik maskesini düşürmeyi hedefleyip bizzat bu durumun toplumsal değişime yol açmasını beklemektedir. Hukuka biçilen bu kurucu rol EHÇ'yi Marksizm'le karşı karşıya getirir.¹⁸² Pek çok EHÇ yazarı hukukun Marksist analizini “1) onun *antiformalist eleştiriyi kaldıramadığı*; 2) *sosyoekonomik güçlerin yargı kararlarını belirlediğini temelsizce varsayıp, varsayıma ilişkin kapsamlı araştırmaları engellediği*; 3) *hukuku üretim ilişkileri üzerinden açıklama projesinin totolojik olduğu*” gerekçeleriyle kabul etmemektedir.¹⁸³ Görüldüğü üzere Eleştirel hukukçular içerisinde kabul gören ortodoks Marksizm'e karşı mesafeli tutum, Marksist ekonomi-politik çözümlemesine dayalı sınıf perspektifli bir yorum yaklaşımına imkân vermez. Bir önceki bölümde görüldüğü gibi Marksist bir sınıf perspektifiyle bakıldığında hukuk hiç de

¹⁷⁹ Mark TUSHNET, “Critical Legal Studies: A Political History”, *The Yale Law Journal*, 1991, Cilt: 100, Sayı: 5, Centennial Issue, s. 1527.

¹⁸⁰ TUSHNET, 1996, s. 343.

¹⁸¹ AKBAŞ, 2015, ss. 103-105, AKMAN, 2016, ss. 95-97.

¹⁸² Stefan SCIARAFFA, “Critical Legal Studies: A Marxist Rejoinder”, *Legal Theory*, 1999, Cilt:5, Sayı: 2, ss. 201, 202.

¹⁸³ SCIARAFFA, s. 203. AKBAŞ, 2015, s. 103.

belirsiz değildir. Bölümün devamında yorumun Marksist sınıf perspektifiyle nasıl ele alınabileceği sorusu **Pêcheux**'ün söylem anlayışına dayalı bir söylem çözümlemesiyle cevaplandırmaya çalışılmaktadır.

Söylem çözümlemesinin bir yöntem olarak anlamın değişkenlik ve çeşitliliğin izini süren geliştirilmiş bir eleştirel hermeneutiğe tekabül ettiği söylenebilir.¹⁸⁴ **Marianne Jørgensen** ve **Louise J. Phillips**'in ifadesiyle her söylem çözümlemesi yöntemsel ve teorik bir pakettir. Paket, dünyanın toplumsal rolüne ilişkin felsefi öncülleri, teorik modelleri, metodolojik kılavuzları ve analizde kullanılacak özel teknikleri içerir.¹⁸⁵ Dil, özne, iktidar ve ideoloji bu çözümlemede kilit kavramlar olarak karşımıza çıkar.¹⁸⁶ **Jørgensen** ve **Phillips**'e göre bütün söylem çözümlemesi yaklaşımları şu hususlarda hemfikirdir:

- “Dil, önceden varolan bir gerçekliğin yansıması değildir.
- Dil, kalıplar veya söylemler içerisinde yapılandırılmıştır – Saussurecî yapısalcılıktaki gibi genel bir anlam sistemi yoktur, anlamların söylemden söyleme değiştiği bir dizi sistem ve söylem vardır.
- Söz konusu söylemsel kalıplar söylemsel pratiklerde korunup dönüştürülür.
- Bu nedenle kalıpların sürdürülmesi ve dönüştürülmesi dilin eyleme geçtiği belirli bağlamların analizi yoluyla araştırılmalıdır”.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Richard ELLIOTT, “Discourse analysis: exploring action, function and conflict in social texts”, *Marketing Intelligence & Planning*, 1996, Cilt: 14, Sayı: 6, s. 65.

¹⁸⁵ Marianne JØRGENSEN ve Louise PHILLIPS, *Discourse Analysis as Theory and Method*, SAGE Publications, Londra, 2002, s. 4.

¹⁸⁶ JØRGENSEN ve PHILLIPS, ss. 2, 3.

¹⁸⁷ JØRGENSEN ve PHILLIPS, s. 12.

İlaveten tüm yaklaşımların öznenin söylemlerde yaratıldığını kabul ettiği iddia edilmektedir.¹⁸⁸ Anılan tezler bu çalışmadaki söylem çözümlemesi yaklaşımı tarafından da benimsenmektedir.

Norman Fairclough'a göre söylem çözümlemesi çok boyutlu, çok işlevli, tarihsel ve eleştirel bir analiz olmalıdır.¹⁸⁹ Çok boyutluluğun bir sonucu olarak söylem çözümlemesi sosyoloji, felsefe, psikoloji, dilbilim, antropoloji ve daha pek çok farklı disiplinden faydalanır.¹⁹⁰ Farklı disiplinlerin farklı şekillerde kullanımı ve kendi içlerindeki farklılıklar söylem çözümlerini de birbirinden farklı kılar. Çalışmanın Marksist perspektiften hukukta yorumun sınıfsallığını yargı kararları üzerinden okuma amacı ekonomi-politik disiplinine ağırlık verilerek **Pêcheux**'nün söylem anlayışı takip edilerek gerçekleştirilmektedir. Dilin söylem çözümlemesindeki önemli rolü nedeniyle öncelikle Marksist anlamda ideoloji ile dil arasındaki ilişki ortaya koyulacaktır.

2. DİLDE TOPLUMSAL ÇATIŞMA

Marx ve **Engels**, dile yönelik kapsamlı bir analiz yapmamıştır. Ancak bilindiği üzere **Marx** ve **Engels**'e göre sınıf mücadeleleri (en azından yazılı olarak aktarılan) tarihin

¹⁸⁸ JØRGENSEN ve PHILLIPS, s. 17.

¹⁸⁹ Norman FAIRCLOUGH, *Discourse and Social Change*, Polity Press, Cambridge, 2006, ss. 8-9.

¹⁹⁰ Jonathan POTTER ve Margaret WETHERELL, *Discourse and Social Psychology: Beyond Attitudes and Behaviour*, SAGE Publications, Londra, 1987, s. 6.

motorudur.¹⁹¹ Anılan ifadeyi taklit ederek sözün de dilsel değişimlerin motoru olduğu söylenebilir¹⁹² ve sınıf mücadelelerinin etkisi kendisini sözde de gösterir.

2.1. Üstyapı Olarak Dil

Dil, bireylerin içerisinde doğduğu toplumun bir faaliyetidir; toplumsal değişimlerle birlikte o da gerek biçim gerek içerik (anlam) bakımından değişim gösterir. Ancak bu, dilin üstyapı kurumu olduğu anlamına gelmez. Ne var ki Marksist dilbilimci **Nikolay Marr**, Yafetik Dil Teorisi'nde tüm dillerin aynı kökenden, Ur dilinden geldiğini ve komünist topluma küresel ölçekte geçilmesiyle sınıfsız toplumun, tıpkı sınıflı toplumlardan evvel olduğu gibi, tek bir dünya dili olacağını iddia etmiştir. **Marr**, dili bir üstyapı kurumu olarak kabul etmiş ve dilin altyapıdaki değişikliklere göre değişeceğini ifade etmiştir.¹⁹³ (**Nikolay Buharin** de dilin üstyapıya ilişkin olduğunu düşünmüş ama basitçe üstyapının parçası değil üstyapının şekillendiği malzeme olduğunu kabul etmiştir.¹⁹⁴) Bu teori SSCB'de yaklaşık yirmi yıl boyunca kabul görmüştür. **Yevgeni**

¹⁹¹ Karl MARX, Friedrich ENGELS, “Komünist Manifesto”, Çev.: Nail Satlıgan, *Komünist Manifesto ve hakkında yazılar* içinde, Yordam Kitap, İstanbul, 2015, s. 22.

¹⁹² Marina YAGUELLO, “Fransızca Basıma Sunuş”, Çev.: Nilgün Tural, V. N. VOLOSHINOV, *Marksizm ve Dil Felsefesi* içinde, Çev.: Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2020, s. 42.

¹⁹³ Dmitry SHLAPENTOKH, “The Fate of Nikolai Marr’s Linguistic Theories: The Case of Linguistics in the Political Context”, *Journal of Eurasian Studies*, 2011, Cilt: 2, Sayı: 1: ss. 60-73. Michel PÊCHEUX, *Language, Semantics and Ideology*, Çev.: Harbans Nagpal, The Macmillan Press LTD, 1983, ss. 56, 57, Samo TOMSIC, “Stalin ve Materyalist Dilbilim Sorunu”, Çev.: Jülide Yazıcı, *Teori ve Politika*, 2019, Sayı: 77-78, ss. 16-25.

¹⁹⁴ Craig BRANDIST, *Bahtin ve Çevresi: Felsefe, Kültür ve Politika*, Çev.: Cem Soydemir, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2011, s. 120.

Polivanov, Georgi Danilov gibi Sovyet dilbilimciler farklı Marksist perspektiflerden **Marr**'ın otoritesine saldırdıkları için görevlerinden alınmışlardır.¹⁹⁵ Marrcılık sonunda Haziran 1950'de **Josef Stalin** tarafından reddedilmiştir. **Stalin**'e göre Marrcılık, **Marx**, **Engels** ve **Lenin**'i yanlış anlamış ve Marksizm'e ait unsurları tahrif etmiştir.¹⁹⁶

Stalin, *Marksizm ve Dil*'de açıkça dilin bir üstyapı kurumu olmadığını, nitekim devrimden sonra eski üstyapı kurumlarının yerini sosyalist kurumların aldığını, ancak dilin aynen kaldığını ifade etmiştir. Bununla birlikte yeni sistem yeni sözcükler ortaya çıkarmış ve bazı eski sözcükler yeni anlamlar kazanmıştır.¹⁹⁷ Dil, bir sınıfın değil tüm toplumun eseridir ve tüm topluma, hem kapitalist rejime hem sosyalist rejime hizmet etmektedir, bu bakımdan sınıflara kayıtsızdır.¹⁹⁸ Ancak sınıflar dile karşı kayıtsız değildir. Sınıflar dili kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya meylederler¹⁹⁹ (Aynı ifadeyi ileride **Balibar** da kullanacaktır).

Stalin'in bu yazısının ardından Marrcı dogma nedeniyle gölgede kalmış **V. N. Voloşinov**'un 1929 tarihli *Marksizm ve Dil Felsefesi* eserinin yeniden itibar kazanması mümkün olmuştur.

¹⁹⁵ Kapitolina FEDOROVA, "Language as a Battlefield – The Rhetoric Of Class Struggle in Linguistic Debates of the First Five-Year Plan Period: The Case of E.D. Polivanov vs. G.K. Danilov", Ed.: Craig Brandist ve Katya Chown, *Politics and the Theory of Language in the USSR 1917-1938: The Birth of Sociological Linguistics*, Anthem Press, Londra, 2010 içinde, ss. 89-104.

¹⁹⁶ J. V. STALİN, *Marksizm ve Dil*, Çev.: C. Karakaya, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1976, ss. 57-62.

¹⁹⁷ STALİN, ss. 18, 19.

¹⁹⁸ STALİN, s. 21.

¹⁹⁹ STALİN, s. 29.

2.2. Valentin Nikolaeviç Voloşinov

Voloşinov'un *Marksizm ve Dil Felsefesi* adlı eseri gerek yapısalcılığa gerek kaba Marksizm'e tavrı itibarıyla hayli cesurdur. **Voloşinov**, *Marksizm ve Dil Felsefesi*'nde göstergebilimsel bir ideoloji kuramı inşa ederken güçlü bir **Ferdinand de Saussure** eleştirisi ortaya koyar. Saussurecü dilbilimi "soyut nesnelcilik" diye niteleyip bu yaklaşımı şu şekilde hülase eder:

"1. Dil, bireysel bilincin hazır mamul olarak bulduğu ve bu bilincin tartışamayacağı dural, değiştirilemez, kuralcı olarak özdeş dilsel biçimler sistemidir.

2. Dilin yasaları, verilmiş, kapalı bir dilsel sistem içerisinde bulunan dilsel göstergeler arasındaki bağlantının dile özgü yasalarıdır.

3. Dile özgü bağlantıların ideolojik değerlerle (sanatsal, bilişsel, vb.) hiçbir ortak noktası yoktur. Dil fenomenleri ideolojik güdülere yaslanmaz. Sözcük ile anlamı arasında doğal ve bilinç açısından kavranabilir türde ya da sanatsal türde bir bağlantı yoktur.

*4. Bireysel konuşma edimleri, dilin konumundan bakıldığında, yalnızca normatif olarak özdeş biçimlerin tesadüfî saptırım/arı ve çeşitlemeleri ya da açık seçik ve yalın çarpıtma/arıdır; ama dilsel biçimlerin tarihsel olarak değişebilirliğini, dil sisteminin konumundan bakıldığında kendi içinde irrasyonel ve anlamsız olan bu değişebilirliği açıklayan tam da bu bireysel söylem edimleridir. Dil sistemi ile tarihi arasında bir bağlantı yoktur, müşterek konular yoktur. Bunlar birbirlerine yabancıdır."*²⁰⁰

²⁰⁰ VOLOSHINOV, ss. 116, 117.

Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*'nde ünlü *langue/parole* ayrımını ortaya koyar. *Langue*, dile, bir "göstergeler dizgesi"ne, bir sistem ve yapıya, "soyut bir depo"ya, "genel bir potansiyel"e karşılık gelirken; *parole* dilin bir aracı ve ürününe, "konuşan bireyin etkinliği"ne, söze, kelâma, bireysel, tikel bir edime tekabül eder.²⁰¹ Dil bir yapıysa öznenin sınırları, bu yapı içine doğmakla önceden belirlenmiştir. Özne, doğduğu yapıyla sınırlı olduğuna göre yapıya temel teşkil etmesi için yapının dışında aşkın bir varlık, dili ilk kez kullanan aşkın bir özne varsaymayı gerektirir ki bu Marksizm'in diyalektik materyalizmiyle uyuşmamaktadır.²⁰²

Voloşinov'a göre **Saussure**'ün iddiasının aksine dil değişmez, bireysel ve kolektif kullanıcılarından bağımsız bir kurallar sistemi değildir.²⁰³ Yeni bağlamlara göre değişebilen, tarihsel olarak gelişen bir göstergeler sistemidir.²⁰⁴ Ayrıca ideoloji taşıyıcısıdır. İdeoloji ancak göstergeler aracılığıyla taşınabilir ve sözcükler, ideolojik işlevleri yerine getiren esasında tarafsız göstergelerdir.²⁰⁵ İdeolojinin var olabilmesi, bilincin kendisini gerçekleştirmesi için gösterge, yani dil vazgeçilmezdir.²⁰⁶ Dil doğrudan ideolojik bir karakter taşımaz ancak bir ideoloji taşıyıcısı olarak, içerdiği anlamların tarihteki mücadeleler doğrultusunda değişkenlik göstermesinden kaçamaz. Düşünme ve

²⁰¹ Ferdinand de SAUSSURE, *Genel Dilbilim Dersleri*, Çev.: Berke Vardar, Multilingual, İstanbul, 1998, ss. 44-50. Rosalind COWARD, John ELLIS, *Dil ve Maddecilik*, Çev.: Esen Tarım, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 15.

²⁰² COWARD, ELLIS, ss. 14, 15, 46.

²⁰³ VOLOSHINOV, s. 128.

²⁰⁴ BRANDIST, s. 126.

²⁰⁵ VOLOSHINOV, ss. 52, 59. ALTHUSSER, 2018, s. 79.

²⁰⁶ VOLOSHINOV, s. 52. BRANDIST, s. 117.

anlama dilin de içerisinde yer aldığı göstergeler üzerinden, onların yorumlanmasıyla gerçekleşir.²⁰⁷

Voloşinov, farklı sınıfların bir ve aynı dili kullandığını söyler ve şöyle devam eder:

*“Bunun bir sonucu olarak farklı yönelimleri olan vurgular her ideolojik göstergede keşir. Gösterge, sınıf mücadelesinin bir alanı haline gelir”.*²⁰⁸

Étienne Balibar da tıpkı **Stalin** gibi bununla örtüşecek şekilde şöyle yazar:

*“Dil, sınıfların bölünmesine ve mücadelelerine “kayıtsız” ise, bundan, sınıfların dile “kayıtsız” olduğu sonucu çıkmaz. Bilakis, kendi uzlaşmazlıklarında ve özellikle siyasal mücadelelerinde dili belli şekillerde kullanırlar”.*²⁰⁹

Dil, üretim tarzının, sınıfsal ilişkilerin bir yansıması değildir, ama bunlardan tamamen ayrı da düşünülemez. Dil somutu kavramak için gereken bir soyutlamadır, gerçeklikten – yani dil söz konusuysa diğer bütün gürültüden– soyutlanmıştır²¹⁰: İfadelerden, sözcüklerden oluşur. İfadeler ve sözcükler anlam taşırlar ancak bu anlam sabit, değişmez, kendiliğinden var olmuş değildir. Toplumsal grupların birbiriyle girdikleri ilişkilerde, bağlamlarda üretilir. İdeolojiler göstergeler aracılığıyla gösterge düzeyinde çatışırlar ve dil de bir toplumsal çatışma alanı haline gelir.

²⁰⁷ UZUN, 2017, s. 23.

²⁰⁸ VOLOSHINOV, s. 71.

²⁰⁹ Aktaran PÊCHEUX, s. 59.

²¹⁰ Louis ALTHUSSER, *Filozof Olmayanlar İçin Felsefeye Giriş*, Çev.: İsmet Birkan, Can Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 76, 77, 83. SAUSSURE, s. 175.

3. SÖYLEM VE SINIF İLİŞKİSİ

Sözcüklerin sesleriyle anlamları arasında maddi bir ilişki yoktur.²¹¹ Sözcük, toplumdaki değişimleri elbette bünyesinde barındırır ve ideolojileri taşır ancak yansızdır ve *gerçekliğin maddi bir parçasıdır*,²¹² kullanıldığı bağlamda, maddi toplumsal koşullar içerisinde anlam/anlamlar ifade eder. “*Anlamların çoğulluğu, sözcüğün kurucu özelliğidir*”.²¹³ Dil toplumsal bir faaliyetse anlam da toplumsal değişimlerle birlikte değişim gösterir, belirli bir dönemde çoklu anlamlar içerisinde belirli bir anlam ön plana çıkar. **Michel Pêcheux** de ideolojik çıkarlar doğrultusunda bazen aynı sözlerin birbiriyle çelişik sentaks ve argümanlarla başka yönlere gidebildiğinden bahsetmiştir.²¹⁴ Sözcüğün temel anlamı ile yanal anlamı şeklinde bir ayrım yapılması anlamın sabit bir boyutu olduğuna atıfta bulunur ki bu yanlıştır. Sözcükler temel bir anlam içine sıkışmış değildir. Dil de, sözcük de, anlam da topluma bağlı olarak, toplum gibi akışkan ve değişkendir. Mahkemelerin yorumlama faaliyetleri bu bağlamda ele alınırken söylem hususu daha detaylı ele alınmalıdır. Söylemden dilin konuşmacıların sosyal, heterojen, mensubu olduğu sosyal konumlara göre değişkenlik gösteren belirli bir kullanımını

²¹¹ ALTHUSSER, 2018, s. 79.

²¹² VOLOSHINOV, s. 54.

²¹³ VOLOSHINOV, s. 179.

²¹⁴ PÊCHEUX, s. 9.

anlaşılabilir.²¹⁵ Bu anlayıştan hareketle aşağıda söylemin aracı olduğu anlaşılan dil ve söylemin içerisinden konuşan konuşmacı yani özne ele alınacaktır.

3.1. Söylem, Dil ve Sınıf

Polonyalı Marksist filozof **Adam Schaff**, Marksizm ile anlambilimi (semantik) uzlaştırmaya çalışmıştır. **Voloşinov**'a benzer şekilde **Schaff**'a göre dil, “*nesnel gerçekliği öznel bilişle tefekkür etme sürecinde düşünceleri formüle etmeye ve... gerçekliğe ilişkin düşünceleri sosyal olarak iletmeye hizmet eden bir sözlü göstergeler sistemidir*”.²¹⁶ **Schaff**'a göre insan sosyal ilişkilerin sonucuyken dil de praksisten ayrı tanımlanamaz. Materyalist bir semantik kuramı ortaya koymaya çalışan **Pêcheux**, kuramını **Althusser** ve **Schaff**'tan temel alarak inşa eder ve **Voloşinov**'un kuramını ileri taşır. Kendisini dilbilimin bir kolu olarak sunan semantiği anlamak için önce günümüz dilbilimindeki mevcut eğilimleri inceler. Bunlar; (1) **Saussure**'ün yapısalcı dilbilimini eleştirip onun üzerinde gelişen formalist-mantıkçı Chomskyci ekol, (2) 19. yüzyıl tarihselci dilbiliminin modern varyasyonları (jeolinguistik, etnolinguistik, sosyolinguistik), ve (3) iletişimin dilsel önceliği yerine retorik, poetika, oyun gibi boyutlarına odaklanan *parole* dilbilimi şeklindedir.²¹⁷ **Pêcheux**, formalist dilbilimi “*dil, sistem (yapı) olduğu ölçüde tarihsel*

²¹⁵ Diane MACDONELL, *Theories of Discourse: An Introduction*, Blackwell Publishers, Oxford, 1993, ss. 1, 2.

²¹⁶ Adam SCHAFF, *Introduction to Semantics*, Çev.: Olgierd Wojtasiewicz, Pergamon Press, 1962, s. 315.

²¹⁷ PÊCHEUX, s. 6.

değildir ve bu ölçüde dilbilimin teorik nesnesidir” şeklinde özetler.²¹⁸ **Saussure**’ün *langue/parole* ayrımı yerine *dilsel temel/söylemsel formasyon* ayrımını getirir.²¹⁹ *Parole* dilin bireysel kullanımı iken; söylem bir anlamda dilin toplumsal kullanımına karşılık gelir.²²⁰

Gerek yapısalcı dilbilim gerekse onun modern takipçileri için dilbilim tarihle değil dilin yapısıyla, sistemiyle, nasıl iş gördüğüyle ilgilenir, felsefeye karşı mesafeli bir tutum takınırken formalizme ve öznelciliğe kapı aralar. Tarihselci eğilimse evrim ve toplumsal değişimler üzerinden yapısalcılığa saldırmaktadır. **Pêcheux**, evrimci ve sosyolojik tarihselciliğe karşı **Althusser**’in ideoloji kuramını semantiğe uyarlayan ve anlamı üretim süreçleri ve sınıf ilişkileri üzerinden okumaya çalışan bir yaklaşım geliştirir.

Daha önce de belirtildiği gibi **Voloşinov**, birbirinden farklı sınıfların bir ve aynı dili kullandığını kabul etmiştir. **Pêcheux**, bu dil birliğinin ardında söylemsel bir bölünmenin yattığından bahseder. Söz konusu bölünme, ekonomik temelde, kapitalist yeniden üretimin maddi koşullarında, kapitalist üretim ilişkilerinde ve bunların hukuki formlarında vuku bulmaktadır. Dil bir sistem olarak, ister materyalist ister idealist, ister devrimci ister gerici olsun, herkes için aynıdır; ancak söylemler farklıdır.²²¹

Dil bir üstyapı kurumu değildir, sınıfsal bir muhtevası yoktur ancak dilin belirli şekillerdeki kullanımları, yani söylemler, ideolojik nitelik taşırlar, daha doğrusu ideolojinin dildeki karşılığıdır. Söylemin kendisi üretim ve sınıf ilişkilerinden bağımsız değildir. Söylemler arasında sınıflar arası çatışmaya karşılık düşen bir çatışma söz

²¹⁸ PÊCHEUX, s. 7.

²¹⁹ Murat BELGE, *Marksist Estetik: Christopher Caudwell Üzerine Bir İnceleme*, BFS Yayınları, İstanbul, 1989, s. 266.

²²⁰ SANCAR, s. 106.

²²¹ PÊCHEUX, ss. 10, 58.

konusudur. Söyleme sınıfsal karakterini, hem üzerine kurulduğu nesnel koşullar hem de söylemin sınıf mücadelesine etkisi, onun mücadeledeki pozisyonu vermektedir.²²² Bir bakıma karşılıklı bir ilişki söz konusudur.

Pêcheux, linguistik (isim, sıfat, zamir, edat, sözcüğün mahiyeti vb.) ile mantık (işlev, yüklem/argümanlar, kıyas, önermeler arasında tutarlılık vb.) arasında bir ilişki kurar. Temel linguistiktir, bunun sınıfsal mahiyeti yoktur. “Metnin” oluşumu ise bir süreç olarak söylemsel-ideolojiktir. Mantıksal-linguistik işlem süreci ideolojiye “tarafsız” ve “kayıtsız” değildir.²²³

Açıklanan hususları somutlaştırmak için hukuki bir kavram ve bir sözcük olarak “mülkiyet”i ele alalım. Bu bağlamda her ne kadar henüz Alman Romantizmi etkisinde altında da olsa **Marx**’ın 1842’de *Rheinische Zeitung*’da yazdığı *Odun Hırsızlığı Yasasına İlişkin Tartışmalar* dikkat çekicidir. *Tartışmalar*’da meclis, söz konusu yasanın hazırlanması sürecinde mülkiyetin kapsamına ilişkin tartışmalara girer. Yasa, odun hırsızlığının kapsamını belirlerken mülkiyetin anlamına ilişkin bir tartışmayı beraberinde getirir. Yasa, odun hırsızlığından kaynaklı tüm para cezalarının orman sahibine ödenmesini ve para cezasının tahsil edilememesi nedeniyle yerine getirilmesi gereken zorunlu çalışmanın orman sahibi için orman çalışması yapmak olduğunu öngörmektedir.²²⁴ Mülkiyete ilişkin tartışma ağaçtan kopan ince dal parçalarının toplanmasının dahi odun hırsızlığı olarak cezalandırılması noktasında belirginleşir.

²²² Ali Murat ÖZDEMİR, *Sözün Mülkiyeti: Hukukun Ekonomi Politikası*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2008, s. 40.

²²³ PÊCHEUX, ss. 84, 85.

²²⁴ Daniel BENSÂİD, *Mülksüzler: Marx, Odun Hırsızları ve Yoksulların Hukuku*, Çev.: Selim Sezer, Dipnot Yayınları, Ankara, 2018, s.13.

Marx, ince dalların toplanması ve odun hırsızlığının temelden farklı şeyler olduğuna dikkat çeker:

*“...kesilmiş odunu aşırın, mülkiyeti aşırır. Öte yandan eğer söz konusu olan ince dal parçalarıysa, mülkiyetten herhangi bir şey koparılmış olmaz. Mülkiyetten zaten ayrılmış olan şey ayrılır. Odun hırsızı kendi muhakemesinde mülkiyete karşı bir yargı taşır. İnce dalları toplayan kişi bir yargıyı, bizzat mülkiyetin doğasının getirdiği bir yargıyı ifa etmekle yetinir: siz sadece ağacın sahibisiniz, fakat ağaç artık söz konusu ince dalların sahibi değil”.*²²⁵

Marx’ın burada tarihsel, diyalektik materyalist bir yöntemle yazmadığını tekrar etmekle birlikte ifadeleri konunun anlaşılması açısından değerlidir. **Marx**, bu yazılarında mülkiyetin belirsiz karakterinin yoksulların görenek hukukuna imkân verdiğini ifade eder. *Yabani bir şekilde ortaya çıkan, mülkiyet açısından salt bir tesadüf teşkil eden ve mülkiyet sahibinin faaliyet konusu olmayan, örneğin, hasattan kalan başaklar, ormandaki yaban meyveleri gibi ürünleri toplamak, yoksul sınıfın görenek hukukunda onların haklarıdır.*²²⁶ Bu yasayla orman sahibinin çıkarları lehine bir mülkiyet yorumu yapılmakta, hatta orman sahibinin mülkiyetinin ihlali bir kamusal bir güçle orman sahibine gelir olarak dönen *özel bileşimli bir kamu cezasına dönüşmektedir.*²²⁷ Oduna atfedilen mülkiyet karakteri orman sahibine odun hırsızlığı sonucunda devlete ait bazı yetkiler vermektedir. Özel mülkiyetin sahibi kamusal bir yetkiyle donanmış şekilde, sanki çalınan devletten çalınmışçasına, hırsızdan para cezası tahsil edebilmekte ve ödeyemezse onu çalıştırabilmektedir.²²⁸ Özel mülkiyete getirilen bu yorum, hem yoksulların görenek hukukunu hiçe sayarak mülkiyetin kapsamını orman sahibi lehine değiştirmekte hem de

²²⁵ Karl MARX, “Odun Hırsızlığı Yasası Üzerine Tartışmalar”, BENSÂİD, 2018 içinde, s. 88.

²²⁶ MARX, 2018, s. 100.

²²⁷ MARX, 2018, s. 110.

²²⁸ MARX, 2018, s. 112.

yoksulların beslenme, barınma gibi en temel ihtiyaçlarının karşısında özel mülkiyeti yücelterek orman sahibine mülkünü koruması için devlete ait yetkiler vermektedir. Elbette özel mülkiyetin hukuk eliyle yüceltildiği ilk örnek bu değildir. Örneğin geç 17. yüzyıl ve 18. yüzyıl İngiltere’inde egemen sınıf özel mülkiyetin anlamını değiştirmeye, genişletmeye, onu o denli kutsallaştırmaya ve mülksüz, yoksul sınıfa kabul ettirmeye çalışmıştır ki özel mülke karşı suçlar devlet eliyle idamla cezalandırılabilmiştir.²²⁹ Böylece somut bir sahiplenme eylemi hukuk diliyle soyutlanarak, somut bir yaptırıma tabi tutularak, baskı araçlarıyla topluma kabul ettirilmiştir. **Althusser**’den alıntılanarak

²²⁹ Bu esasında 15. yüzyıldan 19. yüzyıla dek kapitalizmin gelişimiyle orantılı biçimde ve sistematik olarak müşterek arazilerin özel mülkiyete dönüştürülmesinin bir sonucudur. Özellikle İngiltere’de tekstil endüstrisi köylülerin yaşadığı arazilerin ve ormanların otlaklara dönüştürülmesini gerektirmiş ve çitleme yasası zoruyla köylüler evlerinden atılmışlardır. **Thomas More**, *Utopia*’da şöyle anlatır: “Geniş tarım topraklarını boşaltıp otlak yapıyorlar. Evleri yıkıp kiliseyi bırakıyorlar yalnız, onu da ağıl olarak kullanıyorlar. En çok oturulan en çok işlenen yerleri çöle çeviriyorlar... doymak bilmez cimrinin biri binlerce dönümlük yeri kuşatıveriyor. İçindeki namuslu çiftçileri evlerinden çıkarıyor... Doğdukları evden, karınlarını doyuran topraktan ağlayarak uzaklaşır zavallılar ve barınacak yer bulamazlar”. (Thomas MORE, *Utopia*, Çev.: Sabahattin Eyüboğlu, Vedat Günyol, Mina Urgan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 20. Baskı, İstanbul, 2015, s. 14.) **More**’un tasfiyesi onun kâr amacı gütmeyen, hırssız, mütevazı, hümanist idealinin İngiltere’deki mevcut ekonomik gerçeklikle ve VIII. Henry’nin Katolik Kilisesi’nin feodal baskılarından kurtulmak yönündeki politik hedefleriyle uzlaşmamasından kaynaklanmıştır. Ayrıca bkz. Peter LINEBAUGH, *Londra İdamları: 18. yy.’da Suç ve Sivil Toplum*, Çev.: Çiğdem Demir, Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2015. Fritfoj CAPRA, Ugo MATTEI, *Hukukun Ekolojisi: Doğa ve Toplumla Uyumlu Bir Hukuk Sistemine Doğru*, Çev.: Ebru Kılıç, Koç Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2019, ss. 72-75.

hukuk dilinin bir sözcüğü olan “mülkiyet” üzerinden somut bir eylemin soyutlanmasına ve bu soyutun nasıl somut sonuçlar doğurduğuna bakalım:

*“Toplum halinde yaşamak için –ki insanlar böyle yaşar– insanın sadece somut şeyleri fiziksel olarak sahiplenmeye değil, ya diğerlerinin zımnı rızasıyla ya da mülkiyet hakkı dolayısıyla, bu sahiplenmenin toplumsal olarak tanınmasına ihtiyacı vardır; (...) [bunun için de] özel bir dilin, hukuk dilinin, dolambacından geçen bir “resmileşme” ile pekiştirilmeye ihtiyacı vardır. (...) Bu, somutla soyutun “diyalektik” çemberidir. Somut olmadan soyutlama olamıyor; ama insanlar da somutla toplumsal ilişkiye ancak dilin ve hukukun soyut kuralları aracılığıyla girebiliyorlar. Bu kuralları çiğnerlerse, suçların bedelini “somut olarak” ödüyorlar”.*²³⁰

Diğer yandan yoksullar için de orman sahipleri için de “mülkiyet” sözcüğü dilbilim açısından aynıdır, *farklı sınıflar bir ve aynı dili* kullanmaktadır. Ancak sözcüğe yükledikleri veya yüklemeye çalıştıkları anlamın kapsamı tamı tamına aynı değildir. Söylemler farklıdır. “Mülkiyet” sözcüğü örneğinde anlamların çokluğu toplumsal bir uzlaşmazlığı gösterir. Bir noktada anlam metnin içerisinde değil dışarısında, toplumsal koşullar içerisinde inşa edilmektedir. **Pêcheux**’nın ifade ettiği gibi sözcüklerin, ifadelerin ve önermelerin anlamları kullanıldıkları sosyo-tarihsel süreçlerde var olan ideolojik konumlar tarafından belirlenmekte ve kullananların konumlarına göre değişkenlik göstermektedir.²³¹

İdeolojik formasyonlar dilde söylemsel formasyonlara tekabül ederler. Kelimelerin, ifadelerin, önermelerin kendi başlarına bir anlamı yoktur, anlam maddi ilişkiler ve ideolojik formasyonlar dolayısıyla söylemsel formasyonlarda kurulur.²³² Bu doğrultuda, mülkiyetin anlamı hususunda bir sınıfın söylemi kendi maddi gerçekliğine, hayatta kalma

²³⁰ ALTHUSSER, 2018, s. 83.

²³¹ PÊCHEUX, s. 111.

²³² PÊCHEUX, ss. 112, 187.

çabasına, kadim göreneklere, belki belirli dini yorumlara dayanırken bir diğeri yine kendi maddi gerçekliğine, bunu pekiştirmek için **Cicero**'dan, **John Locke**'tan esinlendiği “doğal hak”ka ve belki başka dini yorumlara yaslanarak kendi mülkiyet anlayışını geliştirmekte, bu mülkiyet anlamını benimsemekte, daha doğrusu mülkiyetten gerçekten bunu anlamaktadır. Böylece sözcük, sınıflar arası bir çatışma alanına dönüşür.

3.2. Söylem, Özne ve Sınıf

İdeoloji düşünceler olarak değil maddi güçler olarak ele alınmalıdır. Öznelerden kaynaklanmaz, aksine **Althusser**'in deyimiyle *bireyleri özne olarak çağırır*.²³³ Yani birey, söylemin öznesi olarak çağırılır. Özne kendisine egemen olan ideolojiyle ve söylemsel formasyonla özdeşir. Böylece söylemsel sürecin dillendiricisi hâline gelir. Anlam da bu süreç, bu pratik içerisinde üretilir.²³⁴ **Roger Woods**'un **Pêcheux** incelemesinde ifade ettiği gibi “‘anlam’ belirli bir söylemsel formasyon içinde bir üretim olarak anlaşılmalıdır. Bir kelime, deyim ya da önermenin, belirttiği herhangi bir şey yoktur. Anlamı orada, söylemsel formasyon içindeki öteki kelimeler, deyimler ve önermelerle ilişkisi içinde oluşur”.²³⁵ Söylemsel formasyon öznenin bir ideoloji taşıyıcısı olarak söyleyebileceklerinin sınırlarını ortaya koyar. Öyle ki, bir bakıma, konuşan bir özne değil, özne ağzından konuşan bir ideolojidir.²³⁶ İdeoloji “yanlış bilinç” gibi bir

²³³ PÊCHEUX, ss. 88, 89, ALTHUSSER, 2016, s. 77.

²³⁴ PÊCHEUX, s. 188.

²³⁵ Aktaran BELGE, s. 266.

²³⁶ BELGE, s 267.

olumsuzlama değildir, aksine bir toplumsal formasyon içerisinde bireyin özne oluşu ideoloji üzerinden gerçekleşir. Bu bakımdan ideoloji bir gerekliliktir.

Althusser ve **Pêcheux**'ün ideoloji anlayışı bir tür bilinçdışına, toplumsal gerçekliğe biliş öncesi, duygulanımsal olarak bağlanmaya göndermede bulunur.²³⁷ Bu bakımdan öznenin inşası hususunda **Jacques Lacan**'a başvurmaları garip değildir. **Lacan**'a göre öznellik işlevi dilde kazanılmaktadır.²³⁸ Bebek ayna evresinde aynada kendi imgesini tanır; fakat özne-nesne ayrımı yapamayarak onunla özdeşleşir. Öznenin oluşum süreci böylece başlar ancak esas öznellik dilin kullanılmasıyla başlar. Bebeğin aynadaki imgesiyle özdeşleşmesine benzer şekilde özne de belirli bir söylemsel formasyonla özdeşleşir. Ancak **Pêcheux**, ideolojinin sınıf mücadelesine tabi oluşundan hareketle, “özdeşliğin kırılması” olasılığını kabul eder.²³⁹

Rosalind Coward ve **John Ellis**, **Lacan**'ın özne kuramı hakkında şöyle demektedirler: “Öznenin önceden var olup sonra herhangi bir şekilde dil ile koşullandırılan bir özü yoktur (...) özne kendi kendini anlatır ve öznenin kendini dilde kavraması gereklidir”.²⁴⁰ Anılan **Lacan** başvurusuna rağmen **Althusser** ve **Pêcheux**'nün özne anlayışı **Lacan**'dan hayli farklıdır. **Terry Eagleton**'a göre **Lacan**'ın arzu dolu, istikrarsız, değişken öznesine rağmen **Althusser** ve **Pêcheux**'nün öznesi son kertede üretim ilişkilerinin belirlediği bir ideolojinin altında olduğundan sabit, belirli ve

²³⁷ Terry EAGLETON, *İdeoloji*, Çev.: Muttalip Özcan, Ayrıntı Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2020, s. 40.

²³⁸ Jacques LACAN, “‘Özne-Ben’ İşlevinin Biçimlendiricisi Olarak Ayna Evresi”, Çev.: Nilüfer Kuyaş, *İdeolojiyi Haritalamak*, Der.: Slavoj Žižek, Dipnot Yayınları, Ankara, 2013, içinde, s. 145.

²³⁹ EAGLETON, s. 258. PÊCHEUX, s. 195.

²⁴⁰ COWARD, ELLIS, s. 189.

öngörülebilirdir.²⁴¹ Öznelik bir toplumun üyesi olmakla, dilin kullanımıyla, dilin söylem formatında taşıdığı ideolojinin bireyi bu şekilde çağırmasıyla inşa edilir.

Bireyin içerisinde yaşadığı gerçeklik, bireyin öznel düşüncesinden bağımsız olarak vardır, bireyin öznel düşüncesi bu gerçeklikle sınırlanmıştır. Bu doğrultuda **Pêcheux**'ye göre somut bireysel öznenen hareket etmek idealizmdir ve onun materyalist teorisiyle uyuşmamaktadır. Birey ideoloji yaratmaz, ideoloji tarafından, “dayatma-gizleme” süreçleriyle bir özerklik yanılsaması altında, üretim ilişkilerinin yeniden üretiminde özne olarak yaratılır.²⁴² “Özne olmayan”, toplumsal ilişkilerde özne olarak kurgulanır. Yani birey, ideoloji içerisinde toplumsallaşmadan, kendiliğinden apaçık hak sahibi bir özne olarak var olamaz.²⁴³ **Pêcheux, Althusser**'in idealist felsefede öznenin kendiliğinden varoluşunun “apaçıklığıyla”, idealist dil felsefesindeki anlamın “apaçıklığını” karşılaştırdığını ifade ederek **Althusser**'i alıntılar:

*“Herhangi bir sözcüğün “bir şeyi belirtmesi” ya da “bir anlamı olması” gibi apaçıklıklar da dâhil olmak üzere (yani dilin [langage] “saydamlığına” ilişkin apaçıklıklar da dahil olmak üzere), tüm apaçıklıklar gibi bu “apaçıklık” da, yani sizin ve benim birer özne olmamız ve bunun sorun yaratmaması da ideolojik bir etkidir, ideolojik etkinin ilk unsurudur. Apaçıklıkları birer apaçıklık olarak dayatmak (üstelik, bütün bunlar birer “apaçıklık” olduğuna göre, hiç de dayatmıyormuş gibi görünerek bunu yapmak), ideolojinin özelliğidir zaten”.*²⁴⁴

Voloşinov da benzer bir iddiada bulunur:

²⁴¹ EAGLETON, ss. 193, 194.

²⁴² PÊCHEUX, s. 91.

²⁴³ PÊCHEUX, s. 106.

²⁴⁴ ALTHUSSER, 2016, s. 79 (vurgu bana ait).

“Yönetici sınıf, ideolojik göstergeye sınıflar-üstü, ebedi bir nitelik kazandırmaya, ideolojik göstergede ortaya çıkan toplumsal değerler arasındaki mücadeleyi bastırmaya ya da ruhsal hayata sevk etmeye, göstergeli tek vurgulu kılmaya çalışır”.

245

Bir ideolojinin “apaçık”, “sınıflar-üstü”, “ebedi” dediği şeyler başka bir ideoloji için hiç de böyle olmayacaktır. Ne anlam apaçıktır ne de yorum apaçıktır. Bunlar ancak ideolojik olarak apaçıktırlar. Bu minvalde hukuk, adalet, aile, okul, etik vb. ideolojik “nesneler” olarak kullanıldıkları sınıf pratikleri içerisinde farklı anlamlar taşıyıp farklı çıkarlara hizmet ederler.²⁴⁶ Yorum anlamın açığa çıkarılması işi olduğuna göre yorumcunun hangi söylem içinde olduğu ideolojik bir mesele hâline gelir. Anlam, yorumcunun bireysel bilincinde yoktan var olmaz. Bir ideolojinin, söylemin öznesi olmakla sınıf mücadelesinin de etkisiyle gelişir, kazanılır ya da dönüşür.²⁴⁷

Söylemin özne unsurunun bu çalışmada ele alınmasının sebebi hukukta yorumun sınıfsal mahiyetini gösterirken yorumlama faaliyetini gerçekleştiren hukukçu öznenin söylem ve ideoloji karşısındaki durumunu açıklama çabasından kaynaklanmaktadır. **Althusser** ve **Pêcheux**’nın yaklaşımından çıkan sonuç hukukçunun bir özne olarak bir ideoloji içerisinde kurgulandığı ve bir hukuki söylem içerisinde konuştuğu için yapmış olduğu yorumun doğası gereği ideolojik ve sınıfsal açıdan taraflı olduğudur.

²⁴⁵ VOLOSHINOV, s. 72.

²⁴⁶ PÊCHEUX, s. 99.

²⁴⁷ ÖZDEMİR, 2008, s. 40.

4. HÂKİMİN YORUMLAMA PRATİĞİ

Hukukta yorum, mevcut hukuk metnlerinin içerisindeki normları açığa çıkarmak ve somut olaya göre metnlerin boşluklarını yorumlanan belirli ilkelerle doldurmak şeklinde tarif edilebilir. Hukukun ideolojik niteliği ve taraflılığı tezlerini ve hukuka has yorum yöntemlerinin varlığını kabul edersek mahkemelerin yorumlama faaliyetlerinde etkili olan ideolojinin bir yorum yöntemi olarak sınıfsal yorumu ortaya çıkardığını da kabul etmemiz gerekir. Ne var ki burada hukuka has bir yorum türü veya türleri olduğunu, hukuk metnlerini yorumlamanın diğer metnleri yorumlamaktan farklı olduğu savunulmamaktadır. Yorumun içerisinde mücadelenin sürdüğü hegemonyanın bir parçası olarak belli bir ideolojinin çıktısı ve söylemin parçası olduğu, sözcüklerin, metnlerin anlamlandırılmasında sınıflar arasındaki uzlaşmazlıkları yansıtabileceği, bunun yalnızca hukuk sahasında değil toplumsal hayatın diğer alanlarında da kendini gösterdiği iddia edilmekte ancak incelemenin kapsamını hukukla daraltılmaktadır. Bundan hareketle bu başlık altında hukuki söylemin hukukçu öznesi olarak hâkimin yorumlama faaliyetinde ideolojinin etkisi sosyalist ve kapitalist yargı pratikleri üzerinden incelenecektir.

4.1. Hâkimin Yorumunda İdeolojinin Etkisi

Althusser'den hatırlanırsa hukuk ve devletin diğer ideolojik aygıtları vasıtasıyla egemen ideoloji kendi kendisini ve mevcut üretim koşullarını yeniden üretiyor, kendi karşıtını ve mevcut direnişi doğrudan baskı kullanmadan kontrol altında tutuyordu. Hukuk söz konusu olduğunda hükmün verilmesi noktasında metnin yorumu hâkime ve

onu hâkim kılan ideolojiye kalır. **Gramsci**'den hâkimlerin homojen bir grup olacak şekilde eğitildikleri, üretildikleri, yontuldukları sonucuna ulaşılabilir. Nitekim yaklaşık 1470 yılında yazdığı *İngiltere Yasalarına Övgü* adlı kitabında **Sir John Fontescue**, *common law* avukatlarının ve dolayısıyla hâkimler de avukatlar arasından seçildiği için hâkimlerin eğitimi hakkında şunları söylemektedir:

“Hukuk eğitiminin yanı sıra soyluların öğrendiği davranış kuralları da öğretiliyordu. Avukatlar buralarda şarkı söylemeyi öğreniyor ve armoni çalışıyordu. Ayrıca dans etmeyi ve soylulara özgü olan boş zaman etkinliklerini öğreniyorlardı”.²⁴⁸

Dolayısıyla hukukçular yaptıkları yorumlama faaliyetlerinde belli ilkelere dayanırken farkına varmadan (ki ideoloji onun içinde yer alanlar için fark edilemez derecede gündelik bilinçle bütünleşiktir²⁴⁹), içine doğup içinde eğitildikleri, inşa edildikleri söylemsel sürecin neticesinde, belli bir söylem içerisinden konuşarak verdikleri kararları gerekçelendirirler.

Hâkim, **Rafal Manko**'nun ifadeleriyle;

*“içsel olarak sınırlanmıştır çünkü ortaya atabileceği olası yorumlar hem hukuk eğitimi hem de hukuku icra etmesi esnasında şekillenen hukuki tahayyülünün [hukuki söylemin, **Marx** ve **Engels**'in eleştirdiği hukuksal dünya anlayışının veya hukuk ideolojisinin] sınırlarıyla mahduttur. İkinci olarak, yorumcu dışsal olarak sınırlanmıştır, çünkü hukuki yorum öznelerarası bir süreç olan ikna etme sürecine dayanır. Bu ikna etme süreci de ortak*

²⁴⁸ Aktaran TIGAR, LEVY, s. 228.

²⁴⁹ ALTHUSSER, 2016, ss. 35, 36.

*değerlerden ve perspektiflerden sadır olur. Yorumcu dinleyicilerini (örneğin kendi hukuk topluluğunu) ikna etmedikçe yorumu inandırıcı olamaz”.*²⁵⁰

Hâkim, tarafsız olduğunu düşünebilir, ondan tarafsız davranması beklenilebilir ve onun tarafsız karar verdiğine inanılabilir; ancak o, içsel ve dışsal olarak bir ideolojinin sınırları içerisinde. Daha önceki bölümlerde değinildiği üzere hukukun kendisi bir sınıfsallık taşıırken, hukukun yorumlayıcısının tarafsızlığından söz edilemez. Hâkim, ister partili veya partisiz seçimle ister atamayla göreve gelsin, kendisini “hâkim” olarak *çağırın* ideolojinin ve kendisinin özdeşleştiği söylemin sınırları ötesine, özdeşliği kırması mümkünse de, çoğu zaman büyük ölçüde geçemez.²⁵¹ Ne kadar tarafsız yorum yapmaya çalışırsa o kadar ideolojik ve aynı zamanda sınıfsal da bir yorum yapmış olacaktır. Nihayetinde hâkimin ideolojinin diğer öznelerden bu bakımdan bir farkı yoktur. Yargılama sırasında yaptığı yorumlama faaliyetiyle hâkim, hukuk ideolojisini ve hukuk dilini, bir sözcüğe, bir cümleye ideolojik şekilde yüklenen anlamı yeniden üretir. **Monique** ve **Roland Weyl**’e göre mahkemeler yorum yoluyla 1) *ilerici yasal hükümlerin muhtevasını boşaltabilir veya kapsamını daraltabilir*, 2) *kanun koyucunun gözettiği amacın tam tersi uygulamalar tatbik edebilir*, 3) *gerici bir yasayı etkisiz bırakabilir veya uygulama alanını daraltabilir* ve 4) *yasalara yeni hükümler ekleyebilir, yasaların*

²⁵⁰ Rafal MANKO, “İdeoloji ve Hukukta Yorum: Birkaç Kuramsal Düşünce”, Çev.: Artun Mimar, *Birikim*, 21.12.2016, <https://birikimdergisi.com/guncel/8088/ideoloji-ve-hukukta-yorum-birkac-kuramsal-dusunce>, Erişim Tarihi: 16.01.2021.

²⁵¹ **Susan U. Philips**, yaptığı araştırmalarda görüştüğü yargıçların ısrarla tarafsızlıklarını vurguladıklarını, verdikleri kararların ideolojik olmadığını savunduklarını ifade etmiş ancak ister seçimle ister atamayla gelmiş olsunlar bu sürecin siyasiliğinden kaçamayacaklarını ifade etmiştir. Susan U. PHILIPS, *Ideology in the Language of Judges: How Judges Practice Law, Politics, and Courtroom Control*, Oxford University Press, New York, 1998, ss. 25, 26.

*önünden gidebilir, yaratıcı bir rol oynayabilirler.*²⁵² Yorumun sağladığı bu geniş imkânlar düşünüldüğünde yorumun ideolojisinin önemi daha da anlaşılır hâle gelir.

Philips, hâkimlerin üzerlerindeki ideolojik etkiyi reddetmelerinin de ideolojik bir duruş şeklinde kabul edilmesi gerektiğinden bahseder.²⁵³ Nihayetinde hâkim, devletin bir temsilcisi olarak kürsüsünden ideolojik bir hukuku, belli bir ideolojiyi uygular. Burjuva hukuk ideolojisinin hâkimin vicdani kanaatine bıraktığı adalet, esasında hâkimin öznesi olduğu söyleme bırakılmıştır.

Ancak daha önce de bahsedildiği gibi ne **Althusser**, **Poulantzas** ve **Pêcheux** ne de **Gramsci** hegemonyanın ve egemen ideolojinin tamamlandığını düşünmüştür, mücadele devam etmektedir. Hukuk, bireyleri kendi içerisinde hak öznesi kılan bir ideolojidir, hem kendisi hem de içerdiği yorumlama ve tanımlama pratikleri mücadelenin bir parçasıdır.

Son olarak hukukta yorum ideolojiyle, ekonomi-politik gerçeklikle bağlantılı bir şekilde sınıfsal bir karakter taşır ve bu kendisini sosyalist bir toplumsal formasyondaki yargılama faaliyetinde farklı, kapitalist bir toplumsal formasyondaki yargılama faaliyetinde farklı bir sınıftan yana olarak gösterir. Hâkimlerin yorumlama pratikleri aşağıda somut örnekler üzerinden incelenecektir.

²⁵² WEYL, ss. 168-178.

²⁵³ PHILIPS, s. 81.

4.2. Yargıda Sosyalist Yorum

Hukukun mahiyeti gereği kapitalist bir niteliği olup olmadığına yönelik tartışmalara *Hukuk ve Sınıf* başlıklı bölümde değinilmişti. Tüm bu tartışmaların pratikte ve tarihte vardığı nokta kapitalist bir sisteme sahip ülkeler nasıl hukuk sistemine sahipse, sosyalist bir sisteme sahip ülkelerin de kendi hukuk sistemine sahip olduğunu göstermiştir. Bu hukuk sistemleri sabit ya da değişmez değildir. Yer ve zamana göre çeşitlilik gösterirler. Toplumsal mücadelelerden etkilenirler. 20. yüzyıl başındaki kapitalist hukuk ile bugünkü kapitalist aynı değildir; sosyalist hukuk için de aynı şey geçerlidir. Bunlar ülkeden ülkeye de farklılık gösterirler. Marksist açıdan hukuk sistemleri belirli ekonomi-politik gerçekliklere tekabül ederler.

Daha önceki bölümlerde kapitalist ekonomi-politiğin işlediği toplumsal formasyonlarda karşılaşılan hukuk ile sosyalist ekonomi-politiğin işlediği toplumsal formasyonlarda karşılaşılan hukukun farklı olduğu görülmüştü. Hukuk başlı başına bir ideolojiye **Pêcheux**'ün yaklaşımı takip edildiğinde hukukçu öznenin bu iki formasyon içerisinde farklı hukuk söylemleri içerisinde farklı kararlar verdikleri söylenebilir. Dolayısıyla sosyalist bir toplumsal formasyonda belirli bir ideolojinin öznesi olan hukukçu belirli bir hukuki söylemin içerisinde konuşur.

4.2.1. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

Sosyalist yorum pratiğinin bir örneğini SSCB hukuku sunmaktadır. Bu sosyalist hukuk deneyimini SSCB'nin kuruluş tarihi olan 1922'den değil 1917 Ekim Devrimi'nden

başlatacak olursak, 1991'deki dağılmaya kadar SSCB hukuku ekonomi-politik gerçekleri doğrultusunda dönem dönem önemli değişiklikler geçirmiş, farklılaşmış, bu durumdan mahkemelerin karar alma süreçleri de etkilenmiştir.

SSCB, Ekim Devrimi'ni takiben çıkan bir genelgeyle devrim öncesi onaylanan yasaları ("burjuva hukukunu") devrim tarafından kaldırılmadıkça geçerli sayarken, hâkimlerin bunları *ihtilalci bilinç* ve *adalet bilinciyle* uygulanmasını öngörmüştür.²⁵⁴ Hâkim, *yürürlükteki bir yasayı "boş ve burjuva" bularak uygulamıyorsa kararında bunun nedenini açıklamalıdır*. Hâkimlerin yorumları üst adalet organlarının ve son kertede Yüksek Hukuk Denetim Organı'nın denetimine tabidir.²⁵⁵ Yargı kararlarında bir yeknesaklığın bulunmaması **Lenin**'i rahatsız etse de²⁵⁶, yeni rejim kendi yasalarını hazırlayana dek Sovyet hâkimleri İsviçre Medeni Kanunu'nun 1. maddesini (hâkimin hukuk yaratması) takiben kanun boşluklarını *sosyalist adalet bilincini* dikkate alarak doldurmak zorunda kalmışlardır.²⁵⁷

Sosyalizm uzun vadede sınıfsız bir toplumu öngördüğü hâlde sosyalizme geçiş ekonomisi altında bu amaca tam manasıyla ulaşılamamıştır.²⁵⁸ Ancak **Lenin**'in programı

²⁵⁴ Rudolf SCHLESINGER, *Marksizm ve Sovyet Hukuk Teorisi*, Çev: Metin Aktan, Sinan Yayınları, İstanbul, 1974, s. 77.

²⁵⁵ SCHLESINGER, s. 88.

²⁵⁶ KARAHANOGULLARI, s. 156.

²⁵⁷ SCHLESINGER, ss. 88, 89.

²⁵⁸ Charles BETTELHEIM, *Sosyalist Ekonomiye Geçiş Sorunları*, Çev: Kenan Somer, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1973, ss. 34, 35. **Charles Bettelheim**, *Class Struggles in the USSR* adlı dört ciltlik çalışmasında ise üç dönem hâlinde 1917-1941 yılları arasında SSCB altında sınıf ilişkilerinin geçirdiği dönüşümleri, sosyalizme geçiş aşamasında izlenen ekonomik politikaların çelişkili sınıfsal sonuçlarını kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Keza **Robert Conquest**'in *Sovyet*

devlet aygıtlarının işçi ve köylü kitlelerinin çıkarları doğrultusunda kullanılmasını hedeflemiştir.²⁵⁹ 1921’de uygulamaya koyulan Yeni Ekonomi Politikası (NEP) ile özel girişime küçük ölçekli ve sınırlı bir şekilde izin verilmiş, mübadele ilişkileri nispeten canlandırmış²⁶⁰ ve *yeni, geçici ve oldukça spekülâtif bir burjuvazi* yaratmıştır. Mübadele ilişkileri hukukta öngörülebilirlik ve yeknesaklığı her zamankinden daha fazla dayatır. Dolayısıyla bunun Sovyet hukukunun kodifikasyonuna hız kazandırdığı söylenebilir. NEP bazı çevrelerce kapitalizme verilmiş bir taviz olarak görülmüştür, **Paşukanis**’in NEP hukukunu burjuva hukuku şeklinde yorumlaması buna örnektir. Birinci Beş Yıllık Plan sırasında başta hukuk olmak üzere her türlü devlet aygıtı iş adamlarını, toprak burjuvazisini ve NEP döneminin yarattığı yeni burjuvaziye bastırmak için kullanılmıştır.²⁶¹

Sovyet hukukunun kodifikasyonu her ne kadar Batı Avrupa geleneğini kuvvetle andırsa da²⁶² hukuki pratikte sosyalist yorum korunmuştur. Özel işletmelerin mevcudiyetinde kamu yararı aranması, kooperatiflerin kapitalist işletmelere

Rusya’da Tarım İşçilerinin Elli Yılı adlı çalışması Bolşeviklerin iktidarı ele geçirdiklerinde tarımın sosyalizasyonu yerine köylülerin desteğini sağlamak için onların istekleri doğrultusunda düzenlemeler getirdiğini; 1929’da uygulanmaya başlanan kollektivizasyon politikalarının kulakların ve feodal aristokratların direnişiyle karşılaştığını dolayısıyla sınıflı toplumun sürdüğünü ortaya koymaktadır. Bkz. Robert CONQUEST, *Sovyet Rusya’da Tarım İşçilerinin Elli Yılı*, Çev.: Anonim, Kardeş Matbaası, Ankara, 1971, ss. 17-31.

²⁵⁹ Mildred FAIRCHILD, “Social-Economic Classes in Soviet Russia”, *American Sociological Review*, 1944, Cilt: 9, Sayı: 3, s. 237.

²⁶⁰ KARAHANOGULLARI, ss. 157, 158.

²⁶¹ FAIRCHILD, s. 237.

²⁶² Inga S. MARKOVITS, “Civil Law in East Germany: Its Development and Relation to Soviet Legal History and Ideology”, *The Yale Law Journal*, 1968, Cilt: 78, Sayı:1, s.23.

dönüşmemesi adına ekonomik analizlerinin ve kanunun maksadına uygunluklarının kontrol edilmesi, mülkiyete ilişkin uyuşmazlıklarda daima kamu mülkiyeti lehine yorum yapılması buna örnektir.²⁶³ Yine sosyalist hukuk söz konusu olduğunda kamu yararı, sosyal dayanışma, eşitlik gibi kavramlara başvurulmuştur.²⁶⁴ Sosyalist söylem içerisinde bu kavramların anlamı muhakkak kapitalist söylem içerisindeki anlamdan farklıdır.

Sosyalist hukuk anlayışında üç ilke mevcuttur: *Sosyalist demokratiklik, sosyalist hukukilik ve sosyal adalet.*²⁶⁵ Burada özellikle sosyalist hukukiliğe dikkat çekmek gerekir. Sosyalist hukukilik hukukun kısmen sınıfsal araçsalcı bir yorumuna denk düşer. Hukuk bu doğrultuda proleter egemenliğinin ve komünist amaçların bir aracı olarak ele alınmaya müsaittir. Sosyalist hukukilik; *1) yasaların uygulanması ve yürütülmesini 2) yasalara saygıyı ve uymayı, 3) işçi sınıfının isteğini (amacını) gerçekleştirmek için bilinçli ve yaratıcı bir biçimde davranmasını* ihtiva eder.²⁶⁶ Sosyalist hukukilik, sosyalist adaletle örtüşür ve bunun kapsamını Marksist-Leninist Parti belirler. Bu ise (diyalektiğin gerektirdiği gibi) dinamik bir hukuk anlayışına yol açmış²⁶⁷ ve hâkimleri karar verirken toplumsal gelişmeleri, Parti'nin kararlarını, sosyalist adalet bilincini, sosyalist hukukiliği göz önünde bulundurmaya zorlamıştır. Sınıf adaletinden şunlar anlaşılmıştır: *”(1) Marksistlere göre adalet tarafından korunması gerekli sosyal ilişkilerin temel görüşleri,*

²⁶³ SCHLESINGER, ss. 112, 113.

²⁶⁴ WEYL, s. 43.

²⁶⁵ Zhivko STALEV, “Sosyalist Avrupa Ülkelerinde Hukuk Yargılaması”, Çev.: Ejder Yılmaz, (Karşılaştırmalı Bir Deneme), *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1976, Cilt: 33, Sayı: 1, s. 153.

²⁶⁶ Ejder YILMAZ, “Demokratik Alman Cumhuriyeti Medeni Yargılama ve Takip Hukukunun Anahatları”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1980, Cilt: 37, Sayı: 1-4, s. 333.

²⁶⁷ YILMAZ, ss. 333, 334, 347.

*kendi sınıf ideolojisi ve sınıf çıkarı ile hareket eden egemen sınıf şekillendirir; (2) adaletin işlemesi, insafsız sınıf mücadelesinin bir aracı olarak düşünülür”.*²⁶⁸

4.2.2. Demokratik Almanya Cumhuriyeti

SSCB uygulamasına benzer bir anlayış Demokratik Almanya Cumhuriyeti’nde görülür. İkinci Dünya Savaşı’nın ardından Almanya’nın akıbeti muzaffer ülkeler bakımından bir tartışma konusu haline gelmiştir. 1947 yılında onaylanan Marshall planıyla ABD, kendi askerinin bulunduğu Batı Almanya’yı kendi güdümüne almış, 1949’da Federal Almanya Cumhuriyeti (FAC) kurulmuştur; SSCB ise başta Almanya’nın tarafsız birliğini savunsa da buna misilleme olarak Kızıl Ordu’nun bulunduğu Doğu Almanya’da SSCB güdümündeki Demokratik Almanya Cumhuriyeti’nin (DAC) kurulmuştur.²⁶⁹

Her iki yeni devlet de Nazi kadrolarında yer alanların yeni devletlerin kadrolarından temizlemesine gayret göstermişse de her iki devlette de eski Naziler kendilerine yine çeşitli kadrolarda yer bulabilmişlerdir. DAC’ın özellikle yargı makamlarına Nazi sokmama hususunda FAC’a nazaran daha sıkı davrandığı görülmektedir.²⁷⁰ Öyle ki DAC, Soğuk Savaş yıllarında FAC mahkemelerinde görev yapan bazı hâkimlerin Nazi Dönemi’nde de hâkimlik görevini icra etmiş olduklarını

²⁶⁸ SCHLESINGER, ss. 135, 136.

²⁶⁹ Engin ERKİNER, *1989 Berlin Duvarı*, İmge Kitabevi, Ankara, 2005, ss. 25-27.

²⁷⁰ ERKİNER, 2005, ss. 28, 29.

kanıtlayan arşiv belgelerini ortaya dökerek bir ifşa kampanyası başlatmış ve bu konudaki hassasiyetini göstermiştir.²⁷¹

DAC, sanayileşmemiş yarı feodal bir temel üzerine kurulan SSCB'nin aksine gelişmiş bir kapitalizm üzerine kurulmuştur.²⁷² SSCB ile aynı ekonomik planı ve doğrudan veya dolaylı olarak birebir aynı sosyalist hukuku uygulaması nesnel ve maddi koşulları itibarıyla mümkün değildir. Bu doğrultuda sosyalist bir medeni kanuna yönelik talepler, DAC'ın sanayi ve tarımı bütünüyle kamulaştıramamasından kaynaklı mülkiyet problemleri ve bu yüzden tam anlamıyla sosyalist değil karma bir ekonomik yapıya sahip olması (altyapı-üstyapı uzlaşmazlığı) nedeniyle mümkün görülmemiştir.²⁷³ 1900 tarihli Alman Medeni Kanunu (*BGB*) 1975'e kadar hem sosyalist DAC'da hem de FAC'da yürürlükte kalmıştır.²⁷⁴ Benzer şekilde Alman Ceza Kanunu (*RStGB*) da farklı hükümlerin mevcudiyetine rağmen her iki ülkede de uzun süre yürürlükte kalmış, DAC yeni ceza kanunu ancak 1968'de yürürlüğe girmiştir.²⁷⁵ Bahsedilenler, DAC hukukunun sosyalist bir karakter taşımadığı anlamını taşımaz. Aksine sosyalist hukukilik ilkesi Anayasada, Mahkemeler Örgütü Kanununda, Ceza Muhakemeleri Kanununda normatif

²⁷¹ Kenneth F. LEDFORD, "III. Reich'teki Alman Yargıçları Yargılamak: Geçmişle Yüzleşme ve Geçmiş Mazur Görme", Ed.: STEINWEIS, Alan E., RACHLIN Robert D., *Nazi Almanyası'nda Hukuk: İdeoloji, Fırsatçılık ve Adaletin Saptırılması*, Çev.: Kıvılcım Turanlı, Zoe Kitap, İstanbul, 2020 içinde, s. 213.

²⁷² ERKİNER, 2005, s. 51.

²⁷³ MARKOVITS, 1968, s. 4.

²⁷⁴ Inga MARKOVITS, *Justice in Lüritz: Experiencing Socialist Law in East Germany*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 2010, s. 19.

²⁷⁵ Albin ESER, "Son Yüzyıl İçinde Almanya'daki Ceza Düzenlemeleri Geçmiş Bir Bakış ve Gelecekteki Eğilimler", Çev.: Feridun Yenisey, *Yargıtay Dergisi*, Cilt 15, Sayı: 1-4, s. 24.

karşılığını bulmuştur.²⁷⁶ Böylece *RStGB* ve *BGB*, DAC'da kısmen sosyalist bir yorumla uygulanmış, örneğin “iyiniyet” kavramının içi proleter değerlerle doldurulmuş,²⁷⁷ sosyalist adalet, sosyalist çalışma etiği ilkeleri vb. ön plana çıkarılmıştır. Nitekim Stalin'in dil üzerine yazıları da hukuk gibi üstyapı kurumlarının altyapıyı şekillendirebileceği ve burjuva hukukunu sosyalist bir hukuka benzetilebileceği tezleriyle özellikle DAC medeni hukukçularını etkilemiş ve hem eski hem yeni yasaların sosyalist amaçlara hizmet etmesi gerektiğini düşünmelerine yol açmıştır.²⁷⁸ Böylece DAC'da eski kanunlara ve burjuva hukuk kavramlarına SSCB deneyimine benzer biçimde sınıfsal bir yorumla yeni sosyalist içerikler yüklenmiştir.²⁷⁹ Bu yapılırken ülke genelinde hukukun yeknesaklığı da sağlanmaya çalışılmıştır.²⁸⁰

1968 tarihli DAC Ceza Kanunu'nda DAC ceza hukukunun ilkeleri sayılmıştır. Buna göre DAC sosyalist ceza hukuku sosyalist devlet düzeninin ve sosyalist toplumun korunmasına ve güvenliğine, insan onurunu ve insan haklarının muhafazasına yönelmiştir.²⁸¹

Hâkimler ve jüri üyeleri diğer sosyalist ülkelerde olduğu gibi halk tarafından seçilmişler ve mahkemelerin sendikalarla, yerel halk temsilcileriyle ve onların

²⁷⁶ YILMAZ, ss. 329, 350, 351.

²⁷⁷ MARKOVITS, 2010, s. 19.

²⁷⁸ MARKOVITS, 1968, ss. 5, 6.

²⁷⁹ MARKOVITS, 1968, s.9.

²⁸⁰ Inga MARKOVITS, “Children of a Lesser God: GDR Lawyers in Post-Socialist Germany”, *Michigan Law Review*, 1996, Cilt: 94, Sayı: 7, s. 2273.

²⁸¹ Kayıhan İÇEL , “Alman Demokratik Cumhuriyeti'nde Sosyalist Ceza Hukukunun Genel İlkeleri”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2011, Cilt: 35, Sayı: 1-4, ss. 148, 153.

organlarıyla işbirliği yapması zorunlu tutulmuştur.²⁸² Hâkimlerin ve jüri üyelerinin göreve başlarken halkın ve sosyalist devletin refahına çalışacaklarına ant içmeleri kanunen öngörülmüştür.²⁸³ Hâkimler kolektivite duygusuyla yoğurulacakları mahiyeti gereği ideolojik bir eğitimden geçtikten sonra didaktik, paternalist, otoriter bir yargı pratiği yürütmüş, “düzen, barış, disiplin ve kolektif uyum”u hedeflemiş ve kendilerini “eğitimciler ve sosyal hizmet uzmanları” gibi görmüşlerdir.²⁸⁴

Yargılama halk yararına formalitelerden arındırılmaya çalışılmış, hâkimlere taraflara yardım etme, onlara haklarını ve yükümlülüklerini açıklama zorunluluğu getirilmiştir.²⁸⁵ Sosyalist yargılama hukukunda mahkemenin, diğer sistemlerin aksine ceza yargılamalarında olduğu gibi hukuk yargılamalarında da şekli gerçekliği değil objektif gerçekliği araştırması beklenmiştir.²⁸⁶ Hâkim, böylece objektif gerçeğe ulaşmak adına tarafların ortaya koymadığı husus ve olguları resen dikkate alabilir, hatta alması kanunen bir görev olarak kendisine yüklenmiştir.

Inga Markovits, *Justice in Lüritz: Experiencing Socialist Law in East Germany* adlı çalışmasında önce Sovyet askeri yönetimine, ardından DAC’a bağlı Lüritz adlı orta büyüklükte bir şehrin adliyesindeki dava dosyalarını inceleyerek DAC gündelik hayatını ortaya koymuştur. **Markovits**, DAC’ın ülke genelinde sosyalist adaleti mahkeme çıktılarını, argümanları, verilen cezaları sıkı bir şekilde karşılaştırarak tek tipleştirme politikası nedeniyle bu şehirdeki yargı uygulamalarının diğer DAC şehirlerini temsil

²⁸² YILMAZ, s. 332.

²⁸³ YILMAZ, s. 396.

²⁸⁴ MARKOVITS, 1996, ss. 2279, 2280. YILMAZ, ss. 355-357.

²⁸⁵ YILMAZ, s. 346.

²⁸⁶ YILMAZ, s. 353.

edeceğini iddia etmiştir.²⁸⁷ Çalışmanın bulgularına göre FAC'ın aksine DAC mahkemeleri bireysel anlaşmazlıkları çözmekle yetinmemiş, bunların ardındaki toplumsal gerilimleri de çözmeye çalışmıştır. Mahkemelerde halka yabancı olan profesyonel hukuk dili yerine gündelik Almanca kullanılmıştır.²⁸⁸

Söz konusu yargı pratiklerinde hukuk uygulayıcılarının söyleminde içlerinde yetiştikleri, yoğuruldukları, yaşadıkları ideolojinin bir sonucu olarak kamu yararı ön plana çıkmaktadır. Yargı makamlarınca adalet, kamu düzenine ve benzeri kavramlara yüklenen anlam ile yargılama sırasında başvuru ilkelere sosyalist bir söylemsel formasyonda kapitalist bir söylemsel formasyondakinden farklılaşır. Kapitalist toplumsal formasyonlarda farklı bir yargılama ve yorumlama biçimi, dolayısıyla farklı bir söylemsel süreç göze çarpmaktadır.

4.3. Yargıda Kapitalist Yorum

Hukuk ideolojisi ve hukuki söylem içerisinden hukuk dili kişilerin üstünde, genel ve tarafsız; yargılama süreci ise olağan ve teknik bir meseledir.²⁸⁹ Ancak hukuk ideolojisi ile maddi gerçeklik kapitalist yargılama faaliyetlerinde hukukun uygulanması noktasında çatışmaktadır. **Pêcheux**'ün yaklaşımı takip edildiğinde hukukçu özne kapitalist bir

²⁸⁷ MARKOVITS, 2010, ss. 3,4.

²⁸⁸ MARKOVITS, 2010, s. 5.

²⁸⁹ Duygu HATİPOĞLU AYDIN, *İşçilerin Hukuk Deneyimi*, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2018, s. 125.

toplumsal formasyon içerisinde belirli bir ideolojinin öznesi olarak belirli bir hukuki söylemin içerisinde konuşur. Marksizm'in sınıf ve ideoloji anlayışı esas alındığında hukukçunun bu noktada hukuki söylem içerisinde konuşurken genel itibarıyla sınıflı kapitalist toplum içerisinde egemen olan sınıf lehine yorumlama faaliyeti gerçekleştirdiği söylenebilir.

4.3.1. Kapitalist Yargılama Pratiğinde Sınıfın Etkisi

Donald Black, *Hukukun Hareket Tarzı* adlı eserinde çeşitli araştırmalara başvurarak failin sınıfı doğrultusunda suçlu bulunma, ceza alma, alınan cezanın miktarı, affedilme ve şartlı salıverilme ihtimalinin değişkenlik gösterdiğinden bahsetmiştir.²⁹⁰ Her sınıflı toplumda aynı duruma rastlanır. **Black**, pek çok referans vererek Antik Mezopotamya'dan Roma İmparatorluğu'na, 15. yüzyıl Peru'sundan, 1960'ların Meksika kırsalına dek bu hususu örneklendirir.²⁹¹ **Black**'in *hukukun dikey yönü* olarak dikkat çektiği bu husus hâkimlerin yorumlama pratiklerinin sınıfsallığına da temel teşkil eder. Kapitalist bir toplumsal formasyon olan 20. yüzyıl ABD'sinde yapılan çalışmalar da aynı doğrultudadır. Örneğin **Stevens H. Clarke** ve **Gary G. Koch**, çalışmalarında 1971'de Kuzey Carolina, Mecklenburg County ceza mahkemelerinde hırsızlıktan yargılanan 798

²⁹⁰ Donald BLACK, *Hukukun Hareket Tarzı*, Çev.: Hasan Basri Çifci, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2020, s. 37.

²⁹¹ BLACK, 2020, ss. 33-36.

sanığın hapis cezası alıp almamalarında sanıkların gelir düzeylerinin belirleyici faktörlerden biri olduğunu saptamışlardır.²⁹²

Ivan Jankovic, California, Sunshine County ceza mahkemelerinde 1969-1974 tarih aralığına yönelik yapılan araştırmaya dayanarak alkollü araç kullanımı bakımından alt sınıftan ve beyaz olmayan ırktan kimselere verilen cezaların daha ağır olduğuna dikkat çekmiştir.²⁹³

Alan J. Lizotte, Chicago mahkemelerinde 1971 yılında açılan 881 ceza davasını veri olarak işçilerin ve beyaz olmayanların tutuklu yargılanma olasılıklarının beyaz mülk sahiplerine oranla iki kat yüksek olduğunu; ayrıca, işçilere ve beyaz olmayanlara daha uzun süreli hapis cezaları verildiğini saptamıştır.²⁹⁴

Candace Kruttschnitt, Kuzey California’da 1972-1976 yılları arasında şartlı tahliye edilen 1034 kadın sanığın dosyalarını inceleyerek barışı bozma ve uyuşturucuya ilişkin suçlardan hüküm giyen siyah kadınların beyazlardan ve sosyal yardım alan kadınlar ile sahtecilikten hüküm giyen düşük gelirli kadınların diğer kadınlara nazaran daha ağır cezalar aldığı sonucuna ulaşmıştır.²⁹⁵

²⁹² Stevens H. CLARKE ve Gary G. KOCH, “The Influence of Income and Other Factors on Whether Criminal Defendants Go to Prison”, *Law and Society Review*, Güz 1976, Cilt: 11, Sayı: 1, ss. 57-92.

²⁹³ Ivan JANKOVIC, “Social Class and Criminal Sentencing”, *Crime and Social Justice*, Güz-Kış 1978, Sayı: 10, ss. 9-16.

²⁹⁴ Alan J. LIZOTTE, “Extra-Legal Factors in Chicago's Criminal Courts: Testing the Conflict Model of Criminal Justice”, *Social Problems*, 1978, Cilt: 25, Sayı: 5, ss. 564-580.

²⁹⁵ Candace KRUTTSCHNITT, “Social Status and Sentences of Female Offenders”, *Law & Society Review*, 1980-1981, Cilt: 15, Sayı: 2, ss. 247-266.

Terence P. Thornberry, 1945 doğumlu ve en az on yaşından on yedi yaşına kadar Philadelphia’da yaşamış erkekler arasından çocukluğunda suça sürüklendiği tespit edilen 3475’ini analiz etmiş, en azından bu çalışma bakımından çocuk adalet sisteminde düşük sosyoekonomik statüdekilere daha sert davranıldığını tespit etmiştir.²⁹⁶

Ronald A. Farrell, Amerika Birleşik Devletleri’nde 1960 yılı itibarıyla 1 milyon nüfuslu bir yargı çevresinde beş yıllık süre içerisinde o dönem suç sayılan erkek erkeğe cinsel ilişki suçundan yargılan 108 sanığı örneklem almış, bu fiilden yargılananların orantısız şekilde genellikle “alt sınıf”tan olduklarını, daha yüksek statülü erkekler açısından fiilin mahkemeye taşınma oranının düşük olduğunu ve her halükarda “alt sınıf”tan olanların yüksek statülülere göre daha ağır cezalar aldıklarını tespit etmiştir.²⁹⁷

Debra S. Emmelman, 1984-1988 tarihleri arasında yoksul, “alt sınıf”tan sanıkların müdafiliğini üstlenmeyi amaçlayan kâr amacı gütmeyen özel bir şirket üzerinde saha araştırması yapmış, şirket mensubu müdafilerin tipik jüri, hâkim, tanık ve yoksul sanık hakkındaki sınıf temelli düşüncelerini kaydetmiş ve **Black**’in *hukukun dikey yönüne* ilişkin tezini desteklemiştir.²⁹⁸ **Emmelman**, tipik yargılama makamlarının “orta sınıf” sayıldıklarını, “orta sınıf” deneyimlerine, bu sınıfın bakış açısına sahip olmalarının, ekonomik ve politik *status quo*’yu kabul etmelerinin ve dayatmalarının beklendiğine değinerek sözü müdafilere vermiştir:

²⁹⁶ Terence P. THORNBERRY, “Race, Socioeconomic Status and Sentencing in the Juvenile Justice System”, *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 1973, Cilt: 64, Sayı: 1, ss. 90-98.

²⁹⁷ Ronald A. FARRELL, “Class Linkages of Legal Treatment of Homosexuals”, *Criminology*, 1971, Cilt: 9, Sayı: 1, ss. 49-68.

²⁹⁸ EMMELMAN, ss. 1-20.

“Nora (kırklı yaşlarının başında, ciddi suç davalarına bakması için ruhsatlandırılmış yedi yıllık emektar): [Tipik jüri] orta sınıftır. Hayat tarzları, adalet sistemi ile ilgili deneyimleri, suç tecrübeleri müvekkillerimizden hayli farklıdır –bunlar çoğu durumda hiç suçla itham edilmemiştir. En büyük problem sanırım müvekkillerimizle aralarında dağlar kadar fark olması. Yani, müvekkillerimiz kendi denkları tarafından değil, başka bir sosyal tabaka tarafından değerlendiriliyor.... [Hâkimler ise] kariyerleri tarafından yönlendirilirler. Terfi arzusuyla. Hâkimler seçmenler tarafından tasvip edilmelidirler. Ve gerçekten kendilerini halkın gözüne sokacak hiçbir şey yapmak istemiyorlar. Her şeyden önce dikkat çekmek istemiyorlar. İkincisi, kendi terfileriyle alakadarlar.

(Araştırmacının 7.7.85 tarihli saha notlarından): Güne Karl [ölüm cezası talepli davalar dışında her türlü ceza davasını ele almak üzere ruhsatlandırılmış altı buçuk yıllık emektar]... ve iki hukuk stajyeri ile başladım... Bize hâkimlerin “prima donnas” [elitist ve toplumsal görgü kurallarına karşı son derece duyarlı] olduğunu ve iki hâkimi üzmemek için bir yol bulması gerektiğini söyledi”²⁹⁹

Anılan çalışmalar mahkemelerin sanığın sınıfına göre değişkenlik gösteren kararlarında ağırlıklı olarak sanığın kefalet ödeyebilme, etkili bir müdafî tutabilme, hâkimde ve jüride empati uyandırabilme durumuna, suç geçmişine vb. odaklanmaktadır. Çalışmalar sanığın mensubu olduğu sınıfın jüride ve hâkimde bir izlenim oluşturduğunu, kararlara tesir ettiğini göstererek dolaylı olarak yorumlama pratiklerine de dokunduğunu göstermektedir. Neticede bu örneklerde ortada hukuk ideolojisi bakımından herkes için

²⁹⁹ EMMELMAN, s. 7.

eşit görünen hükümler mevcutsa da hükümlerin olaya uygulanması noktasında bir taraflılık göze çarpmaktadır.³⁰⁰

Türkiye’den bir örnek verilecek olursa **Duygu Hatipoğlu Aydın**, Ekim 2016-Ekim 2017 tarihleri arasında Türkiye’deki çeşitli illerden toplam 20 işçiyle ve 8 işçi avukatıyla görüşmeler yaparak işçilerin hukuk deneyimlerini incelemiştir. İncelemeye göre işçilerin içinde yaşadıkları maddi gerçeklik ile karşılaştıkları hukuki gerçeklik çatışmaktadır. Söz konusu çatışma işçilerin deneyimine yargılama pratiğinde bizzat kanun hükümlerinin somut olaya uygulanmaması şeklinde de yansımaktadır. Çalışmada görüşülen bazı işçiler kanun mevcut olsa bile bazı yargıçların kanunu uygulamamasından

³⁰⁰ Hukukun bütünüyle bir sınıfın baskı aracı olmadığı sınıf mücadelesinin bir alanı olarak da kullanılabileceği unutulmamalıdır. Eleştirel Irk Çalışmaları, bir eşitsizlik faktörü olarak ırk, toplumsal cinsiyet ve sınıf ayrımcılığı kesişimselliği içerisinde ele alan araştırmalar yürütmektedir. Araştırmalar kapsamında beyaz olmayanların sistemsal olarak ekonomik ve eğitimsel dezavantajlarla doğdukları, beyazlığın imtiyazlı bir sınıf olarak saptandığı ve beyazların beyaz olmayan ırklar karşısında gördükleri ayrıcalıklı muamelelerin eleştirildiği görülmektedir. Bkz. Anoosh W. KHAN, “Critical Race Theory: The Intersectionality of Race, Gender and Social Justice”, *PUTAJ Humanities and Social Sciences*, 2016, Cilt: 23, Sayı: 1, ss. 1-9. Elizabeth HINTON, LeShae HENDERSON, Cindy REED, *An unjust burden: The disparate treatment of Black Americans in the criminal justice system*, Vera Institute of Justice, New York, 2018. Yüksek Mahkeme kararlarında ırkların sınıf gibi ele aldığına yönelikler örnekler vardır. Örneğin *Hernandez v. Texas* (1954) davasında Meksika asıllı kişilerin beyazlardan farklı ve ayrı bir sınıf olduğuna vurgu yapılmıştır. *Shelley v. Kraemer* (1948), *Hernandez v. Texas* (1954), *Brown v. Board of Education* (1954), *Bailey v. Patterson* (1962), *Loving v. Virginia* (1967), *Batson v. Kentucky* (1986) gibi davalar ırkçılığa maruz kalan toplumsal gruplar ve maruz kaldıkları ırkçılığın hukuki mücadelesini yürütenler açısından önemli hukuki ve belki de Yüksek Mahkeme’nin nitelediği anlamda “sınıfsal” kazanımlar olarak gözden kaçırılmamalıdır.

yakınmaktadır.³⁰¹ Görüşülen avukatlardan biri ise çalışma saatlerinde kanuni sınırın aşıldığı durumlarda yargıçların gösterdiği taraflı tutuma dikkat çekmektedir. Buna göre yargıç hakkaniyet indirimine hükmederken işçi aleyhine taraflı davranmaktadır.³⁰²

Sosyolojik çalışmaların gösterdiği üzere kapitalist toplumsal formasyonlarda sınıfsal konumunun yargılama faaliyetlerinde belirleyici bir işlevi olabilmekte ve sınıfların hukukla kurdukları ilişkiler birbirinden farklı şekilde ortaya çıkabilmektedir.

4.3.2. Yargıda Kapitalist Yorumun Çağdaş Düşünsel Temelleri

Chicago Okulu, Avusturya Okulu ve Virginia Okulu gibi hukukun ekonomik analizine yönelik yaklaşımlar yargıdaki taraflı kapitalist yoruma ilişkin beklentilerin düşünsel zeminini ortaya koyar. Her üç okul da Keynesçiliğe, refah devleti fikrine, devlet müdahaleciliğine karşı konumlanmış ve metodolojik açıdan bireycidir.³⁰³

Genel itibarıyla bakılırsa Chicago Okulu'na göre bireylerin piyasa ve piyasa-dışı davranışları, tatmini rasyonel biçimde artırmaya yönelir, hukuk kuralları ise davranışları fiyatlandırır, karşılık geldikleri fiyat dürtüleriyle anlamlandırılırlar. Hukuk toplumsal refah veya zenginliği, ekonomik etkinliği sağlamak için bir araçtır ve önemli olan yargılamada verilen kararın toplumsal servete etkisidir.³⁰⁴ Nitekim *common law*

³⁰¹ HATİPOĞLU AYDIN, 2018, s. 132.

³⁰² HATİPOĞLU AYDIN, 2018, s. 142.

³⁰³ Muzaffer DÜLGER, *Hukuka Ekonomik Yaklaşımın Toplumsal Dayanakları*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2020, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 233.

³⁰⁴ DÜLGER, 2020, s. 77.

yargıçları da verdikleri kararlarla servetin dağılımında rol almışlardır. Öyleyse yasa koyucu ve yargı organları devlet müdahalesini azaltarak piyasa kurallarını işletmelidir.³⁰⁵

Chicago Okulu'na yakın Hukuk ve Ekonomi Okulu'nun kurucularından **Richard Allan Posner** Birleşik Devletler Temyiz Mahkemesi'ne neoliberal politikalar izleyen **Ronald Reagan** hükümeti döneminde yargıç olarak seçilmiştir. Okulun bir diğer önde gelen ismi **Guido Calabresi** ise 1994 yılında **Bill Clinton** tarafından Birleşik Devletler İkinci Temyiz Mahkemesi'ne yargıç olarak aday gösterilmiş ve yargıçlığı senato tarafından onaylanmıştır. Fikirleri neoliberal ekonomik tezlerle örtüşen bu yargıçlar neoliberal ideolojinin sözcüleri olarak belirli bir ekonomi-politikaya karşılık gelecek biçimde belirli bir zamanda kendilerine önemli yargısal pozisyonlar edinebilmiştir. **Posner** ve **Calabresi**'nin mensubu olduğu Hukuk ve Ekonomi Okulu, siyasal ve toplumsal sistemin işleyişinde piyasa olgusuna merkezi bir konum verir. Ekole göre hukukun rolü piyasanın olağan işleyişini sağlamaktır. Mahkemelerden özel hukuk kurallarını piyasanın gerekliliklerine göre yorumlaması beklenir.³⁰⁶ **Posner**'a göre altında servet maksimizasyonunun yattığı etkinlik/verimlilik (*efficiency*) kavramı hukukçulara rehberlik edecek normatif bir ölçüttür.³⁰⁷ Anılan kavram ve ardındaki servet maksimizasyonu ilkesi, yargısal kararın verilmesinde adalet gibi anlamı müphem bir kavram yahut diğer etik teorilerinin yerine savunulabilir tek kriterdir.³⁰⁸

Virginia Okulu veya Kamu Tercihi Teorisi kamu yararının bir madden ibaret olduğunu vurgulayarak, yine devletin ekonomiye müdahalesine karşıt bir tutum sergiler. Okula göre devlet, piyasa aksaklıklarını düzeltmekte başarısızdır ve devletin ekonomiye

³⁰⁵ DÜLGER, 2020, s. 78. AKMAN, 2016, s. 128.

³⁰⁶ AKMAN, 2016, s. 127.

³⁰⁷ DÜLGER, 2020, ss. 111, 129.

³⁰⁸ DÜLGER, 2020, s. 138.

müdahalesi anayasal hükümlerle sınırlandırılmalıdır.³⁰⁹ Çünkü özel ekonomide özel çıkarın maksimizasyonu hedeflenirken kamu ekonomisinde de kamu çıkarının maksimizasyonu değil, politikacıların ve politikadan nemalanacak grupların çıkarlarının maksimizasyonu hedeflenmektedir.³¹⁰ Devletin yargı hizmetlerini üstlenmek dâhil görev ve fonksiyonlarındaki artış bir noktadan sonra topluma fayda sağlamamaktadır.³¹¹

Devletin ekonomik müdahalesini ve sosyal adaleti reddederek girişimciliğin önemini vurgulayan Avusturya Okulu³¹² içerisindeyse özellikle **Friedrich August von Hayek**'in ismi öne çıkmaktadır. **Hayek**'e göre *modern yasalar ve adalet prensipleri, topluma uzun süre rehberlik etmiş ve sosyal hayatı mümkün kılmış olan kurallar manzumesinin neticesinde evrimsel olarak gelişmiştir.*³¹³ **Hayek** iki tür yasadán bahsetmektedir: Birincisi seçilmiş makamların yaptığı düzenlemelerden ikincisi ise özgür bir toplumun üyelerinin genel davranış kurallarını kabul ederek hangilerinin adil olduğuna dair tezahürlerinden, yani *adil davranış kurallarından* ibarettir. Yargıcın fonksiyonu ikinci tür yasaların işletilmesinde belirir; onun rolü toplumun beklentisi doğrultusunda *yeni yasalar yaratmak değil*; toplumda kendi düzeni hâlihazırda işleyen *adalet kurallarının*, toplumun evrimsel olarak bugüne dek getirdiği adil davranış

³⁰⁹ Coşkun Can AKTAN, *Kamu Tercihi İktisadı ve Anayasal Politik İktisat*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2019, s.12. DÜLGER, 2020, ss. 211, 217.

³¹⁰ AKTAN, 2019, s.21.

³¹¹ AKTAN, 2019, s. 46.

³¹² DÜLGER, 2020, ss. 158, 159.

³¹³ Eamonn BUTLER, *Hayek: Çağımız İktisat ve Siyaset Felsefesine Katkısı*, Çev.: Yusuf Ziya Çelikkaya, Liberte Yayınları, Ankara, 2001, s. 40.

kurallarının *gerçekten ne olduğunu keşfetmektir*.³¹⁴ **Hayek**'e göre yargıç, kararlarına hukukun yalnızca lafzını izleyen salt mantıksal çıkarımlarla varamaz, ceza hukukunda dahi kurallar açık görünse bile genel adalet duygusuyla **-Hayek** söz konusu olduğunda bundan kendiliğinden doğan ve işleyen piyasaya düzeni anlaşılır- çatışyorsa genel düzen üzerindeki toplam etkiyi de dikkate alarak genel rıza elde edebilecek bazı yazılı olmayan kuralları olaya tatbik edebilmelidir.³¹⁵ **Hayek**'in kapitalist yargıcı kendiliğinden var olmuş ve kendiliğinden işleyen bir düzeni sürdürmekle ve işletmekle görevli olduğundan tarafsız görünür; ancak söz konusu düzen serbest piyasa olduğunda yargıcın serbest piyasayı korumak için yaptığı ilkesel tercih ve yorumlama faaliyeti her kararda bir şekilde sermaye sınıfının çıkarlarını korurken emekçi sınıfının aleyhinde sonuç doğuracaktır. Nitekim liberal ve metodolojik bireyciliği savunan **Hayek**'e göre asıl tehdit birey değil, piyasa düzeninin işleyişini tahrip etmeye çalışan örgütlü gruplar, yani hakkını arayan örgütlü bir emekçi sınıfıdır.³¹⁶

Bahsedilen ekoller neoliberal ideolojinin karşılığı olmuşlardır. Neoliberalizmin Türk hukuku üzerine etkilerine bir sonraki bölümde değinilecektir. Ancak kapitalizmin bu yeni formu hâkim olduğu her devlette hukuku kamu teşebbüslerini özelleştirme, yabancıları yatırım ve temellüğe teşvik, ticaret üzerindeki sınırlamaları azaltma hedeflerine yönlendirmiştir.³¹⁷ **Wendy Brown**'ın ifadesiyle “*neoliberal hukuk aklı*,

³¹⁴ Friedrich A. HAYEK, *Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük: Kurallar ve Düzen*, Çev.: Atilla Yayla, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994, s. 132. BUTLER, 2001, ss. 40-42.

³¹⁵ HAYEK, 1994, ss. 174-176.

³¹⁶ Friedrich A. HAYEK, *Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük: Özgür Bir Toplumun Siyasi Düzeni*, Çev.: Mehmet Öz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997, s. 133.

³¹⁷ Wendy BROWN, *Halkın Çözülüşü: Neoliberalizmin Sinsi Devrimi*, Çev.: Barış Engin Aksoy, Metis Yayınları, İstanbul, 2021, s. 175.

sermayenin haklarını güvenceye almak ve rekabeti yapılandırmakla yetinmeyip, siyasi hakları, yurttaşlığı ve bizatihi demokrasinin sahasını ekonomik olarak biçimlendirir”, reformlarla işçi ve tüketici birliklerini sermaye grupları karşısında güçsüzleştirir.³¹⁸

Brown neoliberal hukuk aklını yargı kararlarıyla örnekendirir. Misal Birleşik Devletler Yüksek Mahkemesi *Citizens United v. Federal Election Commision* davasında 21 Ocak 2010 tarihli kararında şirketlerin, adaylara siyasal seçim propagandalarında verebileceği desteği ve finansmanı sınırlandıran düzenlemeleri ifade özgürlüğüne aykırı bulmuştur. Kararda “*şirketlere kayıtsız şartsız siyasi söz söyleme hakkına sahip bir şahıs muamelesi*” yapılmış ve “*şirket kaynaklı paranın seçim sürecini istila etmesine*” izin verilmiştir.³¹⁹

Mahkeme, ifade özgürlüğünü şirketleri kapsayacak şekilde yorumlamıştır. Söz konusu yorum, ortaya çıkardığı sonuç bakımından sermaye sınıfını emekçiler karşısında bir kez daha güçlendirmiştir. Yine Birleşik Devletler Yüksek Mahkemesi *AT&T Mobility LLC v. Concepcion* davasında 27 Nisan 2011 tarihli kararıyla şirketlerin toplu davalardan kurtulmasını sağlamıştır. Davada *AT&T Mobility* aleyhinde aldatıcı reklam yapmaktan şikâyetçi olunmuş bireysel tahkim yerine toplu tahkim yoluna gidilmek istenmiştir. Ne var ki *AT&T Mobility* standart tüketici sözleşmelerinde toplu davadan feragat hükmüne yer vermiştir. Dava Birleşik Devletler Yüksek Mahkemesi’nden Kaliforniya Yüksek Mahkemesi’ne gelmiş, Mahkeme burada ölçüsüzlük (*unconscionability*) doktrini işleterek bu tür bir hükmün eyalet hukukunca ölçsüz olduğuna ve toplu tahkimin mümkün olduğuna hükmetmiştir.³²⁰ Birleşik Devletler Yüksek Mahkemesi’nde ise bu

³¹⁸ BROWN, s. 176.

³¹⁹ BROWN, s. 176. “*Citizens United v. Federal Election Commision*”, Birleşik Devletler Yüksek Mahkemesi, No.: 08-205, Karar Tarihi: 21.01.2010.

³²⁰ Adam LIPTAK, “*Supreme Court Weighs Class-Action Suits*”, *New York Times*, 9.11.2010.

doktrin işletilmemiştir. Toplu tahkim, Federal Tahkim Yasası ile uyumsuz ve tahkimin temel nitelikleriyle uyumsuz görülmüştür.³²¹ Anılan karar emsal gösterilerek alt mahkemelerde çok sayıda toplu dava geri çevrilmiştir. **Brown**'a göre böylece yargı eliyle işçi ve tüketicinin hukuki direnişi fiilen etkisiz hâle getirilmiştir. Örgütlü emeğin gücü eyalet düzeyinde ve federal düzeyde hem yasama yoluyla hem de çeşitli kararlar vasıtasıyla, yargı yoluyla kırılmıştır.³²² Görüldüğü üzere yargıya yansıyan kolektif hak arayışına karşı tutum düşünsel temelini hukukun ekonomik analizine yönelik metodolojik bireyci yaklaşımlarda bulmaktadır. Söz konusu yaklaşımlar ise kapitalist, neoliberal ekonomi-politikaya denk düşmekte, hukuku ve içine aldığı hukuk uygulayıcılarını egemen bir ideoloji olarak içten içe sarmalamaktadır.

Türkiye açısından bakıldığında yargının ve en önemlisi de Yargıtay'ın kamuyu, ekonomik düzeni ve toplumsal barışı koruma söyleminin işçi aleyhinde sonuçlar doğurduğu görülmektedir. Bu husus ise bir sonraki bölümde detaylandırılacaktır.

Gabini andıran bir doktrin olan ölçsüzlük (*unconscionability*) doktrine göre sözleşmenin tarafları arasında makul görülemeyecek bir ölçsüzlük ortaya çıkması durumunda sözleşmenin kısmen veya tamamen iptali söz konusu olur.

³²¹ “AT&T Mobility LLC v. Concepcion”, Birleşik Devletler Yüksek Mahkemesi, No.: 09-893, Karar Tarihi: 27.04.2011.

³²² BROWN, s. 177.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE MAHKEME KARARLARINDA SINIFSAK YORUM

Türkiye’de mahkeme kararlarına yansıyan yorumun Marksist bağlamda ideolojik mahiyetini açığa çıkarmak için Türk hukukuna ilişkin Marksist bir ekonomi-politik incelemesine gerek duyulmuştur. Buradan hareketle ilk olarak Türk hukuk sisteminin ekonomi-politiğe paralel olarak geçirdiğı yapısal dönüşümlere ilişkin bir özet ve bu doğrultuda Türk hukukunun sınıfsal mahiyeti sunulacaktır. Ardından **Pêcheux**’nün söylem anlayışı dikkate alınarak yapılan söylem çözümlemesi Yargıtay içtihatlarında kendisine yer bulan işçi lehine yorum ilkesi ile fiili olarak kendini gösteren işveren lehine yorum uygulaması üzerinden gerçekleştirilecektir.

1. TÜRK HUKUKUNUN SINIFSAK MAHİYETİNE GİRİŞ

Hukukun ve hukukta yorumun sınıfsal ve ideolojik incelemesi ortaya konulduğuna göre sıradaki inceleme konusu Türkiye’de hukukun sınıfsal konumu ve hukuk uygulayıcılarının özellikle mahkeme kararlarına yansıyan yorumlama faaliyetlerindeki sınıfsal tercihleridir.

Türkiye, ağır dış borçlanmalara sahip, tarıma dayalı, sanayisi gelişmemiş, yoğun biçimde yabancı sermayenin etkisi altındaki bir yarı-sömürge sayılabilecek Osmanlı

İmparatorluğu'nun üzerine oluşmuş bir devlettir.³²³ Osmanlı burjuvazisi ticarete dayalı, komprador ve büyük ölçüde gayrimüslimlerden müteşekkildir, dolayısıyla ulusal bir kapitalist devleti dayatmaz. Bu nedenle ulusal bir sanayinin yokluğu imparatorluğun son yıllarında siyasileri Amerika Birleşik Devletleri, Almanya veya İngiltere manda ve himayesini çare görmeye sevk etmiştir.³²⁴ Bir başka eğilim devletin koruma, teşvik ve müdahalesiyle milli bir sanayi burjuvazisi yaratmayı savunan, 1920'lerin sonuna kadar denenip verim sağlamadığı anlaşılan "Milli İktisat" okuludur.³²⁵ Sanayinin gelişmemiş olduğu Osmanlı toplumunda işçi sınıfı ise kendisini özellikle imalathanelerde, tersanelerde, şantiyelerde, tarımda ve madencilikte göstermiştir.³²⁶ Emekçilerin alacak taleplerine yahut iş bırakma eylemlerine yönelik yasaklayıcı tutum fermanlarda ve 1845 tarihli Polis Nizamnamesi'nde alenen görülür.³²⁷ 1908'de imparatorluk geneline yayılan yoğun grev ve işçi hareketlerine bir tepki olarak çıkarılan, 1936 yılına kadar Cumhuriyet döneminde de yürürlükte kalan 1909 tarihli Tatil-i Eşgal Kanunu ile greve gidilebilmesi için uzlaştırmaya başvurma, uzlaşamama üzerine grev kararının hükümete bildirilmesi koşulu getirilmiş ve kamu hizmeti sunan kurumlarda sendikalaşma yasaklanmıştır.³²⁸ **Korkut**

³²³ Korkut BORATAV, *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2002*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 9. Baskı, 2005, ss. 19-21.

³²⁴ BORATAV, s. 23.

³²⁵ BORATAV, ss. 26-27.

³²⁶ Yıldırım KOÇ, *Yanlış-Doğru Cetveli: İşçi Sınıfı Tarihi Yazımında İnatçı Hatalar*, Epos Yayınları, Ankara, 2010, s.63.

³²⁷ KOÇ, 2010a, ss. 65-67. Şehmus GÜZEL, *Türkiye'de İşçi Hareketi: Yazılar-Belgeler*, Sosyalist Yayınlar, İstanbul, 1993, ss. 21-39.

³²⁸ GÜZEL, 1993, ss. 77, 78. KOÇ, 2010a, s. 85. BORATAV, s. 30.

Boratav'ın da ifade ettiği üzere Tatil-i Eşgal Kanunu sınıf mücadelesi karşısında sermaye lehine bir düzenleme olarak yer almaktadır.³²⁹

Cumhuriyetin ilk yıllarına, milli mücadele yıllarında kısmen uygulanan “Milli İktisat” tezi hâkim olmuştur. Bu doğrultuda sanayileşme devlet eliyle yerli ve milli bir burjuvazi yaratarak gerçekleştirilmek istenmiş, birçok mal ve hizmetin üretim ve ithali önce devlet tekeline alınmış, daha sonra yerli ve yabancı şirketlere devredilmiştir.³³⁰ 17 Şubat 1923 tarihinde toplanan İzmir İktisat Kongresi, anti-emperyalist bir ulusal kurtuluş mücadelesinin ardından yerli sermaye ve milli burjuvazinin çıkarlarının yanı sıra yabancı sermaye gruplarına da kucak açan bir “Milli İktisat” yaklaşımını yansıtmıştır.³³¹ Sınıf uzlaşmazlıklarının kararlarına yansıdığı Kongre’de işçiler yeterince temsil edilmemiş, Kongre büyük ölçüde ticaret burjuvazisinin ve toprak sahiplerinin yönetiminde kalmış, sermayenin çıkarları korunmaya çalışılmıştır.³³² Kongrede işçiler lehine alınan bazı kararlar da uygulamaya aktarılamamıştır.³³³

1925 tarihli Takrir-i Sükûn Kanunu’nun “*irticaa ve isyana ve memleketin nizamı içtimaisini ve huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlâlâ bâis bilûmum teşkilât ve tahrika ve teşvikat ve teşebbûsat ve neşriyatı Hükümet, Reisicumhurun tasdikiyle, resen*

³²⁹ BORATAV, s. 31.

³³⁰ BORATAV, s. 40.

³³¹ Semyon İvanoviç ARALOV, *Bir Sovyet Diplomatinin Türkiye Anıları 1922-1923*, Çev.: Hasan Ali Ediz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 8. Baskı, 2020, ss. 226, 227. BORATAV, s. 42.

³³² GÜZEL, ss. 125, 126. BORATAV, s. 46. Yalçın KÜÇÜK, *Türkiye Üzerine Tezler*, Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2006, s. 31.

³³³ Cahit TALAS, *Toplumsal Ekonomi: Çalışma Ekonomisi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 7. Baskı, 1997, s. 243.

ve idareten mene mezundur” şeklindeki maddesi doğrudan bu yönde bir hüküm içermediği hâlde uygulamada emekçilerin sınıf siyaseti yürütmesini ve savaş yıllarında dahi sürmüş mücadelelerini, ayrıca Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nda toplanan İstanbul komprador burjuvazisinin siyasal muhalefetini Anadolu burjuvazisi lehine önlemeye yönelmiştir.³³⁴ Yine 1920 tarihli Hıyanet-i Vataniye Kanunu sosyalist düşüncüyü cezalandıracak biçimde yorumlanarak uygulanmıştır.³³⁵ 1927 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu ise sınai işletmelere sağladığı geniş muafiyet, imtiyaz ve teşviklerle yine milli bir sanayi burjuvazisi yaratma ve olanı güçlendirme amacını ifade etmiştir.³³⁶ Söz konusu örnekler Türkiye’nin artık kapitalist bir toplumsal oluşum olarak hukuki üstyapısının belirdiğini göstermektedir.

Teşviklere rağmen beklenen sanayileşmenin gerçekleşmemesi, Türkiye gibi az gelişmiş hammadde ihracatçısı ülkelerde hammadde fiyatlarındaki düşme nedeniyle ihracattaki reel alım gücüne paralel olarak ithalat kapasitesinin daralması ve dışa kapanmaya yol açan, devletleri dış ticareti denetlemeye sevk eden 1929 Buhranı gibi etkenler iktisat politikalarını 1930-1939 döneminde korumacılık ve devletçiliğe evirmiştir.³³⁷ Korumacılık ve devletçilik kapsamında devlet, kapitalist gelişme modelinin bir parçası olarak büyük bir toplumsal artığa sınai birikim adına el koymuş ve büyük sermaye gruplarına kazanç sağlamıştır.³³⁸ 1929 Gümrük Tarifesi Kanunu korumacı politikanın ürünü olarak gümrük vergilerinde artış öngörerek yerli, ulusal, özel sanayiye

³³⁴ KÜÇÜK, 2006, ss. 21-23. Yalçın KÜÇÜK, *Aydın Üzerine Tezler V*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1988, s. 309.

³³⁵ Çetin ÖZEK, 141-142, Ararat Yayınevi, İstanbul, 1968, ss. 113-116.

³³⁶ BORATAV, s. 48. KÜÇÜK, 2006, s. 32. ÖZEK, s. 138.

³³⁷ BORATAV, ss. 61-64.

³³⁸ BORATAV, s. 65.

teşvik etmeye yönelmiştir.³³⁹ Anılan dönemde devlet, yatırım ve fiyat politikasını saptayarak liberal düzen içinde güvene kavuşamayan özel teşebbüse güven vermiş, güçsüz kapitalizmi emekçi eylemleri ve sınıf bilincinin oluşumu karşısında korumayı amaçlamıştır.³⁴⁰ Bu bağlamda liberal, burjuva değerlerle bezenmiş Zanardelli İtalyan Ceza Kanunu esas alınarak hazırlanan 1926 tarihli Türk Ceza Kanunu’nda yapılan 1936 değişikliği faşizm döneminin 1930 tarihli Rocco İtalyan Ceza Kanunu’nun maddelerini örnek almıştır.³⁴¹ Böylece Türk Ceza Kanununa, 1930 tarihli Rocco İtalyan Ceza Kanunu’nun 270. ve 272. maddelerini örnek alan ünlü 141 ve 142. maddeler girmiştir. 141. maddenin ilk hâli şu şekildedir:

“Memleket dâhilinde içtimai bir zümrenin diğerleri üzerinde tahakkümünü şiddet kullanmak suretiyle tesis etmeye veya içtimai bir zümreyi şiddet kullanarak ortadan kaldırmaya veya memleket dâhilinde teşekkül etmiş iktisadi veya içtimai nizamaları şiddet kullanarak devirmeye matuf cemiyetleri tesis eden, teşkil eden, tanzim eden veya sevk ve idare eden kimse beş seneden on iki seneye kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır.

Memleket dâhilinde cemiyetin siyasi ve hukuki herhangi bir nizamını şiddet kullanarak ortadan kaldırmak gayesi ile cemiyetler tesis eden, teşkil eden, tanzim eden veya şevki idare eden kimseye de aynı ceza verilir.

³³⁹ Bilsay KURUÇ, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, ss. 53, 54.

³⁴⁰ ÖZEK, ss. 141-142.

³⁴¹ ÖZEK, s. 121.

Bu cemiyetlere iştirak eden bir kimse bir seneden üç seneye kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır.

Yukarıdaki fıkralarda görülen haller haricinde memlekette milli hissiyatı sarsmaya veya zayıflatmaya matuf cemiyetleri tesis eden, teşkil eden veya sevk ve idare eden kimse bir seneden üç seneye kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır.

Mezkûr cemiyetlere iştirak eden kimseye altı aydan iki seneye kadar hapis cezası verilir.

Dağılmaları emredilmiş olan yukarıdaki yazılı cemiyetleri sahte nam altında veya muvazaa şeklinde de olsa yeniden teşkil edenler hakkında verilecek cezalar üçte birden eksik olmamak üzere arttırılır”.

142. maddenin ilk hâli ise şöyledir:

“Memleket dâhilinde içtimai bir zümrenin diğerleri üzerinde tahakkümünü şiddet kullanmak sureti ile tesis etmek veya içtimai bir zümreyi şiddet kullanarak, ortadan kaldırmak veya memleket dâhilinde teşekkül etmiş içtimai veya iktisadi nizamları şiddet kullanarak devirmek yahut memleketin siyasi ve hukuki herhangi bir nizamını yıkmak için propaganda yapan kimse bir seneden beş seneye kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır.

Propaganda, milli hissiyatı sarsmak veya zayıflatmak amacıyla yapılırsa, ceza altı aydan iki seneye kadar hapistir.

Yukarıda yazılı fiilleri methü istihsan eden kimse de aynı cezaya mahkûm olur”.

141. ve 142. maddeler işçi hareketlerinin gelişimine ve sınıf bilincinin oluşumuna paralel olarak 1936'dan itibaren 1938, 1946, 1949 ve 1951 yıllarında değiştirilmiş ve giderek ağırlaştırılmıştır.³⁴² Maddelerin ilk hallerinde yer alan cebir unsuru kaldırılmış, salt sınıfsal düzenin eleştirilmesi bile mahkûmiyet sebebi sayılmıştır.³⁴³

Yine 1936 tarihinde işçinin bireysel haklarını tanıyarak devlet güvencesine alan, fakat kolektif haklarını otoriter bir tutumla kısıtlayan ve ilgili İtalyan Kanunu'nu örnek alan İş Kanunu yürürlüğe girmiştir. İşçilerin bireysel haklarının kanunla güvence altına alınması karşısında kolektif haklarının kısıtlanması sermaye sahiplerine birikim güvencesi sağlamıştır.³⁴⁴ Aynı zamanda işçilerin bireysel haklarını güvence altına alan bir kanun, emeğin üretim içerisindeki etkinliğini ölçen bir kavram olarak verimliliği arttırmaya yöneliktir.³⁴⁵ Devlet eliyle geliştirilmeye çalışan sanayinin gidişatını aksatmamak adına grevi yasaklayan 1936 tarihli İş Kanunu, iş uyuşmazlıklarda zorunlu uzlaştırma ve zorunlu tahkim yollarına başvurulmasını öngörmüştür. 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu ise “sınıf esasına ve adına dayanan” cemiyetlerin teşkilini, sendikaları kapsayacak şekilde yasaklamıştır.

II. Dünya Savaşı'nın yarattığı ekonomik koşullar devlet eliyle milli bir sanayi burjuvazisi yaratma, devletçilik ve korumacılık politikalarıyla birleşerek serbest piyasa ekonomisinin işleyişine devlet müdahalesini artırmayı öngören kendi hukuki üstyapısını beraberinde getirmiştir. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, çalışma koşullarını hayli

³⁴² ÖZEK, s. 124. Halit ÇELENK, *141-142 Üzerine*, ANKA, Ankara, 1976, s. 13.

³⁴³ ÖZEK, ss. 186, 187. **Çetin Özek** buna örnek olarak **Çetin Altan**'ın “Bornova Savcısı Lütfen Dinleyiniz” ve “Ay'a Doğru” başlıklı yazıları ile **Atilla Bartınhoğlu**'nun “Oyalayıcılara Karşı” başlıklı yazısı nedeniyle görülmüş davaları göstermektedir.

³⁴⁴ KURUÇ, s. 82.

³⁴⁵ Verimliliğin tanımı ve artırılması hakkında bkz. TALAS, ss. 99-107.

ağırlaştıran Milli Korunma Kanunu, Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu, Varlık Vergisi Hakkında Kanun ve kısmen de olsa Örfi İdare Kanunu bu doğrultuda ortaya çıkmış ve bu amaçla bazı kanunlar nesnel olmayan kriterlerle uygulanmıştır.³⁴⁶

Savaş sonrasında savaşın sağladığı sermaye birikimi sayesinde güçlenen büyük toprak sahipleri ile sanayi ve ticaret burjuvazisi, artık devletin serbest piyasa ekonomisine müdahaleci tutumuna son vermesini istemiştir.³⁴⁷ Bu gruplarca önce 1945'te Milli Kalkınma Partisi, ardından 1946'da Demokrat Parti ekonomik liberalizmi benimseyen programlarıyla kurulmuş ve Türkiye çok partili siyasal sisteme geçmiştir. Çok partili siyasal yaşam ve emek ile sermaye grupları arasındaki çelişkilerin gizli örgütlenmeler üzerinden belirgin bir sınıf mücadelesine yol açacağı kaygısı 1946 yılında 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu'nda öngörülen sendika yasağının kaldırılmasını, aynı tarihte sosyal politikalarda gelişmeyi, İşçi Sigortaları Kurumu ve İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun, 1950 yılının başlarında iş mahkemelerinin teşkilini gerektirmiştir. 1947 tarihli İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkındaki Kanun ise sendikalarla ilgili grev ve siyasal faaliyet yasağı gibi mevcut yasakları teyit etmekle kalmıştır.³⁴⁸ Yine 1946'da Türkiye Sosyalist Partisi ve Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, **Gramsci** ve **Althusser**'in bahsettiği, mücadelenin üstyapıda da sürdürülmesi çabasına karşılık gelmektedir ki iki parti de kısa süre sonra Soğuk Savaş'ın da tesiriyle kendileriyle aynı politik çizgideki sendikalarla birlikte tehdit görülerek kapatılmıştır. 1929 Buhranı sonrasında belirginleşen korumacı politikalar liberal muhalefet nedeniyle gevşetilmiştir. 1950'de iktidara muhalefeti sırasında grev hakkını savunan Demokrat Parti gelmiş ancak grev hakkı

³⁴⁶ BORATAV, ss. 82-86.

³⁴⁷ ÖZEK, s. 149.

³⁴⁸ TALAS, s. 248.

tanınmamıştır. Yine de bu konu sürekli bir tartışma konusu olmuş; işçi sendikaları, öğretim üyeleri, muhalefet liderleri işçi hakları uğruna mücadele etmişlerdir.³⁴⁹

CHP ve DP hükümetleri dönemlerinde Türkiye kesintisiz olarak ve aynı yaklaşım içinde önce 1947 yılında hazırlanan Truman Doktrini, sonrasında da 1948’de uygulanmaya başlanan Marshall Planı ile ABD kaynaklı dış yardımlar almaya başlamıştır.³⁵⁰ İlerleyen yıllarda bunu Uluslararası Para Fonu’ndan (IMF) alınan dış borçlar izlemiştir. Yabancı sermaye yatırımları ve dış yardımların etkisiyle pazar ekonomisine geçilmiştir.³⁵¹ Söz konusu durumun hukuki yansıması kendisini 1951 tarihli Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu, 1954 Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, yabancı şirketlere petrol aramaları hususunda birtakım ayrıcalıklar tanıyan 1954 tarihli Petrol Kanunu gibi kanunlarla göstermiştir. Öte yandan aynı dönemde ithalatı kısıtlayıcı, yerli üretimi artırmayı amaçlayan ve hedefini iç pazarlar olarak belirleyen, bu kapsamda devlet yatırımlarıyla kurulu sanayiye, özel sermaye birikimine gelişigüzel teşvikler sağlayan ithal ikameci bir kalkınma ve sanayileşme modeline geçilmeye başlanmıştır.³⁵² **Mustafa Sönmez**’in ifadeleriyle;

“Uluslararası kapitalizmin, özellikle ABD’nin, II. Dünya Savaşı’nın ardından beliren dolar ve mal fazlasına pazar bulma arayışı az gelişmiş ülkelerin “sanayileşme” niyetleriyle çakışarak birçok yerde olduğu gibi Türkiye’de de ithal

³⁴⁹ GÜZEL, ss. 161-288.

³⁵⁰ BORATAV, s. 99.

³⁵¹ ÖZEK, 1968, s. 151.

³⁵² Mustafa SÖNMEZ, *100 Soruda 1980’lerden 1990’lara “Dışa Açılan” Türkiye Kapitalizmi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1992, ss. 7, 11. Mustafa SÖNMEZ, *Özal Ekonomisi ve İşçi Hakları*, Belge Yayınları, İstanbul, 1984, s. 14. BORATAV, ss. 108, 109.

*ikameci sanayileşmeyi gündeme getirmiş, uluslararası sermayenin yerli sermaye ile bütünleşerek icra ettiği kapitalizmden başka bir şey olmayan ithal ikameci birikim tarzını ortaya çıkarmıştır”.*³⁵³

İthal ikame modeli yurt içinde kurulmuş bulunan sanayiye dış rekabet tehdidinden uzak, verim ve kalite kaygısı güdülmeyen bir alan ve geniş korumalar sağlamıştır.³⁵⁴

1945 sonrası işçi haklarını asgari devlet güvencesine almaya yönelik hukuki düzenlemelerin benzerleri Marshall Planı ile yardım alan diğer ülkelerde de ortaya çıkmıştır. Bu nedenle **Anthony Woodiwiss** bu süreçte işçilere tanınan bazı klasik liberal hak ve özgürlükleri “Marshallyan sosyal haklar” şeklinde değerlendirmektedir.³⁵⁵ Devletin piyasaya müdahale ederek emekçilerin sosyal güvencelerini asgari düzeyde korumaya aldığı sosyal devlet modelleri bu dönemde giderek Türkiye üzerinde etki göstermeye başlamıştır. Nitekim 1961 Anayasası ile Türkiye Cumhuriyeti ilk kez sosyal devlet olarak tanımlanmıştır. Çalışma, sendika kurma, toplu iş sözleşmesi ve grev hakkı aynı anayasayla güvence altına alınmıştır. Yine 1945 sonrası süreçte uluslararası çalışma hukuku normları taraf olunan Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) sözleşmeleriyle içselleştirilmeye başlanmıştır. Söz konusu güvenceler, 1963 tarihli 274 sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu ile gelen sınırlamalara

³⁵³ SÖNMEZ, 1992, s. 7.

³⁵⁴ SÖNMEZ, 1992, s.11.

³⁵⁵ Ali Murat ÖZDEMİR, *Political economy of Labour Law in Turkey: Work, employment and international division of labour*, Middle East Technical University, Ankara, 2004, Yayımlanmamış Doktora Tezi, s. 204.

rağmen işçilerin kolektif hak arama yollarına daha sık başvurabilmesini ve içlerinde bulundukları koşulların nispeten iyileşmesini sağlamıştır.

Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını önleyeceği, Türkiye'yi yarı sömürge ekonomisi şartları içinde yaşamaya mahkûm edeceği gerekçesiyle yabancı sermayenin çıkarlarını koruyan Avrupa Ekonomik Topluluğu Ortak Pazarına³⁵⁶ ve NATO'ya karşı çıkan Türkiye İşçi Partisi de 1961 yılında kurulmuştur. Cumhuriyet tarihinin ilk işçi mitingi olan 1961 Saraçhane Mitingi'ni, 1962 Açların Yürüyüşü, 1963 Kavel Kablo Fabrikası Grevi, 1964 Berec Pil Fabrikası Grevi ve 1966 Paşabahçe Şişe Cam Fabrikası Grevi gibi çok sayıda işçi eylemi izlemiştir. Paşabahçe Grevi, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK) kuruluş taşlarını döşemiştir. 15-16 Haziran 1970 tarihli Büyük İşçi Direnişi 274 ve 275 sayılı kanunların *“bazı boşluklar ve eksiklikler taşıdığı, bu boşluk ve eksikliklerin Türkiye’de bir sendika bolluğu yarattığı, bu sendika bolluğunun çalışma ve iş hayatını engellediği”* gerekçesiyle sermaye sınıfını rahatlatmak adına emekçilerin mevcut kazanımlarını budamaya yönelik bir değişikliği önlemek için gerçekleşmiştir. Olaylar üç aylık sıkıyönetim uygulamasıyla yatıştırılmış, olaylar sırasında ve sıkıyönetim sürecinde yaşananlar üzerine çoğunluğu işçi 260 kişi hakkında sıkıyönetim askeri mahkemelerinde 69 dava açılmıştır.³⁵⁷ Devletin ve hukukun gücüyle bastırılan işçi sınıfı mücadelesi bu yıllarda kesin bir şekilde görünürlük kazanmış ve siyasal temsilini bulmuştur. Söz konusu baskı sosyal devlet çatısı altında hukuku ve hukukun uygulamasını emekçileri önceki yıllara nazaran korumaya zorlamıştır. Lakin

³⁵⁶ *Türkiye İşçi Partisi Programı*, Ers Matbaacılık, İstanbul, 1964, s. 108.

³⁵⁷ Sırrı ÖZTÜRK, *İşçi Sınıfı – Sendikalar ve 15/16 Haziran: Olaylar – Nedenleri – Davalar – Belgeler – Anılar – Yorumlar*, Sorun Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2001, ss. 54, 173.

sosyal devlet de Marksist perspektifte sermaye sınıfının egemenliğini sürdürdüğü bir devlet formudur, yalnızca emekçi sömürülmeye devam ederken hakları iyileştirilmiştir.³⁵⁸

1968'den itibaren IMF'nin önerileri doğrultusunda Türkiye'nin dış ticaret rejimi liberal bir yöne evrilirken, Türkiye'nin borç ödeyemez duruma düştüğü 1969-1970 ekonomik krizini³⁵⁹ izleyen 12 Mart 1971 yarı-askeri rejimi grevleri ve toplu sözleşmeleri askıya alarak ve ücretleri dondurarak işçi haklarını liberal IMF modelini oturtmak için rafa kaldırmıştır.³⁶⁰ Buna rağmen 70'li yıllar işçi sınıfının verdiği mücadele ile ciddi kazanımlar sağladığı yıllar olmuştur. Ayrıca *emeğin anayasallaşması*, Anayasa Mahkemesi ve iş mahkemelerinin 1961 Anayasası'nın "ruhu"nu taşıyan uygulamaları 1971 yarı-askeri rejimini işçi hakları adına büyük bir yıkım olmaktan kurtarmış sayılabilir.³⁶¹ 1980 yılına gelindiğinde grevler nedeniyle yitirilen işgünlerinde ciddi bir artış meydana gelmiştir.³⁶² 1973 I. Petrol Krizi'nin uzun vadeli etkisi ve 1979 II. Petrol Krizi'nin Türkiye'deki mevcut ekonomik krizi yoğunlaştırmasıyla Türkiye, krizi aşmak için IMF'nin önerilerini dikkate almak durumunda kalmıştır.³⁶³ IMF önerilerinin hükümetlerce harfi harfine yerine getirilmesiye işçi örgütlerinin artan gücü karşısında mümkün olmamıştır. Sermayeye yeniden güvenli bir ortam sunmak için IMF'nin beklentilerini karşılayan ve hatta aşan³⁶⁴ 24 Ocak 1980 tarihinde açıklanarak uygulamaya

³⁵⁸ ÖZEK, s. 48.

³⁵⁹ Gülten KAZGAN, "Türkiye'de Ekonomik Krizler ve Uluslararası Bağlantıları", *Petrol-İş 93-94 Yıllığı*, İstanbul, 1995 içinde, s. 685.

³⁶⁰ BORATAV, s. 128.

³⁶¹ ÖZDEMİR, 2004, ss. 220, 221.

³⁶² Yakup KEPENEK, Nurhan YENTÜRK, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, 10. Baskı, İstanbul, 2000, s. 439.

³⁶³ ÖZVERİ, 2009, s. 9.

³⁶⁴ BORATAV, s. 147.

konan istikrar ve yapısal uyum programı ile ekonomide, politikada ve hukukta neoliberal bir aşamaya geçilmiştir. Anılan program ithal ikame modelinin sermayenin çıkarları açısından vadesini tamamlayıp tıkanıklığa düştüğü noktada ihracata dönük bir birikim modeline geçişi yansıtmaktadır.³⁶⁵

Serbest piyasa koşullarını tamamen benimseyen 24 Ocak programının güçlü emekçi sınıfı karşısında uygulanabilmesi 12 Eylül 1980 askeri darbesini izleyen süreçte askeri rejimce emekçilerin disiplin altına alınması ve hak mücadelelerinin bastırılmasıyla sağlanmıştır.

Askeri rejim sırasında sendikal faaliyetler durdurulmuş ve grev yasaklanmıştır. Sermaye sınıfının çıkarları söz konusu olduğunda hukuk cebren askıya alınmış, sermayenin yeni programı olağanüstü koşullar altında yeni hukuk olarak tesis edilmiştir. Öyle ki 1982 Anayasası, DİSK yöneticileri yargılanırken, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) ve Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) gibi işveren örgütlerinin beklentileri dikkate alınarak hazırlanmıştır.³⁶⁶ Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) ile Odalar Birliği yetkilileri açıklamalarında yeni ekonomik programın uygulanması açısından otoriter askeri rejimi övmüş,³⁶⁷ askeri rejimin lideri Kenan Evren ise ilerleyen yıllarda “eğer 24 Ocak kararları denen kararların arkasından 12 Eylül dönemi gelmemiş olsaydı, o tedbirlerin fiyasko ile

³⁶⁵ SÖNMEZ, 1992, s. 18. Murat ÖZVERİ, “İşçi Hakları ve Hukuk”, Ed.: Ali Murat ÖZDEMİR & Muammer KETİZMEN, *Türkiye’nin Hukuk Sisteminde Yapısal Dönüşüm* içinde, İmge Kitabevi, Ankara, 2014, s. 174.

³⁶⁶ BORATAV, ss. 148-150.

³⁶⁷ ÖZVERİ, 2014, ss. 175, 176.

*sonuçlanacağından hiç şüphem yoktu. Böyle sıkı bir askeri rejim sayesinde o tedbirler meyvesini vermiştir” demiştir.*³⁶⁸

TİSK, Anayasa Komisyonu’na ilettiği görüşlerinde sosyal devlet ilkesinin anayasadan çıkarılmasını, sendikaların denetiminin anayasada hükme bağlanmasını ve grevin yasaklanmasını talep etmiştir.³⁶⁹ Yine anayasanın hazırlık aşamasında Danışma Meclisi’ne sunulan TİSK çalışma raporunda;

*“geçmişte işveren-işçi ilişkilerine yaklaşımda daima işçilerin himayeye muhtaç olduğu görüşünün hâkim olduğu bilinen bir gerçektir. Artık günümüzde işçinin ezildiği, istismar edildiği iddialarının geçersizliği ortadadır... Üç milyona yakın işsiz varlığı düşünülürse ülkemizde çalışan işçilerin mutlu bir azınlık teşkil ettiği söylenebilir... Bu sebeple sosyal sorunlara yaklaşırken **işçi lehine yorum kriteri terk edilmeli ve ülke yararı gözetilmelidir**”* denmektedir.³⁷⁰

Rapor metnine göre işçinin yararı ile ülkenin yararı çatışmakta; sermayenin yararı ile ülkenin yararı ise özdeşleşmektedir. Tüm bunlara bakıldığında Marksizm’in devlete ilişkin tezleri sermaye sınıfının kendi söyleminde bir itiraf olarak tezahür etmektedir.

Anılan koşullarda hazırlanan 1982 Anayasası, metninde devletin hâlâ sosyal bir devlet olduğu iddiasına taşımasına rağmen altında biçimlenen yeni hukuki ve politik yapı hukukun emekçiler için bir mücadele alanı olabildiği, ekonomi-politik karşısında görelî

³⁶⁸ “Evren’den Anılar 2”, *Milliyet*, 7.1.1991.

³⁶⁹ “Türkiye İşverenler Sendikası’nın Görüşü: ‘Sosyal devlet’ ilkesi Anayasa’dan çıkmalı”, *Cumhuriyet*, 12.4.1982.

³⁷⁰ Akt. Aziz ÇELİK, “Yeni İş Yasasının Anlamı”, *TBB Dergisi*, 2003, Sayı: 48, s. 42; Yıldırım KOÇ, *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi: Osmanlı’dan 2010’a*, Epos Yayınları, Ankara, 2010, s. 289.

özerkliğinden söz edilebildiği, emekçilerin kendi mücadeleleriyle kazanımlar elde edebildiği, sosyal politikaların görece iyileştiği dönemden kopmuştur. Devlet, fiyatlama sürecine müdahale etmekten çekilip süreci piyasa koşullarına bırakmış, kamu kesimi ve kamu iktisadi teşebbüslerinin faaliyetleri daraltılmıştır.³⁷¹ Emek anayasadan dışlanmıştır.³⁷²

İhracata dönük sanayileşme modeli dış pazarlarda rekabet edebilmek için üretimin maliyetini düşürmeyi gerektirir, maliyet bu süreçte işçi haklarından ve ücretlerinden kısılarak düşürülmüştür.³⁷³ 24 Ocak Kararları alındıktan sonra hükümetin ve devamında askeri rejimin bu yöndeki politikaları doğrultusunda toplu sözleşmelerin işverenlere getirdiği mali yük gerekçe gösterilerek süreçle ilgili olarak başbakanlık bünyesindeki Toplu Sözleşme Koordinasyon Kurulu görevlendirilmiştir.³⁷⁴ Grev erteleme kararları artmış,³⁷⁵ işçilerin kıdem tazminatları hükümetçe ertelenerek ve gecikme faizi uygulanmaksızın ödenmiştir.³⁷⁶ Toplu iş sözleşmesi görüşmelerinde anlaşmaya varılmaması hâlinde karar Yüksek Hakem Kurulu'na bırakılmıştır. Yüksek Hakem Kurulu sözleşmelerdeki işçi lehine ve/veya işveren aleyhine hükümleri “kamu düzeni” ölçütünü de bahane ederek tırpanlayacak şekilde çalışmış, düşük ücretler saptamış, diğer işçilik alacaklarını sınırlandırmıştır.³⁷⁷ Yeni kanunlarla kamu harcamalarının azaltılmasıyla işçilerin kendi sosyal güvencelerinin sağlanmasındaki yükleri artmış, sendikaların faaliyetleri hayli sınırlandırılmış, grev hakkının içi boşaltılmış, izinler

³⁷¹ KEPENEK, YENTÜRK, ss. 198, 206.

³⁷² ÖZDEMİR, 2004, s. 262.

³⁷³ SÖNMEZ, 1984, s.27.

³⁷⁴ SÖNMEZ, 1984, s. 46.

³⁷⁵ SÖNMEZ, 1984, s. 49.

³⁷⁶ SÖNMEZ, 1984, s. 54.

³⁷⁷ ÖZVERİ, 2014, ss. 177, 178, SÖNMEZ, 1984, ss. 91-93.

azaltılmış, çalışma günleri uzatılmış, iş sağlığı ve güvenliği denetimi işlemez bir hâl almıştır.³⁷⁸ 1982 Anayasası gibi 1983 yılında kabul edilen 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ile 2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu da işveren örgütlerinin görüşleriyle örtüşecek şekilde hazırlanmıştır.³⁷⁹

İzleyen süreçte günümüze dek devletin yasama, yürütme ve yargı erklerinde neoliberal politikalar doğrultusunda yapısal dönüşümler yaşanmış, erklerin kullanımında sermaye sınıfının bizzat etkin olduğu kurumlar oluşturulmuş yahut devlet daha önceden müdahil olduğu alanları emekçilerin aleyhine serbestliğe ve özerkliğe bırakmıştır. Ucuz işgücü sağlamayı ve örgütlülüğü kırmayı hedefleyen esnek ve güvencesiz çalışma yaygınlaşmış ve hukuki bir form almıştır.³⁸⁰ Askeri rejimin sona ermesinin ardından işçiler hayat koşullarındaki kötü gidişata tepki olarak grev ve grev-dışı çeşitli eylemlere (örneğin iş yavaşlatma, yürüyüş, fazla mesaiye kalmama, açlık grevi, yemek boykotu, sakal bırakma, siyah çelenk koyma, trafiği engelleme, işe geç gitme, akıl hastanesine başvurma) yönelmişlerdir.³⁸¹ Söz konusu eylemler kamu kesimi işçilerinin 1989’da başlattığı Bahar Eylemleri ile doruğa ulaşmış, 1990 ve 1991 yılları da yaygın eylemlerle geçmiş, 1990’lar Türkiye’de emekçi sınıfının en yaygın ve örgütlü eylemlerinin yaşandığını yıllar olmuştur.³⁸² 1995’te kurulan Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu (KESK) 2000’lerin başlarına dek güç teşkil etmiştir.

³⁷⁸ SÖNMEZ, 1984, ss. 96-123.

³⁷⁹ ÖZVERİ, 2014, s. 180.

³⁸⁰ ÖZVERİ, 2014, s. 210.

³⁸¹ KOÇ, 2010b, s. 328.

³⁸² KOÇ, 2010b, s. 418.

Neoliberal politikaların sonucu küresel çapta sıklaşan finansal krizler olmuştur.³⁸³

Bu bağlamda Türkiye’de 1994, 1998-1999, 2001, 2008 yıllarında patlak veren krizlerden söz edilebilir. 1994 ve 2001 krizleri IMF kaynaklarıyla aşılmaya çalışılmış, cari açıktan ve devlet harcamalarının devlet gelirlerini aşmasından kaynaklanan 1994 krizi emekçilerin koşullarını kötüleştiren 5 Nisan Kararları olarak bilinen Ekonomik Önlemler Uygulama Planı ile çözülmek istenmiştir. 2001 krizinin yönetimi de IMF ve Dünya Bankası’nın program ve talepleri doğrultusunda gerçekleşmiştir.³⁸⁴ Anılan süreçte politikalar yine sistematik biçimde emek aleyhine, sermaye lehine bir yön izlemiştir.³⁸⁵

Kamu hizmetleri 1980’lerin ortalarından bu yana sistematik biçimde özelleştirilirken “piyasa dostu devlet modeli” ile devlet, kamu hizmetinin yürütülmesini bıraktığı özel şirketleri kamu bütçesiyle desteklemiş; sermaye-hükümet ortaklığı 2001 kuruluş tarihli Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyon Kurulu ve ilk toplantısını 2004’te gerçekleştiren Yatırım Danışma Konseyi gibi siyasal karar alma ve kanun yapım süreçlerine doğrudan katılan yönetim aygıtlarında somutlaşmıştır.³⁸⁶

2000-2001 yıllarında Türkiye’de bankacılık sektöründe başta yabancı ardından yerli sermaye gruplarının aşırı döviz taleplerinin karşılanamaması ile patlak veren, Türk Lirası’nın büyük değer kaybettiği bir ekonomik kriz ortaya çıkmıştır. Ardından ekonomik durgunluğun ve ABD’de artan konut fiyatları nedeniyle düşük gelirli ailelere bankalar tarafından kredi karşılığı rehinli olarak satışı yapılan (*mortgage*) konut piyasasının konut fiyatlarındaki düşüşün yol açtığı ve küresel bir nitelik alan, dolayısıyla Türkiye’yi de kısa

³⁸³ Ali ARI, Nazlı ÖZKESKİN, “Türkiye’deki Bankacılık Krizlerinin Nedenleri: Ekonometrik Bir Yaklaşım”, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 2016, Cilt: 53, Sayı: 622, s. 46.

³⁸⁴ BORATAV, ss. 181, 182.

³⁸⁵ BORATAV, s. 195.

³⁸⁶ Yasemin ÖZDEK, *Şirket Egemenliği Çağı: Sosyal Devletten Ceza Devletine*, NotaBene Yayınları, Ankara, 2011, ss. 65, 104.

ve uzun vadede etkileyen 2008 ekonomik krizi Türkiye’de etkisini kapatan işyerleri, artan işsizlik ve yoksullaşma, bazı önemli sektörlerde düşen ihracat biçiminde göstermiştir.³⁸⁷ Küresel kriz devletlerin özel sektörün borçlarını kamu borcu olarak devralmasıyla, finans kapitalin devletle daha da bütünleşmesiyle sonuçlanmıştır.³⁸⁸ Söz konusu sonucun faturası ise sosyal refah harcamalarından yapılan kesintiler ile orantısız ve popülist biçimde uygulanan vergi artışlarıyla emekçi sınıfına yansımıştır.³⁸⁹

Her iki kriz de Türkiye’de yoğun bir özelleştirme politikasıyla aşılmaya çalışılmıştır. Türk Lirası’nın değeri artarken, değerın yüksek tutulabilmesi için gereken döviz ihtiyacı yine dış borçlanmalarla karşılanmıştır. Değerli Türk Lirası ucuz ithalatı artırmış, bu da ithal ürünlerle rekabet edemeyen yerli sanayi kuruluşlarının kapanmasına neden olmuştur. Ancak ilerleyen yıllarda özelleştirilen kurumların ithalatı arttırma stratejileri cari açığın ve dışa bağımlılığın artmasına yol açmıştır.³⁹⁰

Özelleştirmelerin doğrudan kendisine yahut işçi aleyhine sonuçlarına yönelik çeşitli eylemler yapılmıştır. 2009 TEKEİ işçilerinin iş bırakma eylemi, 1996’dan beri özelleştirmeye karşı çıkan Yatağan Termik Santrali işçilerinin 2013-2014 eylemleri buna örnek verilebilir. Özelleştirme politikalarının yanı sıra sendikal alanın da devlet tarafından kontrolü 1940 ve 1950’lerdeki devlet/parti sendikacılığını canlandırmak gibi çeşitli yöntemlerle sağlanmış, sendikalı olmasına rağmen toplu iş sözleşmesi kapsamı dışında kalan bir emekçi kitlesi ortaya çıkmış, KESK ve DİSK etkinliğini giderek

³⁸⁷ Mustafa DURMUŞ, *Kapitalizmin Krizi: 2008 Krizinin Eleştirel Bir Çözümlemesi*, 2. Baskı, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2010, s.12.

³⁸⁸ DURMUŞ, 2010, s. 22.

³⁸⁹ DURMUŞ, 2010, s. 45.

³⁹⁰ Yıldırım KOÇ, “Ekonomik Kriz ve İşçi Sınıfı”, *Teori Dergisi*, 2019, Sayı: 353, ss. 12-14.

yitirmiştir.³⁹¹ Sermaye yanlısı sendika formlarının yaygınlaşarak işçi haklarını savunmuyor oluşları Renault, Ford Otosan, Arçelik, TOFAŞ, Ototrim, MAKO, Bosch ve Coşkunöz işçilerinin hem sermaye yanlısı sendikaların çekilmesi hem kendi haklarının iyileştirilmesi için eyleme geçmelerine yol açmıştır.

2008 krizinin etkilerini göstermesinin ardından Türkiye, yürütmede neoliberal sermaye yanlısı bir otoriterleşmeye yönelmiştir. Emekçilerin vergi yükleri artarken, ücretli çalışanların aksine vergilerini gecikmeli ödeyen sermayedarların vergi yükleri muafiyet, istisna, af, uzlaşma ve indirimlerle azaltılmıştır.³⁹² Yeni hukuki düzenlemeler, 1982 Anayasası'nda 2017 yılında yapılan değişikliğin öngördüğü, ekonomik kararların alınmasında etkin, tek kanatlı bir yürütmeye dayalı siyasal sistem içerisinde kamusal gelirlerin yönetiminde şeffaf olmayan, denetlenemeyen; kamusal hizmetleri sunmayı özel veya yarı özel sektöre bırakan bir uygulama gelişmiştir. Alternatif uyuşmazlık çözüm yolları kimi durumlarda zorunlu tutulmak suretiyle yaygınlaştırılmış, devlet bazı hususlarda yargı erkini sermaye lehine daraltmış ve piyasalaştırmıştır. Uluslararası sermayenin ucuz iş gücü beklentisi esnek çalışma modellerinin ve alternatif uyuşmazlık çözüm yollarının yaygınlaştırılması, sendika ve grev haklarının içlerinin boşaltılması yoluyla karşılanmıştır. ILO sözleşmeleri de sanayileşen ülkelerdeki koşulların çeşitliliği nedeniyle çalışma yaşamında esnekliği onaylayan bir zemin sunmuştur.³⁹³ Konkordato ilanlarının ve iflasların artması üzerine devlet, uluslararası danışmanlık firması

³⁹¹ Aziz ÇELİK, “KESK’in Yükselişi ve Düşüşü”, Der.: M. Serdar Kayaoğlu, *2000’li Yıllarda Türkiye’de Sendikacılık: Zorluklar, Eğilimler, Olanaklar*, Epos Yayınları, Ankara, 2017 içinde, ss. 79, 82, 85.

³⁹² Mustafa DURMUŞ, *Kriz Darbe Savaş Kıskaçında Türkiye Ekonomisi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2018, ss. 162- 166.

³⁹³ ÖZDEMİR, 2004, s. 227.

McKinsey&Company ile anlaşarak IMF'ye başvurmadan IMF politikalarını uygulamaya başlamıştır.³⁹⁴

Yukarıda kısaca sunulmaya çalışılan Türkiye'nin ekonomi-politiği ve buna denk düşen hukuki gelişmeler Türkiye örneği üzerinden hukukun sınıfsal konumunu ortaya koymaktadır. Marksist bir perspektiften bakıldığında hukuk, diğer kapitalist toplumsal formasyonlarda görüldüğü gibi Türkiye'de de zaman zaman emekçi haklarında kısmi iyileştirmeler içerse de özü itibarıyla sermayenin egemen olduğu gerçekliği korumaktadır.

Hukukun Türkiye'nin geçirdiği ekonomi-politik dönüşümler, kapitalizm içerisinde kalarak benimsediği farklı ekonomik modeller, yüzleştiği ekonomik krizler karşısında sermaye sınıfını koruyacak şekilde kabuğunu yenilediği söylenebilir. Yapısal dönüşümleri takiben **Pêcheux**'nün yaklaşımı izlendiğinde hukukçu özne de dönüşen hukuki söylemin içerisinden konuşmayı sürdürür. Ekonomi-politik dönüşümler ideolojiyi, hukuk ideolojisini ve hukuki söylemi etkilerler. Yukarıda olgusal olarak ortaya koyulduğu üzere dönüşümler genellikle belirli bir sınıf lehine gerçekleşmektedir. Dolayısıyla ekonomi-politik dönüşümler ve ekonomik krizler hukukçu özne olarak hâkimin yorumlama faaliyetinde de kendisini gösterir.

2. İŞÇİ LEHİNE YORUM İLKESİ

İş hukuku yazınına göre iş hukuku, endüstriyellemeye paralel olarak işçi sayısında yaşanan artış üzerine işçi-işveren arasındaki eşitsiz ilişkide işçiyi kişiliği, onuru,

³⁹⁴ Mustafa DURMUŞ, *Büyük Değişim: Popülist Otoriterleşme*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2019, s. 61.

sağlığı, beden bütünlüğü, ekonomik durumu bakımından koruma ve işçi-işveren-devlet ilişkisini hukuki zemine oturtma ihtiyacı üzerine doğmuştur.³⁹⁵ 19. yüzyıla dek her türlü korumadan yoksun olan işçi kitleleri 19. yüzyıldan itibaren devletin çalışma hayatına hukuk yoluyla müdahil olmasıyla belli birtakım korumalar edinmiştir.³⁹⁶ Uluslararası emekçi hareketlerinin ve sosyalist deneyimlerin etkileri emekçiyi koruyan bazı normların uluslararası ölçekte kabulüne ve bunların devletlerin iç hukuklarına uyarlanmasına yol açmıştır.

İş hukukuna atfedilen işçiyi koruma vazifesi uygulamada işçi lehine/işçi yararına yorum şeklinde tezahür etmektedir. 1945 sonrası Türkiye’de “Marshallyan sosyal haklar” ve sosyal devlet rüzgârları esmeye başlamışken 1950 yılında iş uyuşmazlıklarının çözümünde işçi için “çabukluk, ucuzluk, ihtisas ve kolaylık” sağlanması adına iş mahkemeleri kurulmuştur.³⁹⁷ Anılan politikalara uygun olarak 1958 tarihinde bir Yargıtay içtihadı birleştirme kararında;

“kanun koyucuya İş Kanunlarını kabul ettiren tarihî sebepler ve bunlar arasında iktisadi durumca zayıf olan işçiyi iktisadi durumu daha kuvvetli olan işverene karşı özel şekilde koruyarak içtimai muvazeneyi ve cemiyetin sükûnunu sağlama hedefi ve hukuk hükümlerinin tefsirine lafzın gayenin ışığı altında

³⁹⁵ Nuri ÇELİK, Nurşen CANİKLİOĞLU, Talat CANBOLAT, *İş Hukuku Dersleri*, 29. Baskı, Beta Basım Yayım, İstanbul, 2016, ss. 2, 3. Ercan GÜVEN, Ufuk AYDIN, *Bireysel İş Hukuku*, 5. Baskı, Nisan Kitabevi, Eskişehir, 2017, ss. 1, 2. Sarper SÜZEK, “İş Hukukunda Amaca Uygun Yorum”, *Sicil İş Hukuku Dergisi*, 2015, Sayı: 34, s. 10.

³⁹⁶ ÇELİK, CANİKLİOĞLU, CANBOLAT, 2016, s. 5.

³⁹⁷ Safa Ş. ERKÜN, “İş Mahkemeleri Kurulurken Bazı Düşünceler”, *İçtimai Siyaset Konferansları*, İstanbul, 1949, s. 40.

manalandırılmasının gerektiği göz önünde tutulunca iş hukukuna ait hükümlerini tefsirine tereddüt halinde işçinin lehine olan hal şeklinin kabul edilmesi iş hukukunun ana kaidelerinden olduğu neticesine varılır. Zaten mahkemelerin iş hukuku tatbikatı da bu esas benimsenmiş bulunmaktadır. Hâdiseye tatbiki gerekli metinler incelenince hemen hemen tereddüde yer olmamakla beraber, bir tereddüdün söz konusu olabileceği kabul edilse dahi, heyetçe varılan netice burada hatırlatılan tefsir esasına da uygun bulunmaktadır” ifadesiyle “işçi lehine yorum ilkesi” benimsenmiştir.³⁹⁸

İşçi lehine yorum ilkesi **Gramsci**’nin hegemonya anlayışı açısından sermaye sınıfının işçi sınıfının çıkarlarını görece dikkate almak suretiyle onun sermaye sınıfının egemenliği karşısında rızasını kazanmaya yöneliktir. Kendisini özellikle kapitalizmin sosyal devlet formunda gösterir. Sosyal devlet söylemi içerisinde anlam kazanır. Sosyal devlet söyleminin dönüşümü bu ilkenin uygulamasını da değiştirir.

Daha önce bahsedildiği üzere hukukta yorum, hukuk metnlerinin içerisindeki normları açığa çıkararak somut olaya uygulamaktır. Yargılama faaliyeti; 1) *maddi olayın saptanması*, 2) *olayın hukuki niteliğinin belirlenmesi*, 3) *uygulanacak hukuk kurallarının belirlenmesi*, 4) *uygulanacak hukuk kuralları hakkında incelemeler yapılarak normların açığa çıkarılması*, 5) *yorumlanan hukuk kurallarının olaya uygulanması*, 6) *hükümün kurulması* yöntemini izlemektedir.³⁹⁹ Yargılama faaliyeti sırasında çeşitli yorum yöntemlerinden faydalanılmaktadır. İş yargısındaysa özellikle lafzi ve amaçsal yorum yöntemleri ön plana çıkmaktadır. İşçi yararına yorum ayrı bir yorum yöntemi olmaktan

³⁹⁸ Yargıtay, Temyiz Mahkemesi Tevhidi İçtihat Büyük Heyeti, Esas No: 1957/15 Karar No: 1958/5 Tarih: 27.05.1958.

³⁹⁹ Bektaş KAR, “İş Hukukunda Yorum”, *Sicil İş Hukuku Dergisi*, 2012, Sayı:28, s. 72.

ziyade iş hukukuna işçiyi korumak gibi bir amaç yüklenmiş ve yargılama bu amacı güdüyorsa amaçsal yoruma tekabül etmektedir.⁴⁰⁰

İşçi lehine yorum ilkesi sınırlı bir uygulama alanına sahiptir. İş hukuku yazınına göre işçiyi koruma amacı *toplum ve işyeri yararı, ülkenin ve işyerinin iktisadi koşulları ve mevzuatın çizdiği sınır* ile kısıtlanmıştır.⁴⁰¹ Mevzuatın çizdiği sınır ve lafzi yorum Anayasa Mahkemesi'nin kararlarında da net bir şekilde ifadesini bulmuştur:

*“...Metin bu yönden o kadar açık ve uygulanacak hüküm o kadar belirlidir ki yorumlanmasına hukuk yönünden olanak yoktur. Burada yorum yapmak hukuk kurallarına aykırı düşer. Bir metin okunur okunmaz anlaşılmaz, başka başka anlamlara olanak verecek kadar duraksamalar doğuracak nitelikte kapalı veya yanlışlık apaçık ise ancak o zaman yorum da kanun koyucunun o metni koymasındaki ereklere göre yapılır”.*⁴⁰²

Yargıtay, işçiyi koruma ve işçi lehine/yararına yorum ilkesine başvurmakta ve kararlarında buna yer vermektedir. İşçi lehine yorum ilkesi özellikle ispat ve ispat yükü noktasında önem arz etmiştir. Delillerin hüküm vermeye yeterli olmadığı ya da kesinlik göstermediği durumlarda bu ilkeden hareket edilmesi,⁴⁰³ işveren sosyal ve ekonomik bakımdan daha güçlü olduğu için iş uyuşmazlıklarında düzenlenen belgelere karşı işçi

⁴⁰⁰ KAR, 2012, ss. 75, 80, SÜZEK, 2015, s. 17.

⁴⁰¹ ÇELİK, CANIKLIOĞLU, CANBOLAT, 2016, ss. 25, 26. SÜZEK, 2015, s. 11.

⁴⁰² Anayasa Mahkemesi Kararı, Esas No: 1963/336 Karar No: 1967/29 Tarih: 26-27.9.1967.

⁴⁰³ Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, Esas No: 2000/1676, Karar No: 2000/5561 Tarih: 3.04.2000.

lehine tanık dinletilmesi,⁴⁰⁴ işçinin işverene nazaran delil bulma güclüğü karşısında işçi lehine yorum yapılması⁴⁰⁵ yönünde Yargıtay'ın vermiş olduğu kararlar mevcuttur. İşçiyi korumaya yönelik bu uygulamalar “*kamu düzeninin yine kapitalist sistem içinde sürdürülebilirliğini sağlamak, toplumsal çatışmaları azaltmak gibi çeşitli amaçlara dayanmaktadır*”.⁴⁰⁶ Bu nedenle sınırlıdır ve istisnaidir. Nitekim Yargıtay, uyuşmazlıkların çözümünde işçiyi koruma ilkesinin sınırsız olarak uygulanmasının bu ilkenin benimsenmesi ile güdülen amacın gerçekleşmesini ortadan kaldıracağı uyarısında bulunmuştur.⁴⁰⁷ Kaldı ki yakın tarihli Yargıtay içtihatlarında (çalışma olgusu ve hizmet süresi,⁴⁰⁸ fazla çalışma,⁴⁰⁹ aylık ücret,⁴¹⁰ ücretin miktarı ve ekleri⁴¹¹) ispat yükünün ağırlıklı olarak işçiye yüklendiği ve işçi lehine yorum ilkesinin uygulama alanının giderek daraldığı görülmektedir.

⁴⁰⁴ Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, Esas No: 2008/3062 Karar No: 2009/18488 Tarih: 02.07.2009.

⁴⁰⁵ Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, Esas No: 2010/13187 Karar No: 2012/19136 Tarih: 31.05.2012.

⁴⁰⁶ Şefik Taylan AKMAN, “İş Hukukunun Piyasalaşması: Emeğin Esnekleşmesi ya da Çalışma Yaşamının Kurlsızlaşması Bağlamında Klasik Liberalizmden Neo-liberalizme İş Sözleşmesinin Dönüşümü”, Ed.: Ali Murat ÖZDEMİR & Muammer KETİZMEN, *Türkiye'nin Hukuk Sisteminde Yapısal Dönüşüm* içinde, İmge Kitabevi, Ankara, 2014, s. 223.

⁴⁰⁷ Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, Esas No: 1975/762 Karar No: 1976/1164 Tarih: 24.03.1976.

⁴⁰⁸ Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, Esas No: 2016/32920 Karar No: 2021/6059 Tarih: 11.3.2021.

⁴⁰⁹ Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, Esas No: 2021/6186 Karar No: 2021/11019 Tarih: 29.6.2021.

Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, Esas No: 2020/5185 Karar No: 2021/5144 Tarih: 25.2.2021. Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, Esas No: 2020/6572 Karar No: 2021/7174 Tarih: 30.3.2021.

⁴¹⁰ Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, Esas No: 2021/7672 Karar No: 2021/12380 Tarih: 21.9.2021.

⁴¹¹ Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, Esas No: 2021/6585 Karar No: 2021/10651 Tarih: 23.6.2021.

Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, Esas No: 2021/6690 Karar No: 2021/11313 Tarih: 1.7.2021.

3. İŞVEREN/SERMAYE LEHİNE YORUM

Hâkimin yorum yaparken içsel ve dışsal olarak bir ideolojiyle sınırlandırıldığından, belli bir söylem içerisinde var olduğundan daha önce bahsedilmişti. Hâkim, tüm toplumsal pratiklerde olduğu gibi Türkiye’de de belli bir hukuk ideolojisini yaptığı yorumlama ve hüküm verme faaliyetiyle yeniden üretmektedir. Meydana gelen ekonomik ve politik değişiklikler hukuka ve hukukun uygulamasına yansımaktadır. Hukuk ideolojisi ve hukuki söylem bu dönüşümler doğrultusunda şekillenmektedir. Sınıfsal düzenin bekçiliği bir noktada hukuka ve hukukçulara yüklenmektedir.⁴¹²

İşveren/sermaye lehine yorum, işçi lehine yorumun aksine içtihatlarla kelimesi kelimesine geçmiş istisnai bir yorum tarzı değildir. Aksine her kapitalist toplumsal formasyonda olacağı gibi söylem ve ideoloji olarak her anda ve her yerdedir. Üstelik daha önce de vurgulandığı üzere söylemin mevcut tahakküm ilişkilerini gizleyen mahiyeti de buna eklenmektedir.

İşçi lehine yorum ancak sermaye gruplarını ciddi zararlara uğratmadığı ve hukuk, işçi lehine yorumun uygulanabileceği boşlukları kapatmadığı sürece uygulanabilir. İşveren/sermaye lehine yorum ise sürekli mevcut olmakla birlikte özellikle sermayenin talepleri doğrultusunda yeni ekonomik politikaların oturtulmaya çalışıldığı ve bu ihtiyacı giderecek yeni hukukun henüz tesis edilememiş olduğu zamanlar ile sermayenin zora düştüğü ekonomik kriz dönemlerinde belirgin nitelik kazanmaktadır. Sermayenin talepleri doğrultusunda yeni bir hukuk tesis edildiğinde işçi lehine yorum yapılabilecek alanlar doğal olarak daralmaktadır.

⁴¹² ÖZEK, 1968, s. 51.

İşveren/sermaye lehine yorum Türkiye üzerinden somutlaştırılacak olursa birincisi Türkiye'nin bir ulus devlet olarak kurucu ideolojisini hâkim ideoloji kılma görevini İstiklal Mahkemeleri üstlenmiştir. Mahkeme'nin kararına göre *Aydınlık* ve *Yoldaş* gibi neşriyatlar sakıncalı bulunarak buralarda yazan muharrirlerin toplumsal düzeni bozma amacı güderek propaganda yaptıkları ve *Anadolu'da bir Bolşevizm idaresi teessüsünü mümkün kılacak buhranengiz vaziyetler ihdasına matuf* oldukları yönünde vicdani kanaat oluşmuştur. Bu nedenle Kanun-ı Ceza-yı Umumi'nin elli beşinci maddesinde öngörülen “*Türkiye Cumhuriyeti'nin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu tamamen veya kısmen tağyir ve tebdil ve ilgaya maddeten fesadın icrasına başlanmış olursa yedi seneden ekall olmamak üzere küreğe konulur*” hükmü uyarınca cezalandırılmalarına karar verilmiştir.⁴¹³ Ameleyi greve tahrik İstiklal Mahkemeleri'nce bir yargılama sebebi olarak görülmüştür.⁴¹⁴ Daha önce bahsedildiği üzere ne Takrir-i Sükûn Kanunu ne de Hıyanet-i Vataniye Kanunu doğrudan bu yönde bir hüküm içermektedir. Buna rağmen uygulamada her iki kanun da emekçilerin sınıf siyaseti yürütmesini önlemeye yönelmiş, bu doğrultuda yorumlanmıştır. Örneğin *komünistlik lehinde propaganda yapmak suretiyle “hıyanet-i vataniyede bulunmak”* Kanun-ı Ceza-yı Umumi'nin 60. maddesinin “*müctemi veya müteferrik ihtilatlar ile telkinât icrası itaat ve inzibattan huruca teşvik ve*

⁴¹³ *İkinci Dönem Ankara İstiklal Mahkemesi (1925-1927) Cilt 7/1*, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2020, ss. 61, 95: İkinci Dönem Ankara İstiklal Mahkemesi, Sıra No: 84, Esas No: 48, 64, Karar Tarihi: 12.8.1341. İkinci Dönem Ankara İstiklal Mahkemesi, Sıra No: 44, Esas No: 64, Karar Tarihi: 26.5.1341.

⁴¹⁴ *Eskişehir İstiklal Mahkemesi (Kararlar ve Mahkeme Zabıtları) Cilt 4*, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2015, s. 97: Eskişehir İstiklal Mahkemesi, Karar No: 55, Esas No: 1, Karar Tarihi: 19.1.1337.

tahrik edenler muvakkaten kale-bend edilir” hükmü uyarınca cezaya konu olmuştur.⁴¹⁵ Proletaryaya dayanan SSCB’yi değil demokratik burjuva devletlerini örnek alan Türkiye sanayileşmeyi sınıf uzlaşmazlıklarını yok sayarak, erteleyerek yahut doğrudan bastırarak gerçekleştirmeye çalışırken burjuva düşünce özgürlüğü doğal olarak kendi hasmını kapsamamış ve yargı pratiğinde sosyalizan düşünceler mahkûm edilmiştir.

Sınıf siyasetine karşı doğrudan bir yasak olmamasından kaynaklanan hukuki boşluk 1936 yılında Türk Ceza Kanunu’na eklenen ve sonraları giderek ağırlaştırılan 141 ve 142. maddeler ile kapatılmıştır. Daha önce belirtildiği üzere maddelerin ilk hallerinde yer alan cebir unsuru sonradan kaldırılmış, salt sınıfsal düzenin eleştirilmesi bile mahkûmiyet sebebi sayılmıştır. 1963 yılında Türkiye İşçi Partisi söz konusu maddeler aleyhine Anayasa’nın temel ilkelerine, Anayasa’nın devrimcilik, halkçılık ve sosyal adalet ilkelerine, çok partili demokratik düzen anlayışına, Anayasa’nın temel hak ve hürriyetler rejimine, Anayasa’nın 8. maddesi delaletiyle 10, 11, 12, 20, 21, 56, 57. ve 155. maddelerinin her birine aykırılık iddiasıyla dava açmıştır. Davada Anayasa Mahkemesi komünizm, bilimsel sosyalizm ve Marksizm’i, hatta bir noktada anarşizmi aynı şeyler gibi değerlendirmiş, komünizmin düzenle bağdaşmaz olduğunu, Marksist siyasi doktrinin “*gerçek demokrasinin zıddı*” olduğunu, sınıf mücadelesinin milli mücadele ruhunu sarsacağını, sınıf tahakkümünün milli egemenlikle çatışacağını, sınıf egemenliğine dayalı bir devlette hukuk devletinden, sosyal adalet ve sosyal güvenlik söz edilemeyeceğini ifade etmiştir.⁴¹⁶ Anayasa Mahkemesi’ne göre iptali istenen hükümler anayasal düzeni korumak adına anayasayla çelişmemektedir. Kararda “gerçek demokrasi”ye yüklenen anlamın ideolojik olduğu görülür. Mevcut hukuki söylem mevcut siyasal düzeni

⁴¹⁵ *İkinci Dönem Ankara İstiklal Mahkemesi (1925-1927) Cilt 7/1*, 2020, s. 185; İkinci Dönem Ankara İstiklal Mahkemesi, Sıra No: 158, Esas No: 136, Karar Tarihi: 19.11.1341.

⁴¹⁶ AYM, Esas No: 1963/173, Karar No: 1965/40, Karar Tarihi: 26/09/1965.

korumaya yönelir. Söz konusu hükümler ancak 12 Nisan 1991 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır.

“Bazı boşluklar ve eksiklikler taşıdığı, bu boşluk ve eksikliklerin Türkiye’de bir sendika bolluğu yarattığı, bu sendika bolluğunun çalışma ve iş hayatını engellediği” gerekçesiyle 274 ve 275 sayılı kanunlarda emekçilerin mevcut kazanımlarında kayba yol açacak değişiklik teklifleri yapıldığından bahsedilmişti. Değişiklikleri önlemek için gerçekleşen olaylar üç aylık sıkıyönetim uygulamasıyla yatıştırılmış, olaylar sırasında ve sıkıyönetim sürecinde yaşananlar üzerine çoğunluğu işçi 260 kişi hakkında sıkıyönetim askeri mahkemelerinde 69 dava açılmıştır.⁴¹⁷ 15-16 Haziran 1970 tarihli Büyük İşçi Direnişi 15-16 Haziran olaylarıyla ilgili olarak İstanbul’da sıkıyönetim ilan edildiğinde aynı zamanda bu hususta ilgili yargılama faaliyetini yerine getirmek üzere tabii yargıç ilkesine aykırı olarak olağanüstü nitelikte sıkıyönetim mahkemeleri kurulmuştur. Gözaltı ve tutuklamalar sırasında şüphelilere yönelik anayasaya aykırı muamelelerin yanı sıra yargılamalar sırasında da sanık ve müdafiler anayasaya aykırı uygulamalarla karşılaşmıştır. Müdafiler gözaltına alınma, belgelerine el koyulma, duruşmadan çıkarılma gibi baskılara maruz kalmıştır. Sekiz müdafinin, sıkıyönetim mahkemelerinin siyasi iktidara bağımlı bulunduğu, bu durumun sanıkları güvenceden yoksun bıraktığına yönelik savunmaları hakaret olarak değerlendirilerek bu müdafiler hakkında ceza davası açılmıştır.⁴¹⁸ Hâkimlerin sanık ve müdafilere karşı tutumlarına örnek olarak Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Mahkemesi 970/16 esas numaralı davada duruşmayı yöneten hâkimin ifadelerine bakılabilir. Hâkim, müdafilere yönelik olarak,

⁴¹⁷ Sırrı ÖZTÜRK, *İşçi Sınıfı – Sendikalar ve 15/16 Haziran: Olaylar – Nedenleri – Davalar – Belgeler – Anılar – Yorumlar*, Sorun Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2001, ss. 54, 173.

⁴¹⁸ ÖZTÜRK, 2001, ss. 262-268.

“Davayı rayından çıkarmak istiyorsunuz. Müdafaa hakkını suiistimal ediyorsunuz. Ben bu kanaatteyim. (Kurula dönerek) Her halde arkadaşlarım da bu kanaattedir... [Müdafilerden] özel bir istirhamım var. Hepinizin elinizden düşürmediği bir Anayasa var. Bu Anayasayı silahlı kuvvetlerin getirdiğini ifade ediyorsunuz. Şu halde, silahlı kuvvetlerin mahkemesi karşısında olduğunuzu göz önünde tutarak en az sivil mahkemedeki gibi, sözlerinizi seçerek kullanmanız gerekmektedir” ifadelerinde bulunmuş ve duruşmadaki bu hususların tutanaklara geçirilmesine karşı çıkmıştır.⁴¹⁹

Hâkimin ifadeleri onun tarafsız bir konumda olmadığını, dahası kurulu da yönlendirmeye çalıştığını ortaya koymaktadır. Yargılamalar sırasında sanık ve müdafilere yönelik uygulamalar ile hâkimlerin tutumları yeri geldiğinde işçi aleyhine olmak kaydıyla hukuk devleti ilkesiyle bağdaşmaz yargılama faaliyetlerinin mevcudiyetini göstermektedir.

I. ve II. Petrol Krizi’nin Türkiye’nin içinde bulunduğu ekonomik krizi derinleştirmesi üzerine IMF’nin sermaye gruplarını kurtarmak için işçi aleyhine düzenlemeler içeren neoliberal önerilerinin tam anlamıyla gerçekleştirilmesi 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile ülke yönetimine el koyan askeri rejim tarafından sağlanmıştır. İzleyen neoliberal süreçte özelleştirmeler, grev ertelemeler, çalışma yaşamında esneklik ve yargılama faaliyetlerini kamusal niteliğinden kopartıp özelleştiren ve piyasalaştıran alternatif uyuşmazlık çözüm yolları yaygınlaşmış,⁴²⁰ devlet fiyatlama sürecinden çekilmiş, kamu kesimi ve kamu iktisadi teşebbüslerinin faaliyetleri daraltılmıştır. Küresel

⁴¹⁹ ÖZTÜRK, 2001, s. 270.

⁴²⁰ AKMAN, 2014, s. 226. Bkz. Burak YÜCEKAYA, *Hukukun Piyasalaşma Uğrağı Olarak Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemleri ve Arabuluculuk Kurumu*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2021, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

kapitalist, neoliberal ekonomik politikalar ve egemen ideoloji hukukta ve yargı pratiklerinde küresel çapta dönüşümlere yol açmıştır. **Brown**'ın ABD özelinde örneklendirdiği neoliberal hukuk aklı Türkiye'de de benzer biçimde işlemiştir. Örgütlü emeğin gücü Türkiye'de de hem yasama yoluyla hem de çeşitli kararlar vasıtasıyla, yargı yoluyla kırılmıştır.

Küreselleşme sürecine katılan benzer gelişme düzeyindeki ülkeler ortak sorunlarla karşılaşmış, **Gülten Kazgan**'ın verilerine göre sürecin yaşandığı 1980-2002 yılları arasında 93 ülkede 113 finansal kriz meydana gelmiş, krizler IMF ve Dünya Bankası'nın yapısal uyum programları ile aşılmaya çalışılmıştır.⁴²¹ Türkiye'de küreselleşme sonucu uluslararası rekabet koşulları ve 1994, 1998-1999, 2001, 2008 yıllarında meydana gelen finansal krizler iş hukukunun gerek mevzuatına gerek uygulamasına etki etmiştir. Daha önce belirtildiği üzere bu süreçte politikalar sistematik biçimde emek aleyhine, sermaye lehine bir yön izlemiştir. 1980'lerden itibaren esnekleşmenin ve rekabet için işgücünü ucuzlatmanın en belirgin biçimi olarak taşeronlaşma/alt işverenlik yaygınlaşarak iş hukukun *altını oymaya başlamıştır*,⁴²² düşük ücret politikaları izlenmiş, toplu sözleşmelerin, işyeri temsilciliklerinin ve sendikaların etkinlikleri giderek azalmıştır.⁴²³

⁴²¹ Gülten KAZGAN, "1990 Sonrası Yıllarda Türkiye'de Krizler ve Yarattığı Sonuçlar (İşçiler ve Sosyal Önlemler Açısından Bir İrdeleme)", *Ekonomik Krizin İş Hukuku Uygulamasına Etkisi*, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2002 içinde, s. 20.

⁴²² Murat ÖZVERİ, "Alt İşveren: İş Hukukunun Altının Oyulması", 4 Ocak 2014: http://www.muratozveri.net/?p=188#_ftn9, (Son Erişim Tarihi: 4.7.2022). Murat ÖZVERİ, "Alt İşveren (Taşeron) Sermayenin Örgütlü İşgücüne Başkaldırısıdır", 26 Kasım 2013: <http://www.muratozveri.net/?p=232>, (Son Erişim Tarihi: 4.7.2022).

⁴²³ AKMAN, 2014, s. 230.

İş sözleşmelerinin ve iş hukukunun eşitsiz ve hiyerarşik boyutu ekonomik kriz dönemlerinde daha da belirginleşmektedir. Bu noktada iş hukukunun amacı sayılan işçinin korunması ilkesinin yerini işletmenin/işyerinin korunması gerekliliği almaktadır. Hizmet akdindeki çalışma koşullarına yönelik değişiklikler ve ücretsiz izin uygulamalarıyla işçiler işverenin ekonomik riskine ortak edilmektedir.⁴²⁴ Bu noktada yargı makamlarının rolü önemlidir. Örneğin 1994 krizi sonrasında ilk kez yargı yoluyla toplu iş sözleşmelerinde değişiklikler yapılmaya başlanmıştır. Borçlar hukukuna ait bir kurum olarak öngörülen yargıcın sözleşmeyi değişen koşullara uyarlaması hâli bu süreçte toplu iş hukuku alanına da aktarılmıştır.⁴²⁵ Uyarlama, “*adalet, hakkaniyet, objektif iyiniyet kurallarıyla*” ve “*beklenmeyen şartların getirdiği yükler karşısında ülke insanının belli oranlarda da olsa fedakârlığı paylaşması*” lüzumuyla gerekçelendirilmiştir.⁴²⁶ Yargıtay’ın kriz koşullarını gerekçe göstererek dürüstlük ilkesini işçi aleyhine yorumladığı karar örneği ise aşağıda ayrıca bir alt başlık olarak incelenecektir.

1994, 1998-1999, 2001 ekonomik krizlerinin ardından 2003 tarihli 4857 sayılı İş Kanunu çalışma yaşamına bir kısmı Yargıtay uygulamasına çoktan yerleşmiş olan belirli süreli çalışma, geçici iş ilişkisi, kısmi süreli çalışma, çağrı üzerine çalışma, iş sürelerinin esnekleştirilmesi gibi pek çok esneklik düzenlemesi getirmiş, böylece mevzuattaki işçiyi

⁴²⁴ Kübra DOĞAN YENİSEY, “Hizmet Akdinin Değiştirilmesi ve Ücretsiz İzin Uygulaması”, *Ekonomik Krizin İş Hukuku Uygulamasına Etkisi*, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2002 içinde, s.85.

⁴²⁵ Murat ÖZVERİ, “Yargı Yoluyla Toplu İş Sözleşmelerinin Değiştirilmesi”, *Ekonomik Krizin İş Hukuku Uygulamasına Etkisi*, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2002 içinde, ss. 216-220.

⁴²⁶ Yargıtay 9. HD, Esas No: 1994/16730, Karar No: 1995/1307, Tarih: 31.01.1995.

korumaya yönelik hükümler esnek istihdam adı altında aşındırılmıştır.⁴²⁷ Kanun ayrıca önceleri yararlanılabildiği için fesih bildiriminin yapıldığı tarihte işyerinde en az on işçi çalıştırılması ölçütü koyulan iş güvencesinin kapsamını otuz işçiye çıkartmak gibi işçi aleyhinde farklı düzenlemeler de içermiştir.

Kanunda karşılığını bulan esnekleşme söylemi ekonomik krizlerden kaynaklı işçi çıkarmaları en aza indirmek gerekçesi altında “*mevcut ekonomi-politik gerçekliği sermayenin çıkarları doğrultusunda*” kurmuştur.⁴²⁸ Tarafların anlaşarak ücrette indirim yapabilmeleri⁴²⁹ ve kanunda gebe işçiler ve yıllık izne çıkan işçilere verilen ücretsiz yol izni dışında düzenlenmemiş olan ücretsiz izne karar verebilmeleri Yargıtay kararlarıyla uygulamaya girmiştir.⁴³⁰

Hukuk uygulayıcılarının söyleminde iş sözleşmesinin tarafları eşittir. Hukuk ideolojisi içerisinde bireyler biçimsel olarak eşit kurgulanmıştır. Söz konusu ideoloji içerisinde bakıldığında ve bu söylem içerisinde hüküm tahsis edildiğinde tarafların eşit olduğu, özgürce ve serbestçe anlaşabilecekleri kabul edilir. Maddi gerçeklik ise ekonomik kriz koşullarında artan işsizlik ve işini kaybetme korkusunun işçileri her zaman

⁴²⁷ Murat ÖZVERİ, “İş Hukukunun Esnekleştirilmesi”, *TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 2000, Sayı:1, ss. 18-21. Bkz. Muzaffer KOÇ, “4857 Sayılı İş Kanunundaki Esneklik Düzenlemeleri ve Uygulama Problemleri”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2016, Cilt: 5, Sayı: 7, ss. 2169-2192.

⁴²⁸ AKMAN, 2014, s. 224. Murat ÖZVERİ, “Ekonomik Kriz 4857 Sayılı İş Yasası ve Yargı Kararları”, 17 Temmuz 2009: <http://www.muratozveri.net/?p=269>, (Son Erişim Tarihi: 4.7.2022).

⁴²⁹ Bkz. Yargıtay 9. HD, Esas No: 2004/4976 Karar No: 2004/29755 Tarih: 28.12.2004.

⁴³⁰ Bkz. Yargıtay 9. HD, Esas No: 1996/16196 Karar No: 1996/23959 Tarih: 23.12.1996. Yargıtay 9. HD, Esas No: 1998/5112 Karar No: 1998/7788 Tarih: 27.4.1998. Yargıtay 9. HD, Esas No: 2003/974 Karar No: 2003/11618 Tarih: 19.6.2003.

karşılaştığı hiyerarşiden daha ağır bir eşitsizlik deneyimiyle tanıştırmaktadır. Ücret indirimi ve ücretsiz izin uygulamalarının kabul edilmesi işçinin gerçek rızasına değil işini kaybetmemek için işverenin zararını paylaşma mecburiyeti duymasına dayanmaktadır. İdeolojinin taraflı perdesi maddi gerçekliği aynı şekilde deneyimlemeyen hukuk uygulayıcılarının içerisinde konuştukları söylem ile kanunu taraflı ve sınıfsal biçimde yorumlamalarına yol açmaktadır.

4857 sayılı İş Kanunu’nun geçici iş ilişkisine (7. mad.), çağrı üzerine çalışmaya (14. mad.), işçinin iş güvencesinden yararlanabilmesi için en az on işçi çalıştırılması ölçütünün otuz işçiye çıkartılmasına (18. mad.), toplu sözleşmede düzenlenmiş işverenin haksız feshinin özel hakem yoluna götürülebileceğine (20. mad.), işe iadenin esnekleştirilmesine (21. mad.), fazla çalışmaya (41. mad.), denkleştirmeye (63. mad.), çalışma koşullarının tarım ve orman işçileri bakımından kanuni güvenceden yoksun biçimde Bakanlık yönetmeliğine bırakılmasına (111. mad.) dair hükümleri hakkında işçilerin sosyal güvenlik ve sendikal haklarından yararlanmalarını imkânsız hâle getirecekleri, işçilerin irade özgürlüğünü ve pazarlık gücünü ortadan kaldıracı etki yapabilecekleri ve sosyal devlet ve eşitlik ile bağdaşmazlıkları gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi’ne başvurulmuştur. 20. ve 111. madde kısmen iptal edilmiştir. Anayasa Mahkemesi esnekliğe ilişkin hükümlerin Anayasa’ya aykırı olmadığına “*çeşitli hukuk sistemleri*”ni inceleyerek, ILO normlarına da başvurarak karar vermiştir. Mahkemeye göre “*değişen ticari ve ekonomik koşullar, iş idaresi yönünden esnek çalışma yöntemlerini gerekli kılmaktadır*”. Ayrıca işçi bu hususlara “*özgür iradesiyle*”, işveren ile birlikte “*karşılıklı ve birbirine uygun surette*” irade açıklayarak katılmaktadır.

İş güvencesinden yararlanma hükmünün işçi aleyhine değişmesine gelince mahkemeye göre;

*“iş güvencesi ölçütleri belirlenirken, her ülke kendi verilerini ve iş hayatı koşullarını göz önüne almaktadır. İş hayatına ilişkin kuralların belirlenmesinde **kamu yararı** esastır, ayrıca işçi ve işveren arasındaki denge de gözetilmektedir. 18. maddeyle getirilen 30 veya daha fazla işçi çalıştırma koşulunun işveren aleyhine değiştirilmesi durumunda işveren bakımından oluşacak ek mali külfetlerin kayıt dışı uygulamalara neden olabileceği, ayrıca iş güvencesi ile oluşabilecek ağır mali yükten küçük işletmelerin uzak tutulması amaçları gözetildiğinde, dava konusu kuralla getirilen şartlarla işçi ve işveren arasında kurulan dengede bir ölçüsüzlük bulunmamaktadır”.*⁴³¹

Kapitalist bir toplumsal formasyonda kamu yararı/kamu düzeni ile sermayenin yararı örtüşür. Kamu yararı işçinin korunması ilkesinin karşısına sermayenin çıkarları bunu gerektirdiğinde belirecek dengeleyici bir güç olarak çıkar.⁴³² Ekonomi politik değişiklikler kendi söylemsel karşılıklarını bulurken yargılama faaliyetlerinde ilkelerin ve kamu yararı, hayatın olağan akışı gibi diğer çeşitli mefhumların yorumlanması da paralel değişiklikler göstermektedir. Neoliberal hukuk söyleminin zeminini Chicago Okulu, Avusturya Okulu ve Virginia Okulu’nun oluşturduğundan ve bunların Keynesçiliğe, refah devleti fikrine, devlet müdahaleciliğine karşı konumlanmış ve metodolojik açıdan bireyci olduğundan bahsedilmişti. Söz konusu neoliberal söylemde devlet, temel işçi haklarını güvence altına alma noktasında sermayenin kendi olağan işleyişi adına geri çekilmeli, emek anayasadan dışlanmalı, küresel rekabet koşulları nedeniyle çalışma yaşamında esneklik sağlanmalı, işçi-işveren ilişkilerinde “eşit” tarafların “özgür” iradeleri, yani borçlar hukuku hükümleri esas alınmalıdır. İş hukuku pratiğinde bu söylem klasik iş hukukundaki işçiyi koruma ilkesinin, **Posner**’ın servet

⁴³¹ AYM, Esas No: 2003/66, Karar No: 2005/72, Karar Tarihi: 19.10.2005.

⁴³² ÖZDEMİR, 2004, s. 260.

maksimizasyonu ile temellendirdiği sosyal fayda ilkesi ışığında yumuşatılması şeklinde tezahür eder.⁴³³ Neoliberal hukuk söyleminin yorumlama faaliyetine Türk yargısında nasıl yansıdığı aşağıda Yargıtay kararları üzerinden iki ana başlıkta incelenecektir: dürüstlük ilkesi ve hayatın olağan akışına aykırılık.

3.1. Dürüstlük İlkesi

Türk Medeni Kanunu’nun ikinci maddesine göre;

“herkes, haklarını kullanırken ve borçlarını yerine getirirken dürüstlük kurallarına uymak zorundadır. Bir hakkın açıkça kötüye kullanılmasını hukuk düzeni korumaz”.

Kanunun öngördüğü bu kural genel bir hukuk ilkesi olarak sözleşmelerin, kanunların, hukuki işlemlerin yorumlanmasında, kanun boşluklarının doldurulmasında dikkate alınmaktadır. Doktrinde dürüstlük kuralından objektif iyiniyet ve *“kişilerin sahip olduğu bütün hakları kullanırken ve borçlarını ifa ederken, hukuk, ahlak ve örf kurallarına uygun olarak, orta zekâlı, makul, doğru, dürüst ve namuslu bir kişiden”* beklendiği gibi davranması zorunluluğu anlaşılmaktadır.⁴³⁴ Hukuk uygulayıcıları da yorumlama faaliyetleri sırasında dürüstlük ilkesine başvurmaktadır.

İlkeler belirli söylemler içerisinde belirli şekillerde yorumlanırlar ve belirli anlamlar ihtiva ederler. Bu bağlamda neoliberal hukuk söylemi dürüstlük ilkesini de sermaye

⁴³³ ÖZDEMİR, 2004, s. 293.

⁴³⁴ Şaban KAYIHAN, Mustafa ÜNLÜTEPE, *Medeni Hukuka Giriş ve Türk Medeni Kanunu’nun Başlangıç Hükümleri*, 4. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2019, ss. 387, 388. Mehmet AYAN, Nurşen AYAN, *Medeni Hukuka Giriş*, 12. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2016, s. 54.

lehine çevirebilmiştir. 1994 ekonomik krizi üzerine alınan 5 Nisan 1994 tarihli ekonomik istikrar tedbirleri ile kamu işçilerinin toplu iş sözleşmelerindeki 4. dilim ücret zamları 6 ay süreyle faizsiz olarak ertelenmiştir.⁴³⁵ İşçilerin ücret zammı farkından kaynaklanan alacakları için açtığı davalar ilk derece mahkemelerinde kabul edilmişse de Yargıtay ve Hukuk Genel Kurulu’nda işçiler aleyhine sonuçlanmıştır.⁴³⁶ Yargıtay, resen, taraflar arasındaki şartların dengeyi taraflardan biri için katlanılamayacak derecede bozacak ölçüde olağanüstü bir şekilde değişmesi (ekonomik kriz) durumunda *sözleşmeye sıkı sıkıya bağlılık adalet, hakkaniyet ve objektif iyiniyet kurallarıyla bağdaşmayacağına* ve bunun çözümünün “*sözleşmenin değişen şartlara uyarlanması*” ilkesi olduğuna, *beklenmeyen şartların getirdiği yükler karşısında ülke insanlarının fedakârlığı paylaşması gerektiğine* kamu yararı ilkesine dayanarak karar vermiştir.⁴³⁷ Oysa **Metin Kutsal**’a göre ortaya çıkan ekonomik koşulları “beklenmeyen şartların getirdiği” bir durum olarak yorumlamak hatalıdır çünkü bu sonuç yıllardır uygulanan ekonomi politikalarından kaynaklanmaktadır, yani beklenmedik değildir. Hukuken güvence altına alınmış işçi haklarının tek taraflı idari bir kararla ertelenmesinde kamu yararı söz konusu değildir.⁴³⁸ Kaldı ki **M. Kemal Oğuzman**’ın da ifade ettiği gibi davalı, savunmasında para borcunun ifasında imkânsızlık söz konusu olamayacağı hâlde hükümet kararlarına ve genelgelerine dayanarak imkânsızlık savunması yapıp sözleşmenin uyarlanması

⁴³⁵ ÖZVERİ, 2014, s. 207

⁴³⁶ ÖZVERİ, 2014, s. 208. Murat ÖZVERİ, *İşçiler ve Bir Hukuk Devleti Masalı*, Selüloz-İş Sendikası, İzmit, 1995, ss. 60-63.

⁴³⁷ Yargıtay 9. HD, Esas No: 1994/16730 Karar No: 1995/1307 Tarih: 31.01.1995.

⁴³⁸ Metin KUTAL, “Toplu Sözleşme Özerkliği Açısından Yargıtay’ın 31.1.1995 Tarihli Kararının Düşündürdükleri”, ÖZVERİ, 1995 içinde, s. 110.

yönünde talepte bulunmazken, mahkeme hukuki dayanaktan yoksun olmasına rağmen ve resen toplu sözleşmeyi uyarlama yoluna gitmiştir.⁴³⁹

Yargıtay'ın bu yönde kararlarına ilk derece mahkemelerinden direnme kararları gelince dosyalar Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'na gitmiştir. Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun kararı ise şu şekildedir:

*“Ülkede ekonomik bunalımın varlığının kabulü için, Anayasanın 119, 120 maddelerinde öngörülen olağanüstü halin ilanı şart değildir. Uyuşmazlığın kaynaklandığı TİS 37. Maddesinin sözleşmenin imzalandığı tarihteki malî, ekonomik ve sosyal durumlar göz önünde tutularak ileriye dönük tahminlerde bulunularak, muhtemel enflasyondan işçilerin olabildiğince az etkilenmeleri düşüncesiyle düzenlendiği kuşkusuzdur. Bu durum sosyal devlet ilkesine uygun iyi niyetli bir yaklaşımdır. Ancak, TİS'in imzalanmasından sonra ülke çapında meydana gelen tüm olumsuz gelişmeler, sözleşme adaletini ve taraflarca yüklenilen edimler arasındaki dengeyi ortadan kaldırmıştır. Ekonomik bunalım ve buna karşı ekonomik önlemler ortada ve herkes tarafından bilinmekte ve milli dayanışma içinde göğüs gerilmekte iken; işverenin anılan ekonomik önlemler paketinin bir gereği olarak uyuşmazlık konusu ücret zammını birkaç aylık gecikme ile ödeme önerisinin, davacı işçi tarafından kabul edilmemesi, Medeni Kanunun 2. maddesinde öngörülen doğruluk ve dürüstlük kurallarıyla bağdaşmaz. O halde, davacı yararına ayrıca faize hükmedilmesi doğru değildir”.*⁴⁴⁰

⁴³⁹ M. Kemal OĞUZMAN, “Hukuki Mütalaa”, ÖZVERİ, 1995 içinde, ss. 100-102.

⁴⁴⁰ Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, Esas No:1995/9-474, Karar No: 1995/722, Tarih: 5.7.1995.

Kararda görüldüğü üzere Kurul, ekonomik bunalım döneminde işçiden “doğruluk ve dürüstlük kuralları” uyarınca davranmasını bekleyerek; işçinin ücret zammının gecikmeli ödenmesi önerisini kabul etmemesini dürüstlük ilkesine aykırı bulmuştur. Sermayenin çıkarları böyle olmasını gerektirdiğinde Yargıtay sermaye lehine devreye girerek dürüstlük ilkesini toplu sözleşmeleri hukuki dayanaktan yoksun bir şekilde uyarlamak için bir zemin olarak kullanmıştır. Neoliberal hukuk söyleminde yeri geldiğinde (örneğin ekonomik kriz koşullarında) iş hukukunun temel ilkeleri silikleşir ve işçi ile işveren eşit taraflarmışçasına borçlar hukukunun liberal düzeni işletilir. Dürüstlük ilkesi işçinin işverenin zararını paylaşması gerekliliği şeklinde anlaşılır, söylemi şekillendiren maddi koşulların dönüşümü söylem içerisinde anlam ve yorum dönüşümlerine yol açar. Kurulun kararında maddi koşulların değişimi okunabilir. Karar açıkça sosyal devlet ilkesinden kopuşu dile getirir. Ekonomik bunalım ve ülkede meydana gelen olumsuz gelişmeler buna gerekçe gösterilmiştir. İş hukukunun işçiyi korumaya yönelik amacı bir kenara bırakılmış ve bunun yerine sözleşme adaleti, taraflar arasında denge, milli dayanışma, doğruluk ve dürüstlük vurgusu yapılmıştır. Böylece hukukun neoliberal dönüşümler geçirdiği bir dönemde ekonomik kriz, mahkemenin hüküm tesis ederken yaptığı yorumun sınıfsal mahiyetini bariz biçimde yüzeye çıkarmıştır.

3.2. Hayatın Olağan Akışına Aykırılık

Doktrine ve Yargıtay içtihatlarına göre ispat yükü hayatın olağan akışına aykırı iddia veya savunmada bulunan kimseye düşer.⁴⁴¹ Hayatın olağan akışı kriteri yanlış olduğu ispat edilene kadar uygulanabilen bir karine ve yorum kuralıdır ve “sosyal hayatın kamu düzenine uygun olarak devam etmesini” ifade eder.⁴⁴² Kriterin yorumu noktasında bilhassa iş uyuşmazlıklarında maddi gerçeklik ile hukuki gerçeklik arasındaki fark açığa çıkmaktadır.

Hatırlanacak olursa **Althusser** ideolojiyi *bireylerin içinde yaşadıkları gerçek ilişkilerle kurdukları maddi varoluşa sahip hayali ilişki* olarak tanımlıyordu. Hukuk uygulayıcılarının maddi gerçeklikle kurdukları ilişki ve içinden konuştukları hukuk söylemi, hukukun öznelinin içinde yaşadıkları maddi gerçekliği her zaman yansıtmaz. Liberal/neoliberal hukuk söylemi tarafsızlık ve sınıflardan bağımsız bir pozisyon taşıdığı iddiası altında belli bir sınıfı korurken maddi gerçeklik hukuk karşısında taraflı bir muamelenin görüldüğü sınıflı bir toplumdur. Dolayısıyla bu hukuki gerçeklik, ideoloji ve söylem içerisinde hayatın olağan akışının ve kamu düzeninin yorumu da sınıfsal bir nitelik taşır.

İşçi ile işveren arasındaki uyuşmazlıklarda Yargıtay’ın hayatın olağan akışı kriterini yorumlama şekli maddi gerçekliği işveren lehine çarpıtmak üzerinedir. Örneğin Yargıtay’a göre “*dört yılı aşkın veteriner hekim olup aynı zamanda teknik müdür olarak*

⁴⁴¹ Sema TAŞPINAR, “Fiili Karinelerin İspat Yükünün Dağılımındaki Rolü”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1996, Cilt: 45, Sayı:1, s. 551. Filiz BERBEROĞLU YENİPİNAR, *Hukuk Davalarında İspat*, 2. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2021, s. 165.

⁴⁴² Abdullah DEMİR, “Yargıtay İçtihatlarındaki ‘Hayatın Olağan Akışı’ Kriteri ve İslam Hukukundaki ‘Zahiri Hal Delili’”, *Terazi Hukuk Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 28, 2008, s. 130.

çalışan davacının asgari ücretle çalışması hayatın olağan akışına uygun değildir”.⁴⁴³ Ya da “ *vasıflı işçi durumunda olan ve uzun süre kıdeme sahip bir işçinin asgari ücretle çalıştığıнын kabulü hayatın olağan akışına aykırıdır*”.⁴⁴⁴ Yargıtay’ın bu değerlendirmeleri maddi gerçeklikten kopuk ve ideolojiktir. İşçinin asgari ücrete razı olmak zorunda kalması ihtimalini içermez. Söz konusu sermayenin çıkarları olduğunda ekonomik kriz gibi sosyal olguları inceler ve kararlarına gerekçe gösterir fakat yukarıdaki örneklerde işçinin kıdemine ve iş yüküne rağmen asgari ücretle çalışmasının arkasında yatabilecek işsizlik, iş kaybetme, iş bulamama kaygılarına değinmez.

Yargıtay’a göre ispatı belgelere dayanmıyorsa bir işçinin her gün 1.5 saat,⁴⁴⁵ 2 saat,⁴⁴⁶ 3 saat fazla çalışma yapması,⁴⁴⁷ hiç ara dinlenmesi yapmaması,⁴⁴⁸ her iş günü fazla mesai

⁴⁴³ Yargıtay 9. HD., Esas No: 1997/13896 Karar No: 1997/18035 Tarih: 23.10.1997.

⁴⁴⁴ Yargıtay 9. HD., Esas No: 2017/7955 Karar No: 2017/20925 Tarih: 11.12.2017.

⁴⁴⁵ Yargıtay 9. HD., Esas No: 2003/14817 Karar No: 2004/4141 Tarih: 04.03.2004. Yargıtay 9. HD., Esas No: 2004/27123 Karar No: 2005/20017 Tarih: 01.06.2005.

⁴⁴⁶ Yargıtay 9. HD., Esas No: 2003/6546 Karar No: 2003/18736 Tarih: 06.12.2003. Yargıtay 9. HD., Esas No: 2008/10901 Karar No: 2009/30474 Tarih: 05.11.2009.

⁴⁴⁷ Yargıtay 9. HD., Esas No: 2007/7689 Karar No: 2007/34372 Tarih: 19.11.2007. Yargıtay 9. HD., Esas No: 2002/12522 Karar No: 2003/214 Tarih: 20.01.2003.

⁴⁴⁸ Yargıtay 9.HD., Esas No: 1986/4931, Karar No: 1986/5981, Tarih: 06.06.1986. Aktaran: Vedat LAÇİNER, “İşçiye Ara Dinlenmesi Verilmemesini Hayatın Olağan Akışına Aykırı Bulan Yargıtay Kararları Üzerine Bir Değerlendirme”, *İstanbul Barosu Dergisi*, 2021, Cilt: 95, Sayı: 1, s. 247. Yargıtay 9.HD., Esas No: 2011/42772, Karar No: 2012/20218, Tarih: 11.06.2012.

yapması,⁴⁴⁹ tüm hafta tatillerinde çalışması,⁴⁵⁰ tüm genel tatil ve milli bayramlarda çalışması ve haftada 12 saat fazla mesai yapması,⁴⁵¹ hafta içi ve hafta sonu aralıksız uzun ve fazla çalışma yapması,⁴⁵² çalışma süresi boyunca veya senelerdir hiç yıllık izin kullanmamış olması⁴⁵³ hayatın olağan akışına aykırıdır. Bunlar dâhil edilerek yapılan işçilik alacağı hesaplamalarında Yargıtay istikrarlı bir şekilde makul bir takdir/hakkaniyet indirimi uygulamasını benimsemektedir. Yargıtay fazla çalışmayı belirli bir noktadan sonra insan yaradılışına ters⁴⁵⁴ ve insan takatini aşacak düzeyde⁴⁵⁵ diye değerlendirmekte ve hayatın olağan akışına aykırı bulmaktadır. Ne var ki bunu yaparken önüne gelen somut olayları işçinin içinde yaşadığı maddi gerçekliği ve içinde bulunduğu koşulların insan takatini aşacak dahi olsa bu tür bir çalışmayı gerektirebileceğini göz ardı etmektedir. **Aydın**'ın ifade ettiği gibi;

“işçi mahkeme önünde, mahkemenin öngördüğü usul kurallarıyla ne kadar çalıştığını ispat eder ve buna göre bir hesaplama yapılır. Ancak, temyiz merci, bu kadar fazla

⁴⁴⁹ Yargıtay 9. HD., Esas No: 2007/9960 Karar No: 2008/1588 Tarih: 21.02.2008. Yargıtay 9. HD., Esas No: 2007/9959 Karar No: 2008/1587 Tarih: 21.02.2008.

⁴⁵⁰ Yargıtay 9. HD., Esas No: 1992/3270 Karar No: 1992/11040 Tarih: 12.10.1992. Yargıtay 9. HD., Esas No: 2007/9951 Karar No: 2008/1787 Tarih: 22.02.2008.

⁴⁵¹ Yargıtay 9. HD., Esas No: 2004/29239 Karar No: 2005/19735 Tarih: 30.05.2005.

⁴⁵² Yargıtay 9. HD., Esas No: 2003/1550 Karar No: 2003/12453 Tarih: 03.07.2003.

⁴⁵³ Yargıtay 9. HD., Esas No: 2017/17048 Karar No: 2020/15978 Tarih: 12.11.2020. Yargıtay 9. HD., Esas No: 2021/9871 Karar No: 2021/14703 Tarih: 21.10.2021. Yargıtay 9. HD., Esas No: 2021/7926 Karar No: 2021/11913 Tarih: 15.09.2021.

⁴⁵⁴ Yargıtay 9. HD., Esas No: 2004/29239 Karar No: 2005/19735 Tarih: 30.05.2005.

⁴⁵⁵ Yargıtay 9. HD., Esas No: 1996/5991 Karar No: 1997/17581 Tarih: 20.09.1996.

*çalışma yapılmasının mümkün olmadığı görüşündedir ve başka bir gerçeklik -hukuki gerçeklik- kurup, bunun üzerinden karar verir”.*⁴⁵⁶

Neoliberal hukuk söyleminde hayatın olağan akışı mevcut düzenin sürdürülmesi, yeniden üretilmesi açısından bir olması gerekeni ifade eder. Bu kriter baz alınırken somut olay maddi gerçeklikten kopuk hâkim ideolojiyi yansıtan, piyasanın olağan akışını hukuk eliyle sürdürecektir bir olması gereken üzerinden değerlendirilir.

Yargıtay’ın tutumu neoliberal dönüşümlerle eş zamanlı seyretmiştir, sistemattiktir ve yerleşik bir hâl almıştır. Sosyal devletin bir ölçüde işçiyi korumaya yönelik hedefinden neoliberal devlete geçişle hayatın olağan akışı neoliberalizmin olağan akışı gibi bir anlam taşımaya başlamıştır. Hayatın olağan akışının bu anlamı bir “apaçıklık”tır. **Althusser**’den hatırlanacağı üzere *apaçıklıkları birer apaçıklık olarak dayatmak (üstelik, bütün bunlar birer “apaçıklık” olduğuna göre, hiç de dayatmıyormuş gibi görünerek bunu yapmak)*, tam da ideolojinin işidir.⁴⁵⁷ İdeolojinin “apaçık”, “sınıflar-üstü”, “ebedi” saydığı hayatın olağan akışı kriteri bu nedenle ideolojiktir ve bu nedenle kriterin yorumu sınıfsal bir karakter taşır.

⁴⁵⁶ HATİPOĞLU AYDIN, 2018, s. 130.

⁴⁵⁷ ALTHUSSER, 2016, s. 79.

SONUÇ

Okumuş olduğunuz çalışma hukukun bir yorumlama süreci olması ve aynı zamanda sınıfsal mahiyeti üzerinden hukukta yorumun da sınıfsal bir mahiyeti olup olmadığını sorgulamıştır. Yöntemsel açıdan ekonomi-politik yaklaşımına dayalı, Marksist bir sınıf anlayışını benimseyen, **Valentin Nikolaeviç Voloşinov-Louis Althusser-Michel Pêcheux** izleğinde bir söylem çözümlemesi yaklaşımı benimsenmiştir.

Marksizm, hukuku diyalektik, tarihsel materyalist bir yöntemle inceler. Böylesi bir inceleme, temeline üretim tarzı, üretim ilişkileri ve üretim araçlarıyla kurdukları ilişkilere göre üretim sürecinin toplumsal failleri arasındaki sınıf mücadelesini koyar. Dolayısıyla bu bakış açısına göre sınıf kavramından üretim sürecindeki konumları uyarınca tanımlanan toplumsal gruplar anlaşılır.

Marksizm içerisinde hukuka yönelik tek ve sabit bir yaklaşım olmamakla birlikte düşünürler hukukun üretim ve sınıf ilişkilerinden bağımsız anlaşılamayacağı ve üretim tarzının niteliğine göre belirli bir sınıfın lehine taraflı olduğu noktasında birleşmektedir. Hukukun sınıflar arası ilişkide bir rolü vardır. Hukukun rolü onun bir egemen sınıfın baskı aygıtı, ideolojik veya hegemonik bir aygıt ya da başlı başına bir ideoloji olması şeklinde belirir. Hukuk başlı başına bir ideolojiyken aynı zamanda içerisinden konuşulan bir söylem formunu alır.

Hukuk, maddi üretim tarzına denk düşen, onun koşullandığı bir tikel üretim tarzıdır. Ne var ki hukuk tek başına ekonomik sistemin yansıması veya tek başına egemen bir sınıfın baskı aracından ibaret değildir. Maddi gerçekliği çarpıtan tutarlı ve tarafsız görünümlü bir anlamlandırma biçimidir. Tarafsız görünümünü ve apaçıklık iddiasını koruduğu sürece bir ideolojidir, ideolojinin bir tezahürüdür. Egemen sınıf diğer sınıfların

rızasını bu şekilde alır. İdeoloji ve dolayısıyla hukuk, bir maddi gerçeklik soyutlamasıdır. Birey bu soyutlama içerisindeyken onun içerisinde olduğunu algılayamaz. Böylece ideoloji toplumsal olarak belirlenen bilinçdışı bir meseleye denk düşer. Marksizm açısından ideoloji gündelik siyasal mülahalalara denk düşmez, sınıf temelli ve üretim araçlarıyla kurulan ilişki üzerinden anlaşılır. Dolayısıyla üretim tarzındaki değişimler üretim araçlarıyla kurulan ilişkileri, ideolojileri ve hâkim ideolojiyi dönüştürür.

Hukuk aksi yönde düşünceler olsa da özü itibarıyla kapitalist değildir, sosyalist amaçlı bir hukuk sistemi de mümkün olabilir. Nitekim SSCB’de bir yandan hukukun sönümlenmesi gerektiği öte yandan sosyalist bir hukukun gerekliliği tartışılmıştır. İç savaş şartları hukukun sönümlenmesine ilişkin savları peşinen imkânsız kılmışken, özellikle köylülerin rızasını kazanmaya yönelik bir çeşit karma ekonomi modeline geçişle yeni bir hukuk sistemi ortaya çıkmıştır. Sosyalist hukuka sosyalist toplumun ekonomik ve politik temelini, emekçi kitlelerin çıkarlarını koruma misyonu yüklenmiştir.

İçerisinde yaşadığımız kapitalist üretim tarzındaysa üretim araçlarıyla kurdukları ilişki bakımından toplumsal gruplar sermaye sınıfı ve işçi sınıfı şeklinde belirlemektedir. Üretim araçlarına sahip olan sermaye sınıfı devlet ve hukuk mekanizmalarının esas belirleyicisi konumundadır. Hukuk, sınıflar üstü ve tarafsız gözüktürken sermaye sınıfının çıkarlarını ve ideolojisini sürdürmeye yönelik bir baskı aygıtı ve ideolojik aygıtı olarak işler. Sunulan hukuki yanılsama işçi sınıfının içinde bulunduğu maddi gerçeklikle uyuşmaz. Taraflıdır ve biçimsel eşitlik altında maddi eşitsizliği sürdürür. Sermaye sınıfının menfaatlerini korur ve sınıf mücadelesinin baskısı bunu zorunlu kıldığında sistemi yeniden üretebilmek için işçi sınıfı lehine küçük tavizler verir.

Hukuk somut olaya yargı eliyle uygulanır. Hukukun kendisi Marksist perspektiften bakıldığında belirsiz veya keyfi değil, sınıfsaldır. Hukukun uygulaması da söz konusu durumdan farklı değildir. Hukukun somut olaya uygulanması bir yorum

faaliyeti gerektirir. Hukukta yorum hukuki bir metnin, kavramın, ifadenin, hükmün, ilkenin anlamını açıklığa kavuşturmak, metin boşluklarını belli ilkeler doğrultusunda doldurmaktır. Yorumcu, yorumlama faaliyetini gerçekleştirirken içerisinde bulunduğu koşullarla, tarihsel konumuyla ve ideolojiyle bağlıdır. Hukuk ve ideoloji nasıl bir üretim tarzına karşılık geliyorsa yorum da bir ideolojiye denk düşmektedir. Yorum ideolojiktir. Sözcüklerin, kavramların anlamlandırılması, içeriklendirilmesi ve yorumlama sürecinde ilkeler arasında tercih yapılması noktasında, ideolojinin etkisi yorumcunun içerisinde konuştuğu söylemin anlaşılmasıyla görünür hâle gelir. Yorum, içerisinde sınıf mücadelesinin sürdüğü hegemonyanın bir parçası olarak belli bir ideolojinin çıktısı ve söylemin parçasıdır. Hukuk uygulayıcıları bir özne olarak içerisinde inşa edildikleri söylemsel sürecin neticesinde, belli bir söylem içerisinde yorumlama faaliyeti yürütürler.

Eleştirel Hukuk Çalışmaları ekolü hukukta yorumun ideolojik boyutuna ilişkin araştırmalarda bulunmuştur. İdeolojinin yargılama sırasında yorumlama faaliyetinde etki gösterdiği, belirli bir toplumsal grubun sınıfsal ve ideolojik çıkarlarını güvence altına aldığı, hukuki söylemin ideoloji tarafından yapılandırıldığı hususları, ekole mensup araştırmacılar tarafından dile getirilmiştir. Ancak Eleştirel Hukuk Çalışmaları'nın metodolojik olarak daha çok birey odaklı bir psikolojiden faydalandığı, sınıf anlayışının Marksizm'den ayrıştığı, hukuk içerisinde belirsizliğin yaygın ve radikal olduğu tezini kabul ettiği görülmüştür. Bu nedenle hukukta yorumun sınıfsal mahiyeti Marksist sınıf perspektifiyle incelenmesi noktasında Eleştirel Hukuk Çalışmaları takip edilmemiştir. Bunun yerine **Pêcheux**'nın söylem anlayışına dayalı bir söylem çözümlemesi benimsenmiştir.

Pêcheux'ye göre temel linguistik ideolojik olmasa da metnin ortaya çıktığı mantıksal-linguistik süreç söylemsel-ideolojiktir. Anlam, tarihsel süreç içerisinde

ideolojik konumlara göre farklılık gösterir. Eleştirel Hukuk Çalışmaları'nın aksine burada bireyden hareket edilmez, temelde hukukun belirsizliği ya da yargıcın şahsi sınıfsal konumu veya psikolojisi yer almaz. Aksine yargısal kararları verenler özne olarak mahiyetleri gereği belirli bir ideolojiyle ve söylemle özdeşik durumdadırlar. Söylem ve ideoloji gayet belirlidir ve kökeni bireysel değil toplumsaldır; öznel değil nesneldir. Özne de dil de ideolojinin taşıyıcısıdır. Hukukçu özne belirli bir hukuk söylemi içerisinde konuşur, dil anlamını bu söylem içerisinde kazanır ve belirli bir hukuk ideolojisi dillendirilmiş olur. Üretim ilişkilerinin son kertede belirleyiciliğinden hareketle bu söylem yaklaşımı öznenin nihayetinde öngörülebilir olduğu sonucuna varır. Demek ki yargıcın ne karar verebileceği esasında belirsiz değil öngörülebilirdir. Çünkü yargıç bir hukuk söylemi içerisinde hüküm tesis edecek; başvurduğu ilkelerin, standartların, kavramların anlamı ideolojik olarak belirlenmiş olacaktır.

Eleştirel bir tür hermeneutik olarak söylem çözümlemesi yöntemi dil, özne, iktidar ve ideoloji incelemesiyle iç içedir. Bu doğrultuda anlamlar ideolojinin dildeki görünümü olan söylemlerde oluşur ve dönüşür. Konuşmacı ve yorumlayıcı özne söylem ve ideoloji vasıtasıyla yaratılır. Söylem çözümlemesi çok farklı disiplinlerden faydalanabilir. Bu çalışma Marksist perspektiften hukukta yorumun sınıfsallığını yargı kararları üzerinden okuma amacı ekonomi-politik disiplinine ağırlık vererek gerçekleştirmiştir.

Üretim tarzlarına göre toplumsal formasyonların hukuk ideolojilerine bakıldığında sosyalist bir hukuk pratiği içerisinde hukuk uygulayıcısının sosyalist bir hukuk söylemi içerisinde yorum yaptığı görülmüştür. SSCB ve DAC örnekleri ele alındığında yargıçların kanundaki boşlukları sosyalist adalet bilincini göz önünde tutularak doldurdukları saptanmıştır. Bu doğrultuda sosyal dayanışmaya, sosyal adalete, sosyalist çalışma etiğine, kamu mülkiyetine ve içi proleter değerlerle doldurulmuş bir iyiniyet kavramına başvurulmuştur.

Kapitalist bir toplumsal formasyonda karşılaşılan yargılama pratiği içerisindeyse ideolojik yorum yoluyla maddi gerçekliğin sermaye sınıfı lehine çarpıtıldığı görülmüştür. Pek çok sosyolojik çalışma yargılamalar sırasında sanığın mensubu olduğu sınıfın jürinin ve yargıcın kararına etki ettiğini göstermiştir. Çalışmaların çoğu yargısal karar alıcıların kendi sınıfsal konumlarına odaklanarak vermiş oldukları taraflı kararları onların kendi sınıf aidiyetleriyle ilişkilendirmektedir. Buna göre yargısal karar alıcılar sınıf aidiyetleri nedeniyle sosyoekonomik düzeyi bakımından farklı kişilere farklı hükümler tesis ettikleri görülmektedir. Oysa bu çalışma yargısal karar alıcıların kendi sınıf aidiyetlerini değil doğrudan hukuki söylemin ve hukuk ideolojisinin yorumlama sürecindeki etkisini araştırmaktadır. Marksist açıdan bakıldığında kapitalist toplumsal formasyonda hukuk büyük ölçüde üretim araçlarını elinde bulunduran sermaye sınıfının lehinedir. Dolayısıyla hukuk ideolojisi ve hukuk söylemi bu taraflılığı sürdürmeye yönelir. Yorum belli bir hukuk söylemi içerisinde yapıldığına göre yorumlama faaliyeti de söz konusu ideolojik taraflılığı sürdürür. Hukukta yorumun sınıfsallığı ile kastedilen budur. Kapitalizmin neoliberal formu sınıfsal yorumlama pratiğinin daha da belirginleşmesine yol açmıştır. Hukukun kendisi ve uygulaması serbest piyasa işleyişinin sağlanmasını ve sermaye sınıfı üzerindeki sınırlamaların kaldırılmasını sağlayacak şekilde dönüştürülmüştür. Hukukun ekonomik analizine yönelik metodolojik bireyci neoliberal yaklaşımlar yargıdan piyasa kurallarının işletilmesini, yorumlama faaliyetlerinin piyasanın gerekliliklerine göre servet maksimizasyonu ilkesi dikkate alınarak gerçekleştirilmesini beklemektedir. Nitekim neoliberal küreselleşme sürecinde hukuk ve devlet formlarının geçirdiği yapısal dönüşümler temelde sermaye sınıfı lehine bir yönde ilerlemiştir.

Türkiye kapitalist bir toplumsal formasyon olarak kapitalist bir yargı pratiğine sahiptir. Özellikle 1980'lerden itibaren ekonomide, politikada ve hukukta neoliberal dönüşümler geçirmiştir. Geride bıraktığı ve anayasada hükme bağlanan sosyal devlet söylemi içerisinde işçiyi bir nebze olsun korumaya yönelik işçi lehine yorum ilkesi

yargılama faaliyetleri sırasında işletilmiştir. 1958 tarihli Yargıtay içtihadı birleştirme kararıyla açık bir şekilde benimsenen işçi lehine yorum ilkesine istisnai olarak hâlâ Yargıtay kararlarında başvurulsa da ilkeye başvurulabilecek boşlukların büyük ölçüde sermaye lehine olacak şekilde kanunla kapatılması üzerine ilkenin uygulanabilirliği büyük ölçüde kısıtlanmıştır. **Gramsci**'nin hegemonya anlayışı içerisinde bakıldığında işçi lehine hükümlerin ve işçi lehine yorum ilkesinin mevcudiyeti bir toplumsal grubun kendi menfaatlerini tüm toplumun menfaatleri olarak diğer toplumsal gruplara dayatırken uygulandığı grupların çıkarlarını görece dikkate alarak rıza kazanmasını sağlamaktadır. Ne var ki bu hüküm ve ilkelerin kendilerini dayatmaları neoliberal dönüşümler öncesi sosyal devlet içerisinde beliren güçlü emek hareketlerinden etkilenmiştir. Neoliberal devlet gerektiğinde otoriterleşerek bu tür hareketlerin önünü kesmektedir.

Yaşanan neoliberal dönüşümler sonucunda Türkiye’de yargının kamuyu, ekonomik düzeni ve toplumsal barışı koruma söyleminin sermaye sınıfı lehinde, işçi aleyhinde sonuçlar doğurduğu belirgin bir hâl almıştır. Tezde incelenen kararlar da göstermektedir ki yorum yoluyla örgütlü emeğin gücü kırılmak, ispat yükü işçiye yüklenmek istenmiştir. Dürüstlük ilkesi ve hayatın olağan akışına aykırılık gibi kriterler maddi gerçeklikle uyuşmadığı hâlde somut olaylarda uyuşmazlık çözmek üzere kullanılmış ve söz konusu uygulamalar işçi aleyhinde hükümlere yol açmıştır. Söylemsel açıdan bakıldığında anlamların ideolojinin dildeki tezahürü olan söylemlerde kazanıldığından bahsedilmiştir. Çoklu anlamlar içerisinde belirli bir anlam belirli bir söylem içerisinde yükselmektedir. Dürüstlük, hayatın olağan akışı, toplumsal barış, kamu düzeni gibi kavramlar farklı söylemler içerisinde farklı anlamlar taşırlar. Sınıflı toplumlarda egemen sınıf lehine bir anlam ihtiva ederler. Bu durum hukuk söyleminin, hukuk ideolojisinin her kademesinde kendisini gösterebilir. Okumuş olduğunuz çalışma hukukta yorumun sınıfsal olduğu tezini Türkiye’deki emek tarihini ve ekonomi-politik gelişmeleri takip ederek ceza ve iş davaları üzerinden örneklendirmiştir. Bahsi geçen

örneklerin somutlaştırdığı üzere Marksist bir açıdan bakıldığında hukuk uygulayıcıları yorumlama faaliyetlerini ideolojinin ve ideoloji olarak hukukun taraflı perdesi altında maddi gerçeklikle çatışan bir yanılsama içerisinde taraflı ve sınıfsal bir biçimde yürütmektedir. Nihayet hukuk bir yorumlama faaliyetiye ve hukuk sınıfsalsa hukukta yorum da sınıfsaldır.

KAYNAKÇA

- ACAR, Ali “Friedrich Karl von Savigny’nin Hukuk Anlayışı”, *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2006, Cilt: 1, Sayı 1, ss. 65-89.
- AKBAŞ, Kasım “İdeoloji Olarak Hukuk”, *Hukuk Kuramı*, 2018, Cilt: 5, Sayı: 3, ss. 50-71.
- AKBAŞ, Kasım, *Hukukun Büyübozumu*, NotaBene Yayınları, Ankara, 2015.
- AKMAN, Şefik Taylan, “İş Hukukunun Piyasalaşması: Emegın Esnekleşmesi ya da Çalışma Yaşamının Kurlsızlaşması Bağlamında Klasik Liberalizmden Neo-liberalizme İş Sözleşmesinin Dönüşümü”, Ed.: Ali Murat ÖZDEMİR & Muammer KETİZMEN, *Türkiye’nin Hukuk Sisteminde Yapısal Dönüşüm*, İmge Kitabevi, Ankara, 2014 içinde, ss. 217-244.
- AKMAN, Şefik Taylan, *Hukuk ve Politika İlişkisi: Hukukun Ekonomi Politik Analizi ve Liberal Hukuk Düzeninin Eleştirisi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2016.
- AKTAN, Coşkun Can, *Kamu Tercihı İktisadı ve Anayasal Politik İktisat*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2019.
- AKTAŞ, Sururi, *Eleştirel Hukuk Çalışmaları*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- ALTHUSSER, Louis, *Essays in Self-Criticism*, Çev.: Grahame Lock, NLB, 1976.
- ALTHUSSER, Louis, *Filozof Olmayanlar İçin Felsefeye Giriş*, Çev.: İsmet Birkan, Can Yayınları, İstanbul, 2018.
- ALTHUSSER, Louis, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, Çev.: Yusuf Alp, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- ALTHUSSER, Louis, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, Çev.: Alp Tümerterkin, İthaki Yayınları, İstanbul, 2016.
- ALTHUSSER, Louis, *Marx İçin*, Çev.: Işık Ergüden, İthaki Yayınları, İstanbul, 2015.
- ALTHUSSER, Louis, *Özeleştirici Öğeleri*, çev. Levent Targu, Belge Yayınları, İstanbul, 2000.

ALTHUSSER, Louis, *Yeniden Üretim Üzerine*, Çev.: A. Işık Ergüden, İthaki Yayınları, İstanbul, 2005.

ARALOV, Semyon İvanoviç, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922-1923*, Çev.: Hasan Ali Ediz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 8. Baskı, 2020.

ARI, Ali, ÖZKESKİN, Nazlı, “Türkiye’deki Bankacılık Krizlerinin Nedenleri: Ekonometrik Bir Yaklaşım”, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 2016, Cilt: 53, Sayı: 622, ss. 45-60.

AYAN, Mehmet ve AYAN, Nurşen, *Medeni Hukuka Giriş*, 12. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2016.

AYDIN, Melike Belkıs, *Hukuka Hermeneutik Yaklaşım: Hans-Georg Gadamer’in Felsefi Hermeneutiği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir, 2019.

BECKER, Uwe, “Class Theory: Still the Axis of Critical Social Scientific Analysis?”, *The Debate on Classes*, Ed.: Erik Olin Wright, Verso, Londra, 1989 içinde, 127-157.

BEHUNIAK, Susan M., “How Race, Gender, and Class Assumptions Enter the Supreme Court”, *Race, Gender & Class*, 2003, Cilt: 10, Sayı: 1, ss. 79-96.

BEIRNE, Piers (Ed.), *Revolution in Law: Contributions to Legal Development of Soviet Legal Theory 1917-1938*, Routledge, New York, 1990.

BEIRNE, Piers, SHARLET, Robert, “Paşukanis ve Sosyalist Yasallık”, Çev.: Fehmi Ünsalan, Ed.: Taner Yelkenci, *Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi*, NotaBene Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2017 içinde, ss. 149-187.

BELGE, Murat, *Marksist Estetik: Christopher Caudwell Üzerine Bir İnceleme*, BFS Yayınları, İstanbul, 1989.

BENETON, Philippe, *Toplumsal Sınıflar*, Çev.: Hüsnü Dilli, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

- BENSAİD, Daniel, *Mülksüzler: Marx, Odun Hırsızları ve Yoksulların Hukuku*, Çev.: Selim Sezer, Dipnot Yayınları, Ankara 2018.
- BERBEROĞLU YENİPİNAR, Filiz, *Hukuk Davalarında İspat*, 2. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2021.
- BERMAN, Harold J., *Justice in the U. S. S. R.: An Interpretation of Soviet Law*, Harvard University Press, Cambridge, 1963.
- BERNSTEIN, Eduard, *Evrimsel Sosyalizm*, Çev.: B. Alkım Cerit, Evren Bülaycı, Kavram Yayınları, 1. Baskı, 1991.
- BETTELHEIM, Charles, *Sosyalist Ekonomiye Geçiş Sorunları*, Çev: Kenan Somer, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1973.
- BİLEN, Osman, *Çağdaş Yorum Bilim Kuramları: Felsefi ve Eleştirel Hermeneutik*, Doğu Batı Yayınları, 2016, Ankara.
- BLACK, Donald, *Hukukun Hareket Tarzı*, Çev.: Hasan Bari Çifci, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2020.
- BORATAV, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2002*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 9. Baskı, 2005.
- BRANDIST, Craig, *Bahtin ve Çevresi: Felsefe, Kültür ve Politika*, Çev.: Cem Soydemir, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2011.
- BUNYAN, James ve FISHER, H. H., *The Bolshevik Revolution 1917-1918: Documents and Materials*, Stanford University Press, California, 1934.
- BUTLER, Eamonn, *Hayek: Çağımız İktisat ve Siyaset Felsefesine Katkısı*, Çev.: Yusuf Ziya Çelikkaya, Liberte Yayınları, Ankara, 2001.
- CAIN, Maureen, HUNT, Alan, *Marx and Engels on Law*, Academic Press, Londra, 1979.
- CAPRA Fritfoj, MATTEI, Ugo, *Hukukun Ekolojisi: Doğa ve Toplumla Uyumlu Bir Hukuk Sistemine Doğru*, Çev.: Ebru Kılıç, Koç Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2019.

CLARKE, Stevens H. ve KOCH, Gary G., “The Influence of Income and Other Factors on Whether Criminal Defendants Go to Prison”, *Law and Society Review*, Güz 1976, Cilt:11, Sayı: 1, ss. 57-92.

COLLINS, Hugh, *Marxism and Law*, Oxford University Press, Oxford, 1984.

CONQUEST, Robert, *Sovyet Rusya’da Tarım İşçilerinin Elli Yılı*, Çev.: Anonim, Kardeş Matbaası, Ankara, 1971.

COWARD, Rosalind, ELLIS, John, *Dil ve Maddecilik*, Çev.: Esen Tarım, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

ÇELENK, Halit, *141-142 Üzerine*, ANKA, Ankara, 1976.

ÇELİK, Aziz, “KESK’in Yükselişi ve Düşüşü”, Der.: M. Serdar Kayaoğlu, *2000’li Yıllarda Türkiye’de Sendikacılık: Zorluklar, Eğilimler, Olanaklar*, Epos Yayınları, Ankara, 2017 içinde, ss. 39-101.

ÇELİK, Aziz, “Yeni İş Yasasının Anlamı”, *TBB Dergisi*, 2003, Sayı: 48, ss. 41-70.

ÇELİK, Nuri, CANIKLIOĞLU, Nurşen, CANBOLAT, Talat, *İş Hukuku Dersleri*, 29. Baskı, Beta Basım Yayım, İstanbul, 2016.

de SAUSSURE, Ferdinand, *Genel Dilbilim Dersleri*, Çev.: Berke Vardar, Multilingual, İstanbul, 1998.

DEMİR, Abdullah, “Yargıtay İçtihatlarındaki ‘Hayatın Olağan Akışı’ Kriteri ve İslam Hukukundaki ‘Zahiri Hal Delili’”, *Terazi Hukuk Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 28, 2008, ss. 129-133.

DENIS, Henri, *Ekonomik Doktrinler Tarihi Cilt:1*, Çev.: Attila Tokatlı, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1973.

DOĞAN YENİSEY, Kübra, “Hizmet Akdinin Değiştirilmesi ve Ücretsiz İzin Uygulaması”, *Ekonomik Krizin İş Hukuku Uygulamasına Etkisi*, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2002 içinde, ss. 71-87.

DURMUŞ, Mustafa, *Büyük Değişim: Popülist Otoriterleşme*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2019.

DURMUŞ, Mustafa, *Kapitalizmin Krizi: 2008 Krizinin Eleştirel Bir Çözümlemesi*, 2. Baskı, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2010.

DURMUŞ, Mustafa, *Kriz Darbe Savaş Kıskaçında Türkiye Ekonomisi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2018.

DÜLGER, Muzaffer, *Hukuka Ekonomik Yaklaşımın Toplumsal Dayanakları*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2020, Yayımlanmamış Doktora Tezi.

EAGLETON, Terry, *İdeoloji*, Çev.: Muttalıp Özcan, Ayrıntı Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2020.

EKİCİ, Ekrem, “Antonio Gramsci ve Louis Althusser: Hukuk İdeolojisinin Eleştirisi”, , Ed.: Taner Yelkenci, *Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi*, NotaBene Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2017 içinde, ss. 259-290.

ELLIOTT, Richard, “Discourse analysis: exploring action, function and conflict in social texts”, *Marketing Intelligence & Planning*, 1996, Cilt: 14, Sayı: 6, ss. 65-68.

EMMELMAN, Debra S., “The Effect of Social Class on the Adjudication of Criminal Cases: Class-linked Behavior Tendencies, Common Sense, and the Interpretive Procedures of Court-appointed Defense Attorneys”, *Symbolic Interaction*, Bahar 1994, Cilt: 17, Sayı: 1, ss. 1-20.

ENGELS, Friedrich, Ailenin, *Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Çev.: Mustafa Tüzel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.

ENGELS, Friedrich, *Anti-Dühring*, Çev.: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1977.

ENGELS, Friedrich, *Konut Sorunu*, Çev.: Güneş Özduvalı, Eriş Yayınları, 2003.

ERKİNER, Engin, *1989 Berlin Duvarı*, İmge Kitabevi, Ankara, 2005.

ERKÜN, Safa Ş., “İş Mahkemeleri Kurulurken Bazı Düşünceler”, *İçtimai Siyaset Konferansları*, İstanbul, 1949, ss. 34-48.

ESER, Albin, “Son Yüzyıl İçinde Almanya’daki Ceza Düzenlemeleri Geçmişe Bir Bakış ve Gelecekteki Eğilimler”, Çev.: Feridun Yenisey, *Yargıtay Dergisi*, Cilt 15, Sayı: 1-4, ss. 12-36.

Eskişehir İstiklal Mahkemesi (Kararlar ve Mahkeme Zabıtları) Cilt 4, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2015.

FAIRCLOUGH, Norman, *Discourse and Social Change*, Polity Press, Cambridge, 2006.

FARRELL, Ronald A., “Class Linkages of Legal Treatment of Homosexuals”, *Criminology*, 1971, Cilt: 9, Sayı: 1, ss. 49-68.

FAULKNER, Neil, *Halkların Rus Devrimi Tarihi*, Çev.: Tuncel Öncel, Yordam Kitap, İstanbul, 2017.

FEDOROVA, Kapitolina, “Language as a Battlefield – The Rhetoric Of Class Struggle in Linguistic Debates of the First Five-Year Plan Period: The Case of E.D. Polivanov vs. G.K. Danilov”, Ed.: Craig Brandist ve Katya Chown, *Politics and the Theory of Language in the USSR 1917-1938: The Birth of Sociological Linguistics*, Anthem Press, Londra, 2010 içinde, ss. 89-104.

GADAMER, Hans-Georg, “Hermeneutik”, Çev.: Doğan Özlem, *Cogito*, 2017, Sayı 89, ss. 42-58.

GADAMER, Hans-Georg, *Hakikat ve Yöntem II. Cilt*, Çev.: Hüsamettin Arslan-İsmail Yavuzcan, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2009.

GRAMSCI, Antonio, *Hapishane Defterleri Cilt I*, Ed.: Joseph A. Buttigieg, Çev.: Ekrem Ekici, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2011.

GRAMSCI, Antonio, *Hapishane Defterleri Cilt II*, Ed.: Joseph A. Buttigieg, Çev.: Barış Baysal, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2012.

- GRAMSCI, Antonio, *Hapishane Defterleri Cilt III*, Ed.: Joseph A. Buttigieg, Çev.: Barış Baysal, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2012.
- GRAMSCI, Antonio, *Hapishane Defterleri Cilt IV*, Ed.: Joseph A. Buttigieg, Çev.: Barış Baysal, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2014.
- GRONDİN, Jean, “Hermeneutik”, Çev.: Kaan H. ÖKTEN, *Cogito*, 2017, Sayı 89, ss. 7-41.
- GÜVEN, Ercan ve AYDIN, Ufuk, *Bireysel İş Hukuku*, 5. Baskı, Nisan Kitabevi, Eskişehir, 2017.
- GÜZEL, Şehmus, *Türkiye’de İşçi Hareketi: Yazılar-Belgeler*, Sosyalist Yayınlar, İstanbul, 1993.
- HATİPOĞLU AYDIN, Duygu, *İşçilerin Hukuk Deneyimi*, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2018.
- HAYEK, Friedrich A., *Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük: Kurallar ve Düzen*, Çev.: Atilla Yayla, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994.
- HAYEK, Friedrich A., *Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük: Özgür Bir Toplumun Siyasi Düzeni*, Çev.: Mehmet Öz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997.
- HINTON, Elizabeth, HENDERSON, LeShae, REED, Cindy, *An unjust burden: The disparate treatment of Black Americans in the criminal justice system*, Vera Institute of Justice, New York, 2018.
- HIRST, Paul, *On Law and Ideology*, The Macmillan Press, Londra ve Basingstoke, 1979.
- IVES, Peter, *Gramsci’de Dil ve Hegemonya*, Çev.: Ekrem Ekici, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- İkinci Dönem Ankara İstiklal Mahkemesi (1925-1927) Cilt 7/1*, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2020.
- JANKOVIC, Ivan, “Social Class and Criminal Sentencing”, *Crime and Social Justice*, Güz-Kış 1978, Sayı: 10, ss. 9-16.

JAWORSKYI, Michael, *Soviet Political Thought: An Anthology*, The Johns Hopkins Press, Baltimore, Maryland, 1967.

JØRGENSEN, Marianne, PHILLIPS, Louise, *Discourse Analysis as Theory and Method*, SAGE Publications, Londra, 2002.

KAR, Bektaş, “İş Hukukunda Yorum”, *Sicil İş Hukuku Dergisi*, 2012, Sayı:28, ss. 72-81.

KARAHANOGULLARI, Onur, *Marksizm ve Hukuk: Diyalektik Hukuk Bilimi*, Yordam Kitap, İstanbul, 2018.

KAYIHAN, Şaban ve ÜNLÜTEPE, Mustafa, *Medeni Hukuka Giriş ve Türk Medeni Kanunu'nun Başlangıç Hükümleri*, 4. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2019.

KAZGAN, Gülten, “1990 Sonrası Yıllarda Türkiye’de Krizler ve Yarattığı Sonuçlar (İşçiler ve Sosyal Önlemler Açısından Bir İrdeleme)”, *Ekonomik Krizin İş Hukuku Uygulamasına Etkisi*, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2002 içinde, ss. 19-40.

KAZGAN, Gülten, “Türkiye’de Ekonomik Krizler ve Uluslararası Bağlantıları”, *Petrol-İş 93-94 Yıllığı*, İstanbul, 1995 içinde, ss. 678-687.

KENNEDY, Duncan, “Antonio Gramsci ve Hukuk Düzeni”, Çev.: Kasım Akbaş, *mülkiye*, 2007, Cilt: 31, Sayı: 257 ss. 175-180.

KENNEDY, Duncan, *A Critique of Adjudication*, Harvard University Press, Cambridge, 1998.

KEPENEK, Yakup ve YENTÜRK, Nurhan, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, 10. Baskı, İstanbul, 2000.

KERENSKİ, Aleksandr, *Kerenski ve Rus İhtilali*, Çev.: Rasih Güran, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul, 1967.

KHAN, Anoosh W., “Critical Race Theory: The Intersectionality of Race, Gender and Social Justice”, *PUTAJ Humanities and Social Sciences*, 2016, Cilt: 23, Sayı: 1, ss. 1-9.

KİVOTİDİS, Dimitrios, “Marksist Hukuk Kuramı: Proletarya Diktatörlüğü”, Çev.: Furkan Yılmaz, *Hukuk Kuramı*, C. 7, S. 1-2, Ocak-Ağustos 2020.

KOÇ, Muzaffer, “4857 Sayılı İş Kanunundaki Esneklik Düzenlemeleri ve Uygulama Problemleri”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2016, Cilt: 5, Sayı: 7, ss. 2169-2192.

KOÇ, Yıldırım, “Ekonomik Kriz ve İşçi Sınıfı”, *Teori Dergisi*, 2019, Sayı: 353, ss. 7-27.

KOÇ, Yıldırım, *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi: Osmanlı’dan 2010’a*, Epos Yayınları, Ankara, 2010.

KOÇ, Yıldırım, *Yanlış-Doğru Cetveli: İşçi Sınıfı Tarihi Yazımında İnatçı Hatalar*, Epos Yayınları, Ankara, 2010.

KOŞAR, Arif, “Poulantzas’ın Sınıf Analizinin Eleştirisi-1”, *Teori ve Eylem*, Ocak 2017, Sayı: 2, ss. 60-79.

KRESS, Ken, “Legal Indeterminacy”, *California Law Review*, 1989, Cilt: 77, Sayı: 2, ss. 283-337.

KRUTTSCHNITT, Candace, “Social Status and Sentences of Female Offenders”, *Law & Society Review*, 1980-1981, Cilt: 15, Sayı: 2, ss. 247-266.

KURUÇ, Bilsay, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.

KUTAL, Metin, “Toplu Sözleşme Özerkliği Açısından Yargıtay’ın 31.1.1995 Tarihli Kararının Düşündürdükleri”, ÖZVERİ, Murat *İşçiler ve Bir Hukuk Devleti Masalı*, Selüloz-İş Sendikası, İzmit, 1995 içinde, ss. 105-112.

KÜÇÜK, Yalçın, *Aydın Üzerine Tezler V*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1988.

KÜÇÜK, Yalçın, *Türkiye Üzerine Tezler*, Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2006.

LACAN, Jacques, “‘Özne-Ben’ İşlevinin Biçimlendiricisi Olarak Ayna Evresi”, Çev.: Nilüfer Kuyaş, Der.: Slavoj Žižek, *İdeolojiyi Haritalamak*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2013, içinde, ss. 143-152.

LAÇİNER, Vedat, “İşçiye Ara Dinlenmesi Verilmemesini Hayatın Olağan Akışına Aykırı Bulan Yargıtay Kararları Üzerine Bir Değerlendirme”, *İstanbul Barosu Dergisi*, 2021, Cilt: 95, Sayı: 1, ss. 247-253.

LENİN, V. İ., *Devlet ve Devrim*, Çev.: Tonguç Ok, Evrensel Basım Yayın, 2. Baskı, 2015.

LENİN, V. İ., “Hareketimizin En Acil Görevleri”, Çev.: Süheyla Kaya-İsmail Yarkın, V. İ. LENİN, *Seçme Eserler Cilt: 2*, İnter Yayınları, İstanbul, 1993 içinde, ss. 21-26.

LENİN, V. İ., *Collected Works: Volume 10*, Ed. ve Çev.: Andrew Rothstein, Progress Publishers, Moskova, 1978.

LENİN, V. İ., *Collected Works: Volume 2*, Ed. ve Çev.: George Hanna, Progress Publishers, Moskova, 1972.

LENİN, V. İ., *Collected Works: Volume 29*, Ed. ve Çev.: George Hanna, Progress Publishers, Moskova, 1974.

LENİN, V. İ., *Ne Yapmalı?: Hareketimizin Can Alıcı Sorunları*, Çev.: Ferit Burak Aydar, Agora Kitaplığı, 3. Baskı, İstanbul, 2017.

LENİN, V. İ., *Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi*, Çev.: M. Ardos, Sol Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 1979.

LINEBAUGH, Peter, *Londra İdamları: 18. yy.'da Suç ve Sivil Toplum*, Çev.: Çiğdem Demir, Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2015.

LIZOTTE, Alan J., “Extra-Legal Factors in Chicago's Criminal Courts: Testing the Conflict Model of Criminal Justice”, *Social Problems*, 1978, Cilt: 25, Sayı: 5, ss. 564-580.

LUKACS, György, *Tarih ve Sınıf Bilinci*, Çev.: Yılmaz Öner, Belge Yayınları, İstanbul, 1998.

LUXEMBURG, Rosa, *Sosyal Reform mu Devrim mi?*, Çev.: Nihal Yılmaz, Belge Yayınları, 1. Baskı, 1993.

MACDONELL, Diane, *Theories of Discourse: An Introduction*, Blackwell Publishers, Oxford, 1993.

MANKO, Rafal, “İdeoloji ve Hukukta Yorum: Birkaç Kuramsal Düşünce”, Çev.: Artun Mimar, *Birikim*, 21.12.2016: <https://birikimdergisi.com/guncel/8088/ideoloji-ve-hukukta-yorum-birkac-kuramsal-dusunce>, (Erişim Tarihi: 16.01.2021).

MARKOVITS, Inga S., “Civil Law in East Germany: Its Development and Relation to Soviet Legal History and Ideology, *The Yale Law Journal*, 1968, Cilt: 78, Sayı:1, ss. 1-51.

MARKOVITS, Inga, “Children of a Lesser God: GDR Lawyers in Post-Socialist Germany”, *Michigan Law Review*, 1996, Cilt: 94, Sayı: 7, ss. 2270-2308.

MARKOVITS, Inga, *Justice in Lüritz: Experiencing Socialist Law in East Germany*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 2010.

MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich, “Komünist Manifesto”, Çev.: Nail Satlıgan, *Komünist Manifesto ve hakkında yazılar içinde*, Yordam Kitap, İstanbul, 2015, ss. 19-51.

MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich, *Alman İdeolojisi*, Çev.: Tonguç Ok, Olcay Geridönmez, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2013.

MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich, *Devlet ve Hukuk*, Der. ve Çev.: Rona Serozan, Ayrıntı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2020.

MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich, *Din Üzerine*, Çev.: Kaya Güvenç, Sol Yayınları, Ankara, 2002.

MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich, *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, Çev.: M. Kabagil, Sol Yayınları, Ankara, 1976.

MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich, *Seçme Mektuplar 1844 – 1895*, Çev.: Alaattin Bilgi, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 1996.

MARX, Karl, *1844 Elyazmaları*, Çev.: Murat Belge, Birikim Yayınları, İstanbul, 2013.

MARX, Karl, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Çev.: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1979.

MARX, Karl, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, Çev.: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 2009.

MAYER, Robert, “Lenin, Kautsky and Working-Class Consciousness”, *History of European Ideas*, 1994, Cilt: 18, Sayı: 5, ss. 673-681.

MORE, Thomas, *Utopia*, Çev.: Sabahattin Eyüboğlu, Vedat Günyol, Mina Urgan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 20. Baskı, İstanbul, 2015.

NEITZ, Michele Benedetto, “Socioeconomic Bias in the Judiciary”, *Cleveland State Law Review*, 2013, Cilt: 61, Sayı: 1, ss. 137-165.

OĞUZMAN, M. Kemal, “Hukuki Mütalaa”, ÖZVERİ, Murat *İşçiler ve Bir Hukuk Devleti Masalı*, Selüloz-İş Sendikası, İzmit, 1995 içinde, ss. 96-104.

ÖNGEN, Tülin, “Marx ve Sınıf”, *Praksis*, 2002, Sayı 8, ss. 9-28.

ÖZDEK, Yasemin, *Şirket Egemenliği Çağı: Sosyal Devletten Ceza Devletine*, NotaBene Yayınları, Ankara, 2011.

ÖZDEMİR, Ali Murat, *Political economy of Labour Law in Turkey: Work, employment and international division of labour*, Middle East Technical University, Ankara, 2004, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

ÖZDEMİR, Ali Murat, SAYGILI, Abdurrahman, ZABUNOĞLU, Hamdi Gökçe, DEMİRLİ, Aynur, AYKUT, Ebubekir, TÜRKOĞLU KARACAOVA, Ezgi Nur, UĞURLU, Göksu, ŞAHİN, Ozan Giray, *Genel Kamu Hukuku: Kuramsal Yaklaşım*, İmge Kitabevi, Ankara, 2019.

ÖZDEMİR, Ali Murat, *Sözün Mülkiyeti: Hukukun Ekonomi Polisiği*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2008.

ÖZEK, Çetin, 141-142, Ararat Yayınevi, İstanbul, 1968.

ÖZLEM, Doğan, *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*, Notos Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012.

ÖZTÜRK, Sırrı, *İşçi Sınıfı – Sendikalar ve 15/16 Haziran: Olaylar – Nedenleri – Davalar – Belgeler – Anılar – Yorumlar*, Sorun Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2001.

ÖZVERİ, Murat, “Alt İşveren (Taşeron) Sermayenin Örgütlü İşgücüne Başkaldırısıdır”, 26 Kasım 2013: <http://www.muratozveri.net/?p=232>, (Son Erişim Tarihi: 4.7.2022).

ÖZVERİ, Murat, “Alt İşveren: İş Hukukunun Altının Oyulması”, 4 Ocak 2014: http://www.muratozveri.net/?p=188#_ftn9, (Son Erişim Tarihi: 4.7.2022).

ÖZVERİ, Murat, “Ekonomik Kriz 4857 Sayılı İş Yasası ve Yargı Kararları”, 17 Temmuz 2009: <http://www.muratozveri.net/?p=269>, (Son Erişim Tarihi: 4.7.2022).

ÖZVERİ, Murat, “İş Hukukunun Esnekleştirilmesi”, *TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 2000, Sayı:1, ss. 18-21.

ÖZVERİ, Murat, “İşçi Hakları ve Hukuk”, Ed.: Ali Murat ÖZDEMİR & Muammer KETİZMEN, *Türkiye’nin Hukuk Sisteminde Yapısal Dönüşüm*, İmge Kitabevi, Ankara, 2014 içinde, ss. 173-216.

ÖZVERİ, Murat, “Yargı Yoluyla Toplu İş Sözleşmelerinin Değiştirilmesi”, *Ekonomik Krizin İş Hukuku Uygulamasına Etkisi*, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2002 içinde, ss. 207-253.

ÖZVERİ, Murat, *İşçiler ve Bir Hukuk Devleti Masalı*, Selüloz-İş Sendikası, İzmit, 1995.

PALMER, Richard E., *Hermeneutics: Interpretation Theory in Schleiermacher, Dilthey, Heidegger, and Gadamer*, Northwestern University Press, Evanston, 1969.

PASHUKANIS, Evgeny B., *Selected Writings on Marxism and Law*, Ed.: Piers Beirne, Robert Sharlet, Çev.: Peter B. Maggs, Academic Press, Londra, 1980.

PASUKANİS, Evgeny B., *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*, Çev.: Onur Karahanoğulları, Birikim Yayınları, İstanbul, 2002.

- PÊCHEUX, Michel, *Language, Semantics and Ideology*, Çev.: Harbans Nagpal, The Macmillan Press LTD, 1983.
- PHILIPS, Susan U., *Ideology in the Language of Judges: How Judges Practice Law, Politics, and Courtroom Control*, Oxford University Press, New York, 1998.
- POTTER Jonathan, WETHERELL, Margaret, *Discourse and Social Psychology: Beyond Attitudes and Behaviour*, SAGE Publications, Londra, 1987.
- POULANTZAS, Nicos, “On Social Classes”, *The Poulantzas Reader*, Ed.: James Martin Verso, Londra, 2008.
- POULANTZAS, Nicos, *Kapitalist Devlette Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*, Çev.: Şule Ünsaldı, Epos Yayınları, Ankara, 2014.
- POULANTZAS, Nicos, *State, Power, Socialism*, Verso, Londra, 2000.
- REHMANN, Jan, *İdeoloji Kuramları: Yabancılaşmanın ve Boyun Eğmenin Güçleri*, Çev.: Şükrü Alpagut, Yordam Kitap, 2. Baskı, İstanbul, 2020.
- RICARDO, David, *Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri*, Çev.: Barış Zeren, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.
- SANCAR, Serpil, *İdeolojinin Serüveni: Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme*, İmge Kitabevi Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2014.
- SAVIGNY, Friedrich Carl von, *Çağımızın Yasama ve Hukuk Bilimi Konusundaki Görevi Üzerine*, Çev.: Ali Acar, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2018.
- SCHAFF, Adam, *Introduction to Semantics*, Çev.: Olgierd Wojtasiewicz, Pergamon Press, 1962.
- SCHLESINGER, Rudolf, *Marksizm ve Sovyet Hukuk Teorisi*, Çev.: Metin Aktan, Sinan Yayınları, İstanbul, 1974.
- SCIARAFFA, Stefan, “Critical Legal Studies: A Marxist Rejoinder”, *Legal Theory*, Cilt:5, Sayı: 2, ss. 201-219.

SEV, Y. Gurur, “Dağ Fare Doğurdu: Aristoteles Külliyyatında *Hermēneia*”, *Cogito*, 2017, Sayı 89, ss.78-85.

SHLAPENTOKH, Dmitry, “The Fate of Nikolai Marr’s Linguistic Theories: The Case of Linguistics in the Political Context”, *Journal of Eurasian Studies*, 2011, Cilt: 2, Sayı: 1: ss. 60-73.

SMITH, S. A., *Rus Devrimi*, Çev.: Ümit Hüsrev Yolsal, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2010.

SOLUM, Lawrence B., “On the Indeterminacy Crisis: Critiquing Critical Dogma”, *University of Chicago Law Review*, 1987, Cilt: 54, Sayı: 2, ss. 462-503.

SÖNMEZ, Mustafa, *100 Soruda 1980’lerden 1990’lara “Dışa Açılan” Türkiye Kapitalizmi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1992.

SÖNMEZ, Mustafa, *Özal Ekonomisi ve İşçi Hakları*, Belge Yayınları, İstanbul, 1984.

STALEV, Zhivko, “Sosyalist Avrupa Ülkelerinde Hukuk Yargılaması”, Çev.: Ejder Yılmaz, (Karşılaştırmalı Bir Deneme), *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1976, Cilt: 33, Sayı: 1, ss. 151-183.

STALİN, J. V., *Marksizm ve Dil*, Çev.: C. Karakaya, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1976.

STUCHKA, Pēteris, *Selected Writings on Soviet Law and Marxism*, Ed. ve Çev.: Robert Sharlet, Peter B. Maggs, Piers Beirne, Routledge, New York, 2015.

SÜZEK, Sarper, “İş Hukukunda Amaca Uygun Yorum”, *Sicil İş Hukuku Dergisi*, 2015, Sayı: 34, ss. 9-26.

TALAS, Cahit, *Toplumsal Ekonomi: Çalışma Ekonomisi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 7. Baskı, 1997.

TAŞPINAR, Sema, “Fiili Karinelerin İspat Yükünün Dağılımındaki Rolü”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1996, Cilt: 45, Sayı:1, ss. 533-572.

THORNBERRY, Terence P., “Race, Socioeconomic Status and Sentencing in the Juvenile Justice System”, *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 1973, Cilt: 64, Sayı: 1, ss. 90-98.

TIGAR, Michael E., LEVY, Madeleine R., *Kapitalizmin Yükselişi ve Hukuk*, Çev.: Onur Karahanoğulları, Epos Yayınları, Ankara, 2016.

TOMSIC, Samo, “Stalin ve Materyalist Dilbilim Sorunu”, Çev.: Jülide Yazıcı, *Teori ve Politika*, 2019, Sayı: 77-78, ss. 16-25.

TUSHNET, Mark, “ ‘...And Only Wealth Will Buy You Justice’- Some Notes On The Supreme Court. 1972 Term”, *Wisconsin Law Review*, 1974, Sayı:1, ss. 177-197.

TUSHNET, Mark, “Critical Legal Studies and Constitutional Law: An Essay in Deconstruction”, *Stanford Law Review*, 1984, Vol. 36, No. 1/2, Critical Legal Studies Symposium, ss. 623-647.

TUSHNET, Mark, “Critical Legal Studies: A Political History”, *The Yale Law Journal*, 1991, Vol. 100, No. 5, Centennial Issue, ss. 1515-1544.

TUSHNET, Mark, “Defending the Indeterminacy Thesis”, *Quinnipiac Law Review*, 1996, Cilt: 16, ss. 339-356.

Türkiye İşçi Partisi Programı, Ersan Matbaacılık, İstanbul, 1964.

USLU, Ateş, “Sovyet Hukuk Doktrinde Uluslararası Hukuk Teorileri”, Ed.: Taner Yelkenci, *Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi*, NotaBene Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2017 içinde, ss. 211-243.

UZUN, Ertuğrul, “Yorumu Hukuktan Kurtarmak”, *Ankara Barosu Dergisi*, 2016, Sayı: 2, ss. 227-263.

UZUN, Ertuğrul, *Hukuk Göstergebilimi*, Nora Kitap, İstanbul, 2017.

VOLOSHINOV, V. N., *Marksizm ve Dil Felsefesi*, Çev.: Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2020.

VYSHINSKY, Andrei Y., *The Law of the Soviet State*, Çev.: Hugh W. Babb, The Macmillan Company, New York, 1948.

WEBER, Max, *Economy and Society*, Ed.: Guenther Roth, Claus Wittich, Çev.: Eprahim Fischhoff, C. Wright Mills, Talcott Parsons, Hans Gerth, A. M. Henderson, Ferdinand Kologar, Max Rheinstein, Guenther Roth, Claus Wittich, Edward Shils, University of California Press, Berkeley, 1978.

WERTH, Nicolas, *1917 Rus Devrimi*, Çev.: Esra Özdoğan, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2004.

WEYL, Monique – Roland, *Gerçekte ve Eylemde Hukukun Payı*, Çev.: Şiar Yalçın, Konuk Yayınları, İstanbul, 1975.

WOLFE, Bertram D., *Devrimi Yapan Üç Adam I-II*, Çev.: Yunus Murat, Kuzey Yayınları, Ankara, 1985.

WOOD, Ellen Meiksins, “İlişki ve Süreç Olarak Sınıf”, Çev.: E. Attila Aytekin, *Praksis*, 2001, Sayı: 1 ss. 92-119.

WOOD, Ellen Meiksins, *Sınıftan Kaçış: Yeni “Hakiki” Sosyalizm*, Çev.: Şükrü Alpagut, Yordam Kitap, 3. Baskı, İstanbul, 2018.

YILMAZ, Ejder, “Demokratik Alman Cumhuriyeti Medeni Yargılama ve Takip Hukukunun Anahatları”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1980, Cilt: 37, Sayı: 1-4, ss. 327-420.

YÜCEKAYA, Burak, *Hukukun Piyasalaşma Uğrağı Olarak Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemleri ve Arabuluculuk Kurumu*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2021, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

ÖZET

Hukuk kuralları, hukuki kavramlar, soyut haklar, ilkeler ve hukukla ilgili diğer terimler somut olaylara uygulanırken bir yorumlama ve anlamlandırma sürecinden geçer. Ayrıca hukukun sınıf karakteri hakkında çok geniş bir literatür mevcuttur. Çalışma, hukuktaki yorumun sınıfsal bir niteliğe sahip olup olmadığı sorusuna dayanmaktadır. Cevap, Marksist söylem analizinde yatmaktadır. Çalışmanın iddiası, genel itibarıyla yorumun, özel olarak da hukuktaki yorumun sınıfsal bir karaktere sahip olduğudur. Çalışma, hukuk ve sosyal sınıflar arasındaki ilişkiyi, hukukun taraflı yapısını, söylem ve ideolojiyi araştırmaktadır. Sonrasında kapitalist ve sosyalist yargı pratiklerinde yorumu karşılaştırarak araştırmayı somutlaştırmakta ve Türkiye'deki mahkeme kararlarını incelemektedir. Hukukun sınıfsal niteliği yalnızca iş hukukunda belirmez. Söz konusu durum kapitalist ve sosyalist yargı uygulamaları arasındaki karşılaştırmada görülebilir. Ancak Türkiye'deki neoliberal yapısal dönüşümleri ve Türkiye'deki mahkeme kararlarının söylemsel analizini içeren bölüm, büyük ölçüde iş uyuşmazlıklarındaki durumu göstermektedir. Nihayetinde araştırmaya göre; hukukçular -özellikle çalışma kapsamında yargıçlar- yorumlayıcı faaliyetlerini sınıfsal bir tavırla, ideolojinin ve bir ideoloji olarak hukukun taraflı örtüsü altında, maddi gerçeklikle çelişen bir yanılsama içinde yürütmektedir.

ABSTRACT

Legal rules, legal concepts, abstract rights, principles and other legal-related terms undergo a process of interpretation and meaning when applied to concrete events. Also there is a very wide literature on the class character of law. The study is based on the question of whether the interpretation in law has a class character or not. The answer lies in Marxist discourse analysis. The claim of the study is that generally the interpretation and specifically the interpretation in law has a class character. The study researches the relation between law and social classes, the biased nature of law, the discourse and the ideology. After that, it concretizes the research with comparing interpretation in capitalist and socialist judicial practices, and analyzes court decisions from Turkey. The class character of law doesn't only appear in labor law. It can be seen in the comparison between capitalist and socialist judicial practices. But the chapter which contains neoliberal structural transformations in Turkey and the discourse analysis of court decisions from Turkey, mostly shows the situation in labor disputes. Finally according to the study; legal practitioners -especially judges in terms of the scope of the study- execute their interpretative activities within a class-biased behavior, under the biased veil of ideology and of law as an ideology, in an illusion that conflicts with material reality.